

**Кафедра наглядово-профілактичної діяльності
Національного університету цивільного захисту України**

О.О. Островерх, Т.М. Ковалевська

**ПРИРОДООХОРОННЕ ЗАКОНОДАВСТВО
ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО**

Конспект лекцій

Харків 2011

Підготовлено до друку за рішенням
засідання кафедри наглядово-
профілактичної діяльності НУЦЗУ
Протокол від 25.08.11 № 1

Укладачі: О.О. Островецька, Т.М. Ковалевська

Рецензенти: Є.О. Мірошніченко, суддя першого кваліфікаційного класу,
консультант Апеляційного суду Харківської області,
кандидат технічних наук О.А. Стельмах, заступник началь-
ника науково-методичного центру навчальних закладів МНС
України – начальник відділу науково-методичного забезпе-
чення професійної освіти;

Природоохоронне законодавство та охорона праці: конспект лекцій
– Х.: НУЦЗУ, 2011 – 162 с.

Конспект лекцій містить основні положення з курсу екологічного права України, в ньому розглянуті питання щодо джерел та системи цієї галузі права, розкриваються екологічні права та обов'язки громадян, розглядаються особливості права власності на природні ресурси та права природокористування та охорони довкілля, юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Конспект лекцій також включає теми, присвячені висвітленню особливостей, притаманних окремим видам права природокористування, відтворення природних ресурсів та охорони довкілля.

У кожній темі наведені питання до семінарського заняття, список сучасної правової літератури для самостійного засвоєння матеріалу, підготовки рефератів та обговорень.

Конспект лекцій призначений для курсантів, студентів та слухачів Національного університету цивільного захисту України.

Відповідальний за випуск Ковалевська Т. М.

ВСТУП

Екологічне право є комплексною галуззю національного права, що становить систему правових норм, які регулюють екологічні відносини з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів відповідних суб'єктів і підтримання сталого екологічного розвитку, екологічної рівноваги у країні та окремих її регіонах.

Основна мета навчальної дисципліни «Екологічне право» – оволодіння теорією і методологією екологічного права, вивчення законодавства галузі охорони навколишнього природного середовища, формування навиків його застосування на практиці, вироблення нового якісного стану екологічного мислення, формування культури особистості, яка проявляється в її еколого-правовій свідомості, поведінці та практичній діяльності.

В процесі вивчення дисципліни розглядаються питання таких основних підгалузей: земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного, заповідного права і міжнародного екологічного права.

Потреба у вивченні екологічного права зумовлюється багатьма обставинами. По-перше, екологічне право, норми якого трансформують у себе наукові знання та практичний досвід вирішення екологічних проблем, свідчить про те, що в державі добре розуміють значення екологічних проблем (антропогенний тиск спотворює обличчя планети, природне середовище існування людини несе загрозу глобальної екологічної кризи). Екологічне право концентрує всю інформацію про екологічну політику держави, шляхи усунення негативного антропогенного тиску на довкілля, є важливим джерелом отримання екологічних знань, які необхідні сьогодні кожній людині. По-друге, екологічне право взаємодіє з адміністративним, господарським, конституційним, фінансовим та іншими галузями права, а тому його вивчення дозволяє вдосконалити теоретичні знання та практичні навички щодо застосування відповідних норм і в цілому поглибити знання про право завдяки ознайомленню з особливостями його застосування у сфері взаємодії людини та природи. Це, зокрема, стосується права власності на природні ресурси, права природокористування, юридичної відповідальності за екологічні правопорушення тощо. По-третє, еколого-правові заборони, обмеження звернути до сфер (промисловість, сільське господарство, енергетика, транспорт тощо), де виникають екологічні проблеми, до видів діяльності, що чинять негативний вплив на довкілля. Додержання цих заборон та обмежень є обов'язком, а отже, їх слід знати суб'єктам господарювання і, безумовно, екологам, які повинні готувати документи, рішення з питань, що прямо чи опосередковано пов'язані із впливом на довкілля, споживанням ресурсів природи.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, ДЖЕРЕЛА І СИСТЕМА ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

ПЛАН

1. Поняття, предмет і методи природоохоронного законодавства та екологічного права.
2. Об'єкти екологічного права.
3. Джерела екологічного права.
4. Принципи, функції та норми екологічного права.
5. Система екологічного права.

1. Поняття, предмет і методи природоохоронного законодавства та екологічного права

Навколишнє природне середовище служить умовою і засобом існування людини, територією, на якій він проживає, просторовою межею здійснюваної державної влади, місцем для розміщення об'єктів культурно-побутового призначення й іншою базисною умовою людської життєдіяльності.

Екологічне право – самостійна галузь права, що регулює відносини у сфері взаємодії суспільства та людини з навколишнім природним середовищем з метою охорони життя та здоров'я громадян, захисту їх екологічних прав і свобод, раціонального природокористування й забезпечення якості навколишнього природного середовища на користь теперішнього часу та майбутнього поколінь людей.

Предметом екологічного права виступають екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, і забезпечення екологічної безпеки існування людей, які базуються на формах різноманітного права власності, права природокористування і права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Ці правовідносини складаються між громадянами, між громадянами та організаціями з приводу належності, використання, відтворення об'єктів охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічним та інших потреб.

Передумовою виникнення та існування екологічних відносин між конкретними суб'єктами з приводу екологічних об'єктів є постійно існуюча взаємодія суспільства і природи в процесі розвитку людства.

У процесі забезпечення, користування, вилучення, перерозподілу різноманітних природних об'єктів, здійснення інших дій виникають земельні, водні, лісові, фауністичні та інші екологічні відносини, які є єдиними, ускладненими за своїм змістом. Вони містять у собі декілька різновидів

екологічних відносин, тісно взаємопов'язаних між собою, чим створюють предметну цілісність.

Природоресурсні відносини: земельні, водні, лісові, гірничі, флори і фауни, атмосферне повітря.

Природоохоронні відносини: земельні, водні, лісові, гірничі, флори і фауни, атмосферне повітря.

Методи правового регулювання екологічних правовідносин – способи і прийоми, спрямовані на ефективне регулювання екологічних правовідносин, забезпечення реалізації прав і дотримання обов'язків суб'єктами цих відносин у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки умов проживання людей.

Розрізняють:

- адміністративно-правовий метод, або авторитарний (виходить з нерівного положення сторін – із відношення влади та підлеглості): дозволяючі дії; санкціонуючі дії; погоджувальні дії; обмежувальні дії; упереджувальні дії; заборонні дії.

- цивільно-правовий метод, або заохочувальний (заснований на рівності сторін): альтернативні дії; рекомендаційні дії; стимуляційні дії; ініціативні дії.

Отже, *метод правового регулювання екологічних відносин* – це закріплена в законодавстві сукупність адміністративно-цивільноправових способів і прийомів впливу на поведінку учасників цих відносин.

2. Об'єкти екологічного права

Об'єкти екологічного права – сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів і комплексів, екосистем та життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства.

Виділяються:

- *диференційні:* земля, надра, поверхневі та підземні води, ліси, тваринний та рослинний світ, атмосферне повітря.

- *інтеграційні:*

навколишнє природне середовище, життя і здоров'я громадян від негативного впливу НПС

- *комплексні:* природні комплекси – об'єкти і території природно-заповідного фонду, природно-соціальні умови і процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони, континентальний шельф та морська економічна зона, території, що зазнали екологічної катастрофи.

Поняття об'єктів екологічного права необхідне для юридичного визначення того, на що спрямоване еколого-правове регулювання.

Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища наводить досить детальний перелік об'єктів екологічного права, включаючи до нього: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів; природні ресурси; території та об'єкти, що підлягають особливій охороні; здоров'я і життя людей.

3. Джерела екологічного права

Право як регулятор суспільних відносин має об'єктивне, зовнішнє вираження в різних джерелах, таких як правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий акт. В Україні провідну роль відіграє нормативно-правовий акт. З урахуванням цього під *джерелами екологічного права* розуміють нормативно-правові акти, якими регулюються відносини у сфері взаємодії навколишнього природного середовища і суспільства.

Ці акти мають передбачену законом форму, вони становлять відповідну розгалужену систему, об'єднану загальною метою еколого-правового регулювання. Вони не є однорідними, виконують різні функції та посідають відповідне місце у структурі екологічного права. Ці фактори є основою для наукової класифікації джерел екологічного права. Можна виділити такі групи джерел екологічного права:

– *за юридичною силою* – закони і підзаконні акти. Закони посідають провідне місце в ієрархічній структурі законодавства; всі інші нормативно-правові акти видаються на основі, на розвиток і на виконання законів. До цих актів, зокрема, належать укази Президента і постанови Кабінету Міністрів України, накази та інструкції міністерств і відомств, рішення місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування;

– *за характером правового регулювання* – загальні та спеціальні. До загальних відносять нормативно-правові акти, предметом регулювання яких є як екологічні, так і інші суспільні відносини (Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України»). Спеціальні акти стосуються виключно екологічних питань (наприклад, Закон «Про охорону навколишнього природного середовища»);

– *за предметом правового регулювання* – комплексні (Закон «Про охорону навколишнього природного середовища») і природоресурсні (Земельний, Водний та Лісовий кодекси, Закон України «Про тваринний світ» тощо) або ті, якими регулюються окремі питання екологічної діяльності (закони України «Про екологічну експертизу», «Про екологічний аудит» та ін.);

– *за способом правового регулювання* – матеріальні та процесуальні. Норми матеріальних актів визначаються права й обов'язки, а також юридична

відповідальність учасників еколого-правових відносин. Процесуальні акти регулюють процедуру реалізації норм матеріального права.

– *за ступенем систематизації* – кодифіковані й усі інші. До кодифікованих належить насамперед Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», який є стрижнем комплексної галузі екологічного права і законодавства. До категорії кодифікованих належать також Земельний, Водний і Лісовий кодекси, Кодекс України про надра, закони України «Про тваринний світ» та «Про охорону атмосферного повітря».

Джерела екологічного права є багатогранними, що впливає з їх призначення у регулюванні як загальних, так і численних конкретних питань охорони навколишнього природного середовища з використанням різноманітних правових засобів впливу на всіх рівнях. Акти екологічного права мають різну юридичну силу, але діють за принципом піраміди, вершиною якої є Конституція України.

Судова практика, не будучи джерелом екологічного права, водночас відіграє позитивну роль у правильному його застосуванні й зміцненні законності у сфері екологічних відносин. Особливе значення тут має передбачене Законом України «Про судоустрій» право Пленуму Верховного Суду України і Пленуму Вищого господарського суду України надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства при розгляді відповідних справ на основі узагальнення судової практики. Пленуми Верховного Суду України та Вищого господарського суду України за роки незалежності неодноразово приймали постанови про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення екологічного, земельного, лісового законодавства тощо. Ці постанови не містять нових правових норм, а надають тлумачення чинних законів і підзаконних актів. Вони орієнтують суди на одноманітне застосування законів судами України. Певною мірою це компенсує застосування судового прецеденту, властивого для англосаксонської системи права.

Мета екологічного права

- регулювання і забезпечення ефективного використання природних ресурсів;
- забезпечення якості навколишнього природного середовища;
- гарантування екологічної безпеки, реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Завдання екологічного права полягає в тому, щоб **на** базі пізнаних законів розвитку природи та суспільства нормативно закріпити науково обґрунтовану міру поєднання господарської дії на природу та охорону навколишнього природного середовища в інтересах теперішнього та майбутнього поколінь людей.

4. Принципи, функції та норми екологічного права

Екологічне право як самостійна галузь права має свої принципи, що охоплюють загальні керівні заходи.

Принципи екологічного права – це вихідні засади та загальнообов'язкові правила, зафіксовані в регулятивних і охоронних еколого-правових нормах, що спрямовані на досягнення мети екологічної політики України і забезпечення завдань екологічного права. Вони спираються на загальноправові принципи, які враховуються при формуванні принципів екологічного права, і на екологічне законодавство або впливають із його змісту.

Провідним принципом екологічного права є правове забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи. Цей принцип становить основу для виникнення й формування інших принципів:

- принцип правового забезпечення раціонального й ефективного використання природних об'єктів їх власниками й користувачами;
- принцип правового забезпечення цільового використання природних об'єктів;
- принцип правового забезпечення стимулювання власників і користувачів природних об'єктів у раціональному й ефективному використанні виділених їм природних об'єктів, їх відновленні й належній охороні природного середовища;
- принцип правового забезпечення пріоритетності з екологічних вимог перед іншим у підтримці екологічної системи у нормальному стані;
- принцип правового забезпечення стабільного (тривалого) використання природних об'єктів;
- принцип правового забезпечення платності у природокористуванні;
- принцип правового забезпечення комплексного підходу до використання та відтворення природних об'єктів.

Функції екологічного права – основні напрями впливу норм екологічного права на волю і поведінку суб'єктів екологічних правовідносин і забезпечення правопорядку в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки.

Загальноправові функції:

- регулятивна, виховна, превентивна, охоронна.

Спеціальноправові функції:

- екологічна, природоохоронна.

5. Система екологічного права

Поняття «система екологічного права» включає в себе три значення: галузь права, правова наука, навчальна дисципліна.

Як галузь права екологічне право має, як уже зазначалось, свій особливий предмет правового регулювання і має певну систему. У ній виділяються норми загального характеру, що визначають основні положення щодо організації охорони навколишнього природного середовища. Ці норми утворюють загальну частину екологічного права. Норми ж, присвячені безпосередньо врегулюванню питань охорони та використання природних ресурсів, забезпеченню екологічної безпеки в окремих сферах суспільного життя, утворюють особливу частину екологічного права.

Основу екологічного права складають еколого-правові норми. Як і інші правові норми вони мають наступні ознаки: являють собою загальне правило (регулюють не поодинокі відношення, а типові види відносин); містять положення, що розповсюджуються на певне коло осіб; розраховані на неодноразове застосування (тобто мають застосовуватися невизначену кількість разів, аби були юридичні факти, що є підставою для застосування відповідних норм). Як і інші правові норми еколого-правові норми мають структуру, елементами якої є гіпотеза, диспозиція, санкція.

За змістом еколого-правові норми поділяються на: а) норми-принципи; б) норми пріоритети; в) норми-правила.

Зазначені еколого-правові норми об'єднуються в інститути, підгалузі права, які в сукупності й утворюють екологічну галузь права.

Під інститутом екологічного права розуміється сукупність правових норм, що регулюють вузьке коло подібних суспільних відносин (інститути права природокористування, економіко-правового регулювання, здійснення екологічної експертизи тощо).

Під підгалуззю екологічного права розуміється сукупність норм, що регулюють відокремлені суспільні відносини в межах екологічного права (земельне право, водне право, лісове право, гірниче право тощо).

Як правова наука екологічне право призначено висвітлювати тенденції розвитку галузі права, проблеми, які існують у даній сфері правового регулювання, шляхи їх вирішення.

Як навчальна дисципліна екологічне право має таку ж структуру, зміст, що й галузь права, але додатково включає питання, пов'язані з вивченням історії розвитку галузі права, поняття галузі права, предмета, методу правового регулювання тощо.

Таким чином, під системою екологічного права слід розуміти розміщення в певній логічній послідовності його структурних підрозділів, які обумовлені змістом екологічних відносин.

У загальній частині екологічного права зосереджено норми права, які вирішують питання, характерні для всіх видів екологічних відносин. У ній містяться такі положення: загальна характеристика екологічних відно-

син та екологічного права (джерела права), норми права про власність на природні об'єкти, організаційно-правові питання використання, загальні питання охорони навколишнього природного середовища.

В особливій частині екологічного права зосереджено ті правові норми, котрі регулюють окремі види екологічних відносин з урахуванням їх специфіки: право землекористування, водокористування, користування надрами, лісами та іншою рослинністю, тваринним світом, природно-заповідним фондом, атмосферним повітрям та його охороною тощо.

Питання до семінарського заняття:

1. Визначте поняття екологічного права України
2. Назвіть предмет і методи природоохоронного законодавства та екологічного права.
2. Які існують об'єкти екологічного права?
3. Назвіть джерела екологічного права.
4. Перелічити принципи, функції екологічного права.
5. Які особливості норм екологічного права?
6. Назвіть систему екологічного права України.

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України.
3. Аграрне, земельне і екологічне право. Загальні частини навчальних курсів: Навчальний посібник / Під ред. проф. А. А. Погребного і доц. И. И. Каракаша. – Х., 2000.
4. Дубовик О. А. Экологическое право: Учебник. – М., 2004.
5. Костицький В. В. Екологічне право України: деякі проблеми теорії та кодифікації // Право України. – 2008.
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 2. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН ПЛАН

1. Поняття екологічних прав громадян.
2. Види екологічних прав громадян.
3. Гарантії екологічних прав громадян та їх форми захисту.
4. Обов'язки громадян у галузі екології.

1. Поняття екологічних прав громадян

В умовах інтенсивного використання природних ресурсів та їх відновлення, формування ринкових відносин в економіці України, екологічної обстановки, яка останнім часом загострилася, важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві екологічних прав та обов'язків громадян, меж їх здійснення, основних форм охорони і захисту порушених екологічних прав.

Історично ідея екологічних прав спочатку знайшла своє відображення в міжнародно-правових документах. Міжнародні пакти про права людини містять тези, що дуже умовно можна трансформувати на екологічні права громадян.

Проблема прав людини на сприятливе навколишнє середовище була обговорена як самостійна на Стокгольмській конференції ООН по довкіллю в 1972 році.

Ряд положень про місце людини в природі, про роль і принципи людської діяльності закріплено у Всесвітній хартії природи та в Конвенції ООН щодо навколишнього середовища і розвитку (1992 р., Бразилія) тощо.

Особливе значення має Орхуська конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища», яка не тільки проголошує, декларує екологічні права громадян (на сприятливе довкілля, екологічну інформацію, участь у прийнятті екологічно значущих рішень тощо), а й регулює процедурні (процесуальні) питання їх захисту.

Термін «екологічні права» вперше в Україні на законодавчому рівні був закріплений у Законі України від 25 червня 1991 року «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 9). В подальшому вони були зафіксовані і в Конституції України (ст. 50). Це свідчить про їх провідну роль у загальній системі прав людини. Крім цього, екологічні права громадян закріплені в низці законів України: «Про охорону атмосферного повітря», «Про екологічну експертизу», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» та ін.

Екологічні права належать до суб'єктивних прав, підставою для виникнення яких є екологічна система, що існує нині.

Екологічні права громадян – сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Екологічні права громадян належать до конституційних прав людини (ст. 50 Конституції України), де передбачено, що

– кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди;

– кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Екологічні права громадян мають два аспекти:

об'єктивне право – сукупність правових норм, що утворюють комплексний міжгалузевий інститут екологічного права;

суб'єктивне право – сукупність повноважень фізичних осіб у галузі екології.

Екологічні права громадян мають певні, притаманні тільки їм властивості, які обумовлені екологічними факторами. До них належать:

по-перше, спрямованість здійснення екологічних прав громадян, яка пов'язана з задоволенням екологічних потреб і забезпеченням реалізації екологічних інтересів;

по-друге, пріоритет екологічних прав громадян у загальній системі прав людини і громадянина. Він обумовлений змістом основних, природних прав на екологічну безпеку і безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

по-третє, при встановленні екологічних прав громадян враховуються закони природи, згідно з якими розвиваються екологічні об'єкти;

по-четверте, екологічний фактор визначає установлення форм належності природних об'єктів відповідним суб'єктам;

по-п'яте, зміст екологічних прав обумовлено принципами екологічного права як самостійної галузі права;

по-шосте, екологічні права здійснюються в основному під контролем держави. Забезпечення екологічних прав є головним завданням екологічної політики держави;

по-сьоме, особливості екологічних прав обумовлюють необхідність вибору оптимальних і ефективних правових способів і форм їх захисту.

2. Види екологічних прав громадян

Екологічні права, передбачені в законодавстві, досить різноманітні. Це дає змогу провести класифікацію цих прав за різними підставами.

За юридичною сутністю екологічні права можна поділити на: а) *конституційні*; б) *встановлені в спеціальних законах*, переважна більшість норм яких спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин чи пов'язаних з цим відносин; в) *передбачені підзаконними нормативними актами та договорами*.

До першої групи належать права, передбачені у ст. 50 Конституції України: право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення названих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність.

До другої групи входять, крім зазначених у Основному Законі, перелічені у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» права кожного на: участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан довкілля, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій з цих питань; участь у розробці та здійсненні природоохоронних заходів; участь у проведенні громадської екологічної експертизи; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; здобуття екологічної освіти та інші.

Екологічний характер мають права, закріплені іншими законами. Наприклад, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» у ст. 6 визнав право кожного на охорону здоров'я, що передбачає: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя територій і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі й можливі фактори ризику та їх ступінь, тощо.

Третю групу становлять екологічні права, закріплені в підзаконних нормативно-правових актах і договорах. Перелік їх різноманітний. Вони також підлягають еколого-правовій охороні і захисту.

Екологічні права за формою реалізації поділяються на *індивідуальні* і *колективні*.

Свої екологічні права громадяни можуть реалізувати самостійно, а також спільно з іншими, об'єднавшись в організації, групи та інші утворення. Створення громадських природоохоронних об'єднань розширює можливості громадянина в реалізації екологічних прав.

Екологічні права диференціюються на *абсолютні* і *відносні*. Така класифікація вказує на відмінність в колі (кількості) зобов'язаних осіб.

Для абсолютних прав характерно те, що їх носію протистоїть непевна кількість осіб як зобов'язаних суб'єктів і кожен з цих суб'єктів повинен утримуватися від порушення прав.

Екологічні права також можна поділити залежно від захисту екологічних інтересів на *екологічні майнові* і *особисті немайнові права*. Природні об'єкти, хоча і прирівнюються в новому ЦК України до речей (майна), але залишаються об'єктами *особливого роду*. Природа не є результатом діяльності людини. Майнові об'єкти не так уніфіковані, як екологічні. Головним критерієм розмежування сфери цивільного й екологічного права є перебування відповідного *природного об'єкта у взаємозв'язку з природним середовищем*. Об'єкти природи і товарно-матеріальні цінності – різні категорії, що мають особливі екологічні, економічні і правові ознаки і характеристики. До групи майнових прав у сфері екології належать права на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; на природокористування; на власність на природні ресурси, зміст якого є певною мірою обмеженим і своєрідним порівняно з іншими майновими правами.

Особисті немайнові права, як правило, належать до категорії абсолютних. Вони забезпечують природне існування фізичної особи і виникають з приводу особистих благ.

Певна класифікація екологічних прав громадян існує у сфері *відтворення і поліпшення якісного стану природних об'єктів*: право громадян на відтворення і відновлення з використанням установлених способів; право на здійснення заходів, що поліпшують якість екологічних об'єктів і навколишнього природного середовища.

Можна класифікувати екологічні права громадян щодо *охоронно-захисної спрямованості*. Аналіз чинного екологічного законодавства свідчить, що поняття «охорона» і «захист» прав взаємозалежні, але не тотожні. Захист екологічного права здійснюється тоді, коли воно вже порушено ким-небудь. Охоронні розпорядження, що містяться в екологічному законодавстві, встановлюють об'єктивно специфічні примусові заходи і форми захисту порушеного права. Можна сказати, що охоронні норми статичні, а норми про захист порушеного права – динамічні.

Екологічні права громадян у сфері *охорони* навколишнього природного середовища можна підрозділити на право: брати участь у заходах, що забезпечують раціональне використання природних об'єктів; громадських утворень у галузі екології; в обговоренні нормативних актів та інших заходів з метою запобігання негативним наслідкам; у проведенні екологічної експертизи тощо.

3. Гаранти екологічних прав громадян та форми їх захисту

Екологічні права громадян забезпечуються:

- проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;
- обов'язки міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації господарських об'єктів;
- участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;
- здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Форми захисту екологічних прав громадян:

нормотворча, управлінська, самоврядна, правоохоронна, природоохоронна, судова.

4. Обов'язки громадян у галузі екології

Екологічним правам повинні відповідати певні *екологічні обов'язки*.

Кореляція екологічних прав і обов'язків громадян створює режим найбільшого сприяння для життєдіяльності людей. Таке поєднання дає розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин, сприяє досягненню гармонічної взаємодії природи і суспільства. Будь-які суб'єктивні екологічні права можуть бути реалізовані тільки через чийсь екологічні обов'язки, і, навпаки, екологічні обов'язки припускають право вимагати їх виконання. Поза кореляцією дані категорії не можуть існувати.

Екологічний обов'язок являє собою встановлену в законодавстві або договорі міру належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу. У ній виражаються як особисті, так і суспільні екологічні інтереси. Через екологічний обов'язок задовольняється інтерес управомоченого щодо будь-якого суб'єктивного екологічного права. Обов'язок відповідає також інтересам і правозобов'язаного суб'єкта. В екологічному праві обов'язок встановлюється як в інтересах управомоченого, так і в екологічних інтересах держави в цілому.

Екологічний обов'язок є одним зі способів забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності й ефективності. Якщо суб'єктивне екологічне право – це сфера влади і волі індивіда, то екологічний обов'язок – сфера необхідності і підпорядкування.

Структура екологічного обов'язку містить такі елементи: необхідність здійснювати певні дії або утримуватися від них; необхідність для правозобов'язаної особи відреагувати на звернені до нього законні вимоги уповноваженого; необхідність нести відповідальність за невиконання вимог, передбачених екологічним законодавством; необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися тим благом, щодо якого він має право (сервітут, емфітевзис, суперфіцій).

Якщо зміст суб'єктивного екологічного права утворює міра дозволеної поведінки, то зміст екологічного обов'язку становить міра належної, необхідної поведінки. Тому зміст екологічного обов'язку доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, в необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства, і, по-друге, в необхідності утримуватися від дій, заборонених чинним екологічним законодавством. Такі екологічні обов'язки мають пасивний характер.

Екологічні права й обов'язки в екологічних правовідносинах – це не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права.

Екологічні обов'язки, як і екологічні права, також можна диференціювати за різними підставами. За юридичною силою, ступенем правової урегульованості виокремлюють: а) *конституційні*; б) *встановлені в спеціальних законах*, переважна більшість норм яких спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин або пов'язаних з цим відносин; в) *передбачені підзаконними нормативними актами та договорами*.

Екологічні обов'язки громадянина закріплені в Конституції України (ст. 66): «не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки». До конституційних можна віднести також інші обов'язки, що трансформуються у сферу екологічного права: власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людини і суспільства (ч. 4 ст. 13); сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67); неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей (ст. 68) тощо.

До другої групи належить низка обов'язків, що містяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 12): берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологіч-

ної безпеки, інших нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище, тощо. Громадяни зобов'язані виконувати й екологічні обов'язки, передбачені в поресурсових законах і кодексах та деяких інших нормативних актах.

Коло екологічних обов'язків поширюється за рахунок їх закріплення, зокрема в підзаконних нормативних актів.

З урахуванням суб'єктного складу виокремлюють загальні та спеціальні екологічні обов'язки.

Загальні обов'язки притаманні всім без винятку громадянам як суб'єктам екологічного права.

Спеціальні обов'язки передбачені чинним поресурсовим екологічним законодавством і базуються на загальних положеннях права власності та природокористування, забезпечення вимог екологічної безпеки тощо. Але, поряд з цим, вони містять обов'язки, зумовлені специфікою природного ресурсу, особливостями правового режиму експлуатації відповідного об'єкта. Особливу групу становлять обов'язки, які характерні при введенні режиму надзвичайного стану, при оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Екологічні обов'язки також можна поділити на майнові і немайнові.

До *майнових* належать обов'язки: компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на довкілля; вносити

плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати витрати на проведення екологічної експертизи, аудиторського аналізу щодо об'єктів і видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку; впроваджувати нові технології, які запобігають шкідливому впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей тощо.

До *немайнових* належать обов'язки: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства; здійснювати свою діяльність відповідно до вимог екологічної безпеки; не порушувати права інших суб'єктів; провадити екологічну експертизу екологічно небезпечних об'єктів та видів діяльності тощо.

Питання до семінарського заняття:

1. Сформулюйте поняття екологічних прав громадян.
2. Назвіть види екологічних прав громадян.

3. Які Ви знаєте гарантії екологічних прав громадян та їх форми захисту?
4. В чому полягає особливість судового захисту екологічних прав громадян?
5. Назвіть обов'язки громадян у галузі екології.
6. Наведіть класифікацію обов'язків громадян у галузі екології.

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України.
3. Загальна декларація прав людини.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права // Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – С. 326- 344, 350–360.
5. Дубовик О. А. Экологическое право: Учебник. – М., 2004.
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 3. ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ПЛАН

1. Право природокористування.
2. Принципи та види права природокористування.
3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування.
4. Права і обов'язки природокористувачів.
5. Права і обов'язки суб'єктів орендних правовідносин природокористування.
6. Підстави виникнення та припинення права природокористування.

1. Право природокористування

Остання кодифікація в законодавстві галузі використання та охорони довкілля проведена за предметно-галузевим принципом – було оновлено законодавство про землю, воду, ліси тощо, прийняті відповідні закони. Відповідно до такої структури законодавства сформувався і види права природокористування: право землекористування, право водокористування тощо.

Оскільки ці види права природокористування утворилися на основі відносно самостійних галузевих законів, вони виявилися слабо пов'язаними одне з одним. Кожний вид права природокористування містить права та обов'язки в зв'язку з використанням лише одного відповідного природного об'єкта. Між тим у природі все пов'язано. І використання одного природного ресурсу може завдати шкоди довкіллю.

Право природокористування – система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення й охорони природних ресурсів, забезпечення багатогранних матеріальних, економічних і соціальних інтересів та законних прав суб'єктів природокористування. Таким чином, під правом природокористування мається на увазі інститут загальної частини екологічного права, в якому об'єднано норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їх комплексне використання.

Розрізняються:

Об'єктивне право – механізм правового регулювання забезпечення правовідносин природокористування:

- норми, які визначають підстави виникнення, зміни права природокористування;
- норми, які встановлюють комплекс прав і обов'язків природокористувачів;
- форми і види правовідносин природокористування;
- юридичні засоби захисту прав суб'єктів правовідносин природокористування;
- норми, які встановлюють підстави припинення права природокористування.

Суб'єктивне право – сукупність повноважень особи щодо використання, відтворення і захисту природних ресурсів:

- сукупність прав і обов'язків щодо виникнення суб'єктивного права природокористування та його захисту;
- сукупність прав і обов'язків щодо володіння об'єктами природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо використання об'єктів природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо зміни і припинення суб'єктивного права природокористування;
- сукупність прав, обов'язків щодо захисту порушеного суб'єктивного права природокористування.

Зміст права природокористування – сукупність прав і обов'язків суб'єктів права природокористування (природокористувачів), обумовлених нормами чинного законодавства чи відповідною угодою на користування природними ресурсами (договором оренди тимчасового, короткострокового чи довгострокового користування).

Правове регулювання природокористування здійснюється через *систему керівних, зобов'язуючих та забобонних норм права*.

Керівні норми встановлюють умови та порядок виникнення права користування природними ресурсами, визначають кордони поведінки природокористувачів, надають їм необхідні гарантії реалізації й охорони їх прав та ефективного виконання покладених на них обов'язків.

Зобов'язуючі норми направлені на регулювання виконання природокористувачами правил використання природного багатства, планів та заходів у галузі використання та відновлення природних ресурсів, збереження та покращання природного середовища.

2. Принципи та види права природокористування

Принципи та види права природокористування – правові ідеї, закладені в основу правового регулювання відносин по використанню, відновленню й охороні природних ресурсів.

Принципи права природокористування:

- комплексність використання й охорони природних ресурсів;
- нормування видового природокористування;
- екологічна безпека природокористування;
- нормативність і лімітування природокористування;
- стабільність права природокористування;
- стимулювання ефективності природокористування;
- ефективність і економічність природокористування тощо.

Види права природокористування – поділ права користування на окремі групи згідно з класифікаційними показниками (критеріями поділу).

Основним є поділ природокористування на загальне й спеціальне.

Загальне використання природних ресурсів здійснюється громадянами для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо). За загальне природокористування (купання у водоймах, плавання на човнах, аматорське та спортивне рибальство у водоймах загального користування, водопій тварин, збирання в лісах грибів тощо) не стягується плата. Воно здійснюється без закріплення природних ресурсів за окремими особами та без отримання на те відповідних дозволів (ліцензій).

Право загального природокористування обумовлено природним процесом обміну речовин і енергії між природою та людиною. Воно має природний характер і здійснюється людиною незалежно від її право- та дієздатності.

Об'єктами права загального природокористування є екологічні ресурси природи, тобто такі, що забезпечують людині певні екологічні умови існування. Це – атмосферне повітря, питна вода, водойми загального користування, приміські зелені зони, ліси, зони рекреації, курортні місцевості тощо.

Об'єктами права загального природокористування можуть бути також і деякі види економічних ресурсів – гриби, ягоди, горіхи в лісах, риба у водоймах тощо.

До сфери загального природокористування можна віднести й певні види громадських прав особи – свободу пересування (зокрема, з метою туризму, ознайомлення з пам'ятками природи, відпочинку у певних місцевостях тощо), вільний вибір місця проживання (з урахуванням стану навколишнього природного середовища, його впливу на здоров'я) тощо.

В інтересах держави і суспільства право громадян на користування загальнодоступними благами природи можуть бути обмежені або заборонені. Як правило, юридичні обмеження природокористування мають за мету забезпечити ефективну охорону навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів. Наприклад, відповідно до ст. 45 Водного кодексу в разі маловоддя, загрози виникнення епідемії та епізотії, а також в інших передбачених законодавством випадках права водокористувачів можуть бути обмежені або умови водокористування змінені з метою забезпечення охорони здоров'я людей і в державних інтересах.

Спеціальне використання природних ресурсів здійснюється громадянами, підприємствами, установами й організаціями за плату на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), порядок видачі яких визначається Кабінетом Міністрів України. Таке природокористування, як правило, пов'язане із закріпленням природних ресурсів за конкретними користувачами і з використанням технічних пристроїв чи споруд.

Право спеціального природокористування є похідним від значення природних ресурсів як засобів виробництва, джерел матеріальних благ і засноване на споживанні економічних ресурсів природи.

Право спеціального природокористування встановлюється з метою раціонального використання природних ресурсів, збереження репродуктивних властивостей природи.

Єдиною підставою виникнення права спеціального природокористування є дозвіл спеціально уповноваженого органу держави на використання відповідного природного ресурсу в певних цілях.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів – це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів. У дозволі зазначаються: 1) найменування органу, що його видав; 2) найменування та реквізити природокористувача – юридичної особи (прізвище, ім'я, по батькові, адреса водокористувача – фізичної особи); 3) термін, на який видано дозвіл; 4) ліміти використання природного ресурсу, скиди (викиду) забруднюючих речовин; 5) умови спеціального природокористування; 6) інші відомості (у разі потреби). Форма дозволів, їх реквізити визначаються у законодавстві. Наприклад, добування мисливських тварин здійснюється за ліцензією або відстріляною карткою. На користування ділянками надр слід отримати ліцензії (спеціальні дозволи). Лісорубний квиток (ордер) або лісовий квиток надає право на спеціальне використання лісових ресурсів.

Право спеціального природокористування припиняється в разі: закінчення строку, на який було надано дозвіл на використання; відпадання потреби у використанні або добровільної відмови від нього; припинення діяльності підприємств, установ, організацій і громадян, які використовували природні ресурси; порушення умов спеціального використання природних ресурсів, визначених у дозволах (ліцензіях), систематичного невиконання фізичними та юридичними особами встановлених правил, норм та інших вимог щодо охорони, використання і відтворення природних ресурсів, встановлених екологічним законодавством. Припинення права спеціального природокористування здійснюється шляхом анулювання спеціального дозволу (ліцензії).

3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування

Суб'єкти права природокористування – юридичні та фізичні особи, які в установленому законом порядку набули права користування природними ресурсами і зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення й охорони і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки. Суб'єкти природокористування поділяються на первинних та вторинних природокористувачів.

– Суб'єктом первинного або вторинного природокористування є особа, юридична або фізична, правомочність якої по використанню природного об'єкта похідна безпосередньо від права суб'єкта власності на цей об'єкт.

Юридичні особи:

- підприємства різних форм власності, організації та установи;
- громадські об'єднання;
- релігійні організації;

- військові організації;
- іноземні держави;
- міжнародні організації;
- кооперативні об'єднання.

Фізичні особи:

- громадяни України;
- іноземні громадяни;
- особи без громадянства.

Об'єкти права природокористування – конкретні, індивідуально визначені і юридичне відособлені природні ресурси (об'єкти або їх частини), які закріплюються на праві користування за фізичними і юридичними особами.

Особливості об'єктів права природокористування:

загального природокористування:

- не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами, а використовуються без особливого дозволу всіма особами;
- не надаються дозволи на їх користування;
- санкціоновано державою і закріплено правом їх загальнодоступного використання;
- їх використання не фіксується і не підлягає юридичній фіксації;
- безоплатність;

спеціального природокористування:

- підлягають передачі і закріпленню за конкретними суб'єктами;
- обов'язкове надання дозволів;
- платність користування;
- юридичне фіксуються в природоресурсових кадастрах;
- підлягають державно-правовій реєстрації.

Класифікація об'єктів права природокористування – це поділ природних ресурсів на відповідні групи в залежності від характеру їх походження, місцезнаходження, складу, використання, відтворення, охорони, екологічної, економічної, соціальної значимості й особливостей правового режиму.

Загальні об'єкти це – земля.

Спеціальні об'єкти – сільськогосподарські землі, землі населених пунктів, землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, землі природоохоронного призначення, землі оздоровчого призначення, землі історико-культурного призначення, землі лісового фонду, землі водного фонду, землі запасу.

Об'єкти права загального природокористування – майдани, шляхи, парки, сінокоси тощо.

Особливості конкретного виду природокористування залежать також від суб'єкта, що наділений певними правомочностями й обов'язками.

4. Права і обов'язки природокористувачів

Правомочності природокористувачів по використанню і володінню природними об'єктами втілюються у конкретних правах і обов'язках, які надто різноманітні, як правило, взаємопов'язані.

Права і обов'язки природокористувачів можна поділити на *загальні* та *спеціальні*. Загальними є такі, що притаманні усім без винятку суб'єктам природокористування. Спеціальні ж визначаються у залежності від природного об'єкта, який використовується, його природних якостей, специфіки, виду природокористування і властиві тільки певним суб'єктам природокористування, тобто не належать іншим суб'єктам.

Одними, із основних прав природокористувача є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- використовувати природні ресурси відповідно до їх цільового призначення;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів;
- передавати природні ресурси у відповідному порядку у вторинне користування;
- здійснювати в установленому порядку загальне і спеціальне природокористування.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

- отримувати компенсацію за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення;
- користуватися пільгами при оподаткуванні у разі виконання заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;
- отримувати пільгове оподаткування на виконання заходів щодо відтворення і охорони природних ресурсів.

У галузі реалізації майнових і немайнових прав:

- отримувати доходи від використання природних ресурсів;
- реалізовувати на свій розсуд продукцію, отриману від використання природних ресурсів;
- оскаржувати в установленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують права природокористування;
- вимагати через судові органи компенсації шкоди, заподіяної природним ресурсам, що знаходяться у їх користуванні.

Одними із основних обов'язків природокористувача є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- забезпечувати використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення;
- раціонально й економно використовувати природні ресурси;
- впроваджувати новітні технології у процесі використання природних ресурсів;

- додержуватися строків природокористування;
- не допускати безгосподарського використання природних ресурсів;
- своєчасно вносити плату за використання природних ресурсів.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

- не допускати зниження якості;
- здійснювати комплекс заходів щодо відновлення якості природних ресурсів;

- здійснювати заходи щодо попередження, псування, забруднення і виснаження природних ресурсів;

- суворо дотримуватись вимог екологічної безпеки у процесі використання природних ресурсів;

- забезпечувати виконання системи заходів щодо охорони природних ресурсів. *У галузі реалізації майнових і немайнових прав:*

- не порушувати права інших власників і користувачів природних ресурсів;

- підтримувати в належному стані засоби, за допомогою яких здійснюється використання природних ресурсів;

- своєчасно компенсувати шкоду, заподіяну іншим особам у процесі використання природних ресурсів;

- приводити порушені природні ресурси у стан, придатний для подальшого цільового використання.

Всі права природокористувача здійснюються ним тільки у встановленому порядку.

У випадку, коли природний об'єкт вилучається для державних або громадських потреб, і природокористувач може вимагати надання взамін вилученого іншого рівноцінного за якістю природного об'єкта.

Природокористувач природного об'єкта має право на відшкодування завданих йому збитків, окрім випадків, коли природний об'єкт вилучається за порушення закону.

Право природокористувачів природних об'єктів гарантується законом. Це означає, що припинення права власності на природний ресурс або його частину може мати місце лише у випадках і на підставах, передбачених законодавством.

Закон передбачає такі засоби захисту суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів:

- визнання спірних справ за законним природокористувачем;
- поновлення стану, який існував до порушення права і припинення дій, що його порушують, тобто перешкод у здійсненні природокористування;
- припинення або зміна правовідносин;
- стягнення з особи, що порушила права та інтереси природокористувача, заподіяної шкоди в повному обсязі.

Захист права природокористування відбувається шляхом подання до судових органів позовів про поновлення порушених прав та інтересів природокористувачів; про витребування об'єкта природокористування з чужого незаконного володіння; про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню природокористування; про примушення інших осіб дотримуватися діючого законодавства; про відшкодування збитків.(шкоди), заподіяних порушенням суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів.

5. Права і обов'язки суб'єктів орендних правовідносин природокористування

Суб'єктами орендних правовідносин виступають:

- орендарі: фізичні особи, юридичні особи, підприємства, організації, іноземні держави.
- орендодавці: сільські Ради народних депутатів, міські Ради народних депутатів, районні Ради народних депутатів, обласні Ради народних депутатів.

Об'єкти орендних правовідносин:

землі, водні об'єкти, лісові угіддя, мисливські угіддя, гірничі відводи.

Права орендаря:

- користуватись орендованими природними ресурсами відповідно до умов угоди-оренди;
- вимагати від орендодавця зменшення розміру орендної плати у разі погіршення якості природних ресурсів за відсутності вини орендаря;
- переважне право на поновлення договору оренди користування природними ресурсами;
- визначати основні напрямки діяльності і використовувати для цього орендовані природні ресурси;
- розпоряджатися отриманими доходами і продукцією від використання природних ресурсів;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів, що знаходяться на території орендованих ресурсів;
- розміщувати споруди і об'єкти (за погодженням з орендодавцем), необхідні для використання природних ресурсів тощо.

Права орендодавця:

- визначати розмір і вартість природних ресурсів;
- встановлювати та змінювати розмір плати за користування ресурсами, порядок її внесення;
- перевіряти дотримання орендарем умов договору щодо використання природних ресурсів, їх якості та кількісного складу;
- давати згоду на пролонгування договору оренди природних ресурсів;
- вимагати здійснення заходів щодо відновлення та відтворення природних ресурсів, приведення їх у стан, придатний для подальшого використання;
- вимагати відшкодування заподіяних збитків;
- визначати конкретні строки оренди природних ресурсів у межах термінів, визначених чинним законодавством;
- вимагати своєчасної орендної плати за використання природних ресурсів.

Обов'язки орендаря:

- користуватися природними ресурсами відповідно до умов договору-оренди;
- своєчасно вносити орендну плату;
- ефективно і раціонально, економне використовувати природні ресурси згідно з їх цільовим призначенням;
- здійснювати комплекс заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;
- не допускати погіршення якості природних ресурсів, їх забруднення, засмічення та виснаження;
- виконувати роботи щодо підтримання якості ресурсів, поліпшення їх якості;
- відновлювати корисні властивості природних ресурсів;
- не порушувати прав орендодавця та інших осіб тощо.

Обов'язки орендодавця:

- надавати оренду природні ресурси відповідно до умов угоди;
- не перешкоджати орендарям використовувати природні ресурси;
- створювати необхідні умови для ефективного використання природних ресурсів;
- вимагати повернення в обумовлений угодою строк орендованих природних ресурсів;
- компенсувати витрати орендаря. Спрямовані за його погодженням на поліпшення якості природного ресурсу;
- своєчасно прийняти природні ресурси, що повертаються орендарем;

- відшкодувати збитки, заподіяні орендарю внаслідок порушення умов угоди.

6. Підстави виникнення та припинення права природокористування

Головними підставами виникнення права природокористування є юридичні дії, які повинні бути правомірними, що залежать від об'єкта природи, суб'єкта екологічного відношення, виду природокористування тощо. Правомірні дії як підстава виникнення і продовження права природокористування можна поділити на дві основні групи: юридичні вчинки й індивідуальні акти.

Юридичний вчинок як правомірна дія є підставою здійснення загальнодоступного природокористування.

Індивідуальні акти як підстава виникнення права природокористування являють собою складну юридичну сполуку, що означає:

- клопотання/заява особи про надання їй у користування або у власність природного об'єкта (його частини) для вилучення з нього корисних властивостей або якостей;
- видання рішення (постанови) компетентних державних органів;
- відведення на місцевості природного об'єкта;
- видача відповідного документа, який засвідчує право користування даним природним об'єктом.

Припинення права спеціального природокористування здійснюється в порядку, який передбачено законодавством. Загальною для всіх видів спеціального природокористування умовою припинення прав на використання природним об'єктом є:

- відпала необхідність в експлуатації природного ресурсу;
- закінчення строку користування;
- ліквідація організації природокористувача;
- вилучення природного ресурсу із використання за рішенням компетентного державного органа з метою передачі його у використання іншому природокористувачу;
- порушення правил цільового використання природного ресурсу.

Питання до семінарського заняття:

1. Що таке право природокористування?
2. Назвіть принципи права природокористування.
3. Назвіть види права природокористування

4. Перелічити суб'єкти та об'єкти права природокористування.
5. Назвіть права природокористувачів.
6. Які обов'язки природо користувачів?
5. В чому особливості наявності прав та обов'язків суб'єктів орендних правовідносин природокористування?
6. Наведіть підстави виникнення та припинення права природокористування.

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України.
3. Бринчук М. М. Екологическое право. – М., 2001.
4. Разметаев С. В. Право власності на природні ресурси в Україні. – Х., 2005.
5. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 4. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

ПЛАН

1. Поняття права власності на природні ресурси.
2. Форми права власності на природні ресурси.
- 3 Підстави для виникнення відносин права власності на природні ресурси.
4. Об'єкти і суб'єкти права власності на природні ресурси.
5. Зміст права власності на природні ресурси.
6. Припинення права власності на природні ресурси.

1. Поняття права власності на природні ресурси

Інститут права власності є одним із основних правових інститутів екологічного права, оскільки відносини власності виступають передумовою виникнення будь яких інших правовідносин стосовно використання природних ресурсів. Власність становить економічну основу життя суспільства і виражається як відносини між людьми з приводу матеріальних та інших благ. Ці відносини складаються в сфері належності даних благ одним особам і відчуження їх у інших осіб. Належність чи привласнення матеріальних та інших благ складає сутність відносин власності.

Право власності є юридичним вираженням, формою закріплення економічних відносин власності і являє собою врегульовані законом суспільні відносини по володінню, користуванню та розпорядженню об'єктами власності.

Слід розрізняти поняття «власність» та «право власності». Власність – це економічна категорія, що виражає відносини людей з приводу виробництва та розподілу матеріальних благ. Власність як економічна категорія властива певному способу виробництва і є основою виробничих відносин.

Поряд з іншими засобами виробництва природні ресурси утворюють матеріальну основу розвитку суспільства. Задовольняючи матеріальні потреби суспільства, дані об'єкти природи як об'єкти власності виконують економічну функцію. Але, будучи одночасно і об'єктами навколишнього природного середовища, вони здійснюють і екологічну функцію. Таким чином, економічні відносини, властиві інституту власності взагалі і поширені на природні об'єкти зокрема, доповнюються екологічним змістом, що перетворює їх на еколого-економічні відносини.

Право власності на природні ресурси – система юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників і користувачів щодо володіння, користування та розпорядження цими ресурсами.

Розрізняють:

Об'єктивне право власності на природні ресурси – система правових норм земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного, природно-заповідного законодавства тощо, які регламентують правовідносини на природні ресурси.

Суб'єктивне право власності на природні ресурси – сукупність повноважень різних суб'єктів (держави, юридичних та фізичних осіб) щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами (земельними, корисними копалинами, лісовими, водними, тваринного та рослинного світу, природно-заповідного фонду). Воно має наступні ознаки:

а) виникає у зв'язку з передачею чи придбанням у власність відповідних природних ресурсів;

б) посвідчується державним актом на право власності або цивільно-правовою угодою про придбання (купівлю, продаж, обмін тощо);

в) носить абсолютний характер, тобто виключна належність повноважень щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами їх власнику і загальна обов'язковість всіх інших утримуватися від їх порушень.

Право власності на природні ресурси має специфічні особливості, пов'язані з екологічним змістом останніх:

- право власності не є всеосяжним, бо не всі природні ресурси за своїми властивостями можуть знаходитись у власності, а тільки ті з них, що є відносно стабільними, що підлягають індивідуалізації (земля, її надра, води, ліси та тваринний світ). Інші елементи природного середовища не здатні за об'єктивними властивостями бути об'єктами власності (атмосферне повітря, вітрова та сонячна енергія тощо);

- природні ресурси, хоча і є самостійними об'єктами власності, проте знаходяться у нерозривному екологічному взаємозв'язку один з одним, їх не можна відокремлювати від природного середовища;

- природні ресурси як об'єкт природного походження складають національне багатство України.

2. Форми права власності на природні ресурси

Форми права власності на природні ресурси – юридичне оформлені напрями суб'єктно-об'єктної належності природних ресурсів та їх організаційно-правове забезпечення.

В Україні юридичне виголошені такі форми власності (ст. 13, 14, 41 Конституції України): державна, колективна (комунальна), приватна, загальнонародна.

Право державної власності становить собою сукупність правових норм, що закріплюють і охороняють належність природних ресурсів народу України в особі обраного ним представницького органа державної влади, а також встановлюють порядок придбання, використання та відчуження державної власності.

Особливість цієї форми полягає у тому, що вона виступає у вигляді виняткової власності народу України (у держави є лише компетенція з управління цими ресурсами в загальнонародних інтересах).

Право державної власності на природні ресурси відрізняється від права приватної власності, незважаючи на проголошення їх рівності. Це проявляється, по-перше, в тому, що в державній власності можуть знаходитися будь-які природні ресурси. По-друге, деякі засоби придбання природних ресурсів у власність можуть бути використані тільки державою (наприклад націоналізація). По-третє, право державної власності на природні ресурси має більш всеосяжний характер, оскільки, будучи одночасно політичним сувереном та власником, держава сама, виходячи з волі та інтересів народу, своєю владою визначає, яким змістом будуть наповнені її правомочності і в яких формах вони будуть здійснюватися. Таким чином, як політичний суверен держава шляхом видання законодавчих актів сама встановлює рамки своїх прав власника та межі їх здійснення.

Відносно новою формою права власності на природні ресурси є право комунальної власності. Фактично має місце передача повноважень власника від державних органів до територіальних громад в особі органів місцевого самоврядування. Такий розподіл повноважень викликаний подальшим розвитком місцевого самоврядування та побудовою громадянського суспільства.

Право колективної власності – сукупність норм, що встановлюють правові підстави виникнення права колективної власності, порядок колективного володіння, користування та розпорядження природними об'єктами.

Її особливість в тому, що окремих громадянин, який вступає в колективне підприємство, самостійно відмовляється від свого права власності на природний ресурс, але зберігає право зобов'язального характеру його повернення при визначених умовах.

Розмежування природних ресурсів на державну та комунальну власність – це досить тривалий процес, який потребує багато часу. Тому на практиці, при визначенні, до якої форми власності належать ті чи інші природні ресурси, необхідно з'ясувати, чи проведено їх розмежування в натурі на місцевості, оскільки тільки після цього вони переходять у комунальну власність.

Право приватно власності являє собою правовий інститут, що закріплює індивідуальну належність природних об'єктів, тобто право приватної власності юридичне закріплює власність громадян як економічну категорію, що охоплює всі форми індивідуального привласнення.

Різноманітні економічні форми використання природних об'єктів вимагають і різноманітного їх правового оформлення. Хоча чинне екологічне законодавство прямо не передбачає жодного підрозділу права приватної власності на конкретні види, але фактично, враховуючи особливості правового режиму різноманітних форм експлуатації природних об'єктів, можна виділити два різновиди права приватної власності на природні ресурси:

1. Право власності для задоволення особистих потреб – право власності окремого громадянина.

2. Право власності з метою здійснення підприємницької діяльності – право власності юридичних осіб та громадян, суб'єктів підприємницької діяльності.

Їх відмінність полягає не в обсязі чи характері правомочностей, бо вони, як правило, однакові в усіх власників, а в підставах виникнення, порядку використання і колі об'єктів. Разом з цим, вони мають ряд спільних рис, що дозволяє юридично об'єднати їх в одну категорію.

Як правило, право приватної власності на природні ресурси проявляється у формі спільної власності, тобто характеризується множинністю

суб'єктів і єдністю об'єктів. У своїй більшості природні ресурси надаються не окремим громадянам, а родинним утворенням: сім'ї громадянина, фермерському господарству (що, як правило, є родинно-трудоим утворенням). Тут не виникає ніякої нової форми власності, оскільки кожний учасник залишається самостійним власником, а щодо спільного об'єкта, правомочності власника здійснюються так, щоб належати одночасно декільком особам.

Розрізняються два види приватної власності: спільна власність з визначенням частки (спільна часткова власність) та спільна власність без визначення частки (спільна сумісна власність).

Для сімейних і сімейно-трудоим утворень, як правило, характерна спільна власність без визначення частки. В разі ж створення громадянами спільного підприємницького утворення у вигляді юридичної особи (садове товариство, сільськогосподарське підприємство та ін.) фактично маємо спільну часткову власність з визначенням частки кожного власника.

Спільна часткова власність характеризується тим, що кожному співвласнику належить вже визначена частка в праві власності. Ця частка не відокремлюється в натурі, на місцевості. Вона може бути виражена у вигляді відсотків або частки права спільної власності.

Розмір частки визначається залежно від умов набуття права власності на спільну власність, наприклад, у разі успадкування, спільного придбання за договором купівлі, дарування та ін. Тому частки у спільній власності можуть бути нерівними, а можуть бути і рівними. Але незалежно від розміру частки кожен співвласник користується рівним обсягом прав щодо спільної власності.

У спільній сумісній власності частка кожного співвласника не визначена. Ця форма спільної власності характерна, як правило, для сімейних і сімейно-трудоим утворень, тому що майнові права співвласників обумовлені особисто-правовими зв'язками між ними. Співвласниками спільної сумісної власності можуть бути тільки фізичні особи, тому ця правова форма притаманна лише праву приватної власності.

3. Підстави для виникнення відносин права власності на природні ресурси

Правовідносини власності і, отже, об'єктивне право власності виникає і припиняється, як і будь-які інші правовідносини, на підставі правових норм і за наявності певних юридичних фактів. Ці юридичні факти називаються підставами (або засобами) придбання права власності.

У більшості випадків виникнення права власності на конкретний природний об'єкт у однієї особи означає припинення права власності на

цей об'єкт іншої особи. Тому одні й ті ж юридичні факти можуть виступати одночасно підставами і виникнення, і припинення права власності на природні ресурси.

Всі засоби виникнення (придбання) права власності на природні ресурси можна підрозділити на первісні і похідні.

До первісних підстав виникнення права власності належать такі, при яких право власності виникає або вперше, або незалежно від волі попереднього власника (націоналізація і конфіскація природних ресурсів, відтворення природних об'єктів, розведення у неволі).

Похідними є такі засоби набуття права власності, при яких право нового власника ґрунтується на праві попереднього власника (договори, успадкування).

Засоби виникнення (придбання) права власності на природні ресурси залежно від того, можуть вони використовуватися всіма власниками чи певним колом власників, поділяються на загальні і спеціальні. До загальних належать такі, як одержання природного об'єкта за договором, до спеціальних – конфіскація, націоналізація, реквізиція, що виступають підставою виникнення права власності тільки для держави або придбання частки у спільному майні подружжя, що може бути підставою виникнення права приватної власності громадянина.

Реквізицією називається вилучення державою природного об'єкта у власника в державних чи громадських інтересах з виплатою йому повної вартості. Реквізиція допускається лише у випадках і порядку, встановлених чинним екологічним законодавством.

Конфіскація являє собою неоплатне вилучення державою природних ресурсів у вигляді санкції за правопорушення. Наприклад, Земельний кодекс України передбачає вилучення з приватної власності земельної ділянки, якщо судом буде встановлено придбання її за рахунок доходів, отриманих від злочинної діяльності. Конфіскації з приватної власності підлягають і дикі тварини у разі жорстокого поводження з ними (ст. 29 Закону України «Про тваринний світ»).

Однією з підстав виникнення права державної власності на природні ресурси є перехід у власність держави безхазяйного природного об'єкта. Згідно з цивільним законодавством України (аналогічні норми в екологічному законодавстві відсутні) безхазяйним визнається природний об'єкт, якщо він не має власника (наприклад, власник відмовляється від права на природний об'єкт або втратив на нього право) або власник природного об'єкта невідомий. Зазначені факти встановлюються рішенням суду або виконавчого комітету місцевої ради, що виноситься за заявою фінансового органу. Отже, до винесення рішення природний об'єкт не може вважатися безхазяйним.

Особливою умовою виникнення права державної та комунальної власності є примусове відчуження природних ресурсів у приватних власників у разі виникнення суспільних потреб або суспільної необхідності. Потрібно розрізняти ці поняття. В першому випадку перелік суспільних потреб чітко визначений і є вичерпним.

Право власності на природні ресурси може виникати на підставі цивільно-правової угоди. Такі угоди бувають двосторонні (дарування, купівля-продаж, обмін) і односторонні (успадкування).

Виникнення права власності на природні ресурси за двосторонніми угодами виникає з моменту нотаріального посвідчення договорів та державної реєстрації за місцем знаходження.

Односторонньою угодою як підставою виникнення права власності на природні об'єкти є, головним чином, прийняття спадщини. Особи, покликані до спадкування за законом або заповітом, стають власниками спадкоємного природного об'єкта тільки в силу прийняття спадщини. Тому не можна вважати, що підставою виникнення права власності на природний об'єкт, що залишився після померлого громадянина, є заповіт або спадкування за законом. Доки спадкоємець не виявив своєї волі на прийняття спадщини, він правонаступником не стає.

При укладанні угод з природними ресурсами не допускається зміна їх цільового призначання і мети використання. Одним із засобів виникнення права приватної власності на природні ресурси виступає приватизація. Приватизація – це безкоштовна передача в приватну власність природних об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності. Ця підстава має разовий характер, тому що право власності на умовах приватизації може виникнути тільки один раз, про що громадянину робиться позначка у паспорті чи іншому документі, який посвідчує особу¹.

За своєю сутністю надання природних об'єктів у власність як підстава виникнення права власності виступає у вигляді адміністративно-розпорядчого акта.

Таким чином, приватизація являє собою акт розпорядження природним об'єктом. Тому природні об'єкти надаються в приватну власність тільки з дозволу органів, до компетенції яких входить право розпорядження ними. Громадяни України мають право отримати безоплатно у власність раніше надані їм у користування земельні ділянки, але за розмірами, які встановлені в чинному Земельному кодексі. У разі відсутності приватизованих земельних Ділянок громадяни України мають право отримати безоплатно у власність із земель державної або комунальної власності по одній земельній ділянці по кожному виду використання.

Підставою виникнення права приватної власності на природні об'єкти виступає одержання частки у спільному майні подружжя. На цій підставі в осіб, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, виникає право спільної сумісної власності на все майно, що придбається в період шлюбу, в тому числі і на власність на природні об'єкти, що придбаються (за винятком випадків придбання майна, віднесеного до роздільного).

Право власності на природні ресурси може виникнути і в разі придбання речових прав на майно, нерозривно пов'язане з природним об'єктом. Так, відповідно до Земельного кодексу України у разі переходу права власності на будівлю і споруду до нового власника переходить і право власності на земельну ділянку, якщо інше не встановлено законом чи договором відчуження.

Специфічною умовою, що тягне за собою виникнення права власності на тваринний світ, є розведення (отримання) об'єктів тваринного світу. На цій підставі право колективної або приватної власності виникає тільки відносно тих об'єктів тваринного світу, що розведені (одержані) у неволі або напіввільних умовах.

4. Об'єкти і суб'єкти права власності на природні ресурси

Об'єктами права власності на природні ресурси є:

природні або штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції, зареєстровані в обліково-кадастрових та інших юридично визнаних документах як об'єкти володіння, користування і розпорядження: земля, надра, води, ліси, «тваринний і рослинний світ, природно-заповідний фонд, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона.

Об'єкти права власності на природні ресурси розрізняються залежно від форм власності: державної, колективної чи приватної.

Спеціальні об'єкти права власності відповідно до форм власності:

1) землі:

- державної власності (лісового фонду, транспорту, зв'язку, оборони тощо);
- колективної власності (колективних сільськогосподарських підприємств, кооперативів, садівничих товариств тощо);
- приватної власності (земельні ділянки, садові ділянки, дачні ділянки тощо);

2) водні об'єкти:

- державної власності (територіальні моря, підземні; води, внутрішні моря тощо);

- колективної власності (водойми колективних сільськогосподарських підприємств тощо);

- приватної власності (копанки фермерів тощо);

3) лісові об'єкти:

- державної власності (ліси загальнодержавного значення);

- колективної власності;

- приватної власності;

4) надра як об'єкт:

- державної власності (корисні копалини);

- колективної власності (торф);

- приватної власності (загальнопоширені корисні копалини);

5) тваринний світ як об'єкт:

- державної власності (дикі тварини у стані природної волі);

- колективної власності (ферми тощо);

- приватної власності (ферми тощо);

б) природно-заповідний фонд як об'єкт:

- державної власності (заповідники, надра, парки тощо);

- колективної власності (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки тощо);

- приватної власності (заказники, заповідні урочища пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки тощо).

Суб'єкти права власності на природні ресурси

Екологічне законодавство розрізняє суб'єктів права власності залежно від форми власності, у якій перебувають ті чи інші природні ресурси. Таким чином, право власності на природні ресурси характеризується множинністю суб'єктів відповідно до форм власності – державної, комунальної та приватної. Тобто слід ділити суб'єктів права власності на суб'єктів права державної, комунальної або приватної власності на природні ресурси.

Характерною ознакою суб'єкта права власності є належна праводієздатність. Через відсутність відповідних приписів в екологічному законодавстві правовий статус суб'єктів права власності на природні ресурси доцільно визначати за аналогією з нормами цивільного права щодо загальної праводієздатності з урахуванням вимог екологічного законодавства. Екологічною дієздатністю є здатність громадянина своїми діями набувати права та створювати для себе обов'язки, тобто здійснювати дії, які спрямовані на самостійне або спільно з іншими особами отримання об'єкта власності, зокрема, звертатись до відповідного органу про надання у власність земельної ділянки, отримання земельного паю, придбання земельної ділянки на підставі цивільно-правової угоди тощо.

Екологічна праводієздатність належить окремій фізичній особі – громадянину України, іноземній особі або особі без громадянства з моменту досягнення 18-річного віку. Але коли законодавством допускається шлюб до досягнення 18-річного віку, то право- дієздатність фізичної особи настає в повному обсязі з часу укладання шлюбу.

Юридичні особи набувають екологічної правоздатності з моменту державної реєстрації в органах виконавчої влади. Суб'єктом права приватної власності можуть бути тільки юридичні особи, засновані на праві приватної власності. Юридичні особи, засновані на праві державної або комунальної власності, не можуть бути власниками природних ресурсів. Вони їм надаються тільки в користування.

Суб'єктами права комунальної власності визначено територіальні громади сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і в особі їх представницьких органів – рад. Територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Безпосередньо свої повноваження територіальна громада може здійснити шляхом проведення місцевих референдумів, в інших випадках – через селищні, сільські, міські ради.

Особливим суб'єктом права власності на природні ресурси є держава. Суб'єктом права державної власності на природні ресурси є держава в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій. Але слід враховувати, що до розмежування земель державної та комунальної власності в натурі повноваження щодо розпорядження всіма землями, крім переданих у приватну власність, здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів – відповідні органи виконавчої влади.

Природні ресурси юридично закріплюються за певним громадянином, але право власності ними фактично здійснюють усі члени його сім'ї, що мають цивільну правоздатність. Смерть громадянина, якому було надано природний об'єкт на праві приватної власності, не позбавляє членів його сім'ї права власності на нього.

5. Зміст права власності на природні ресурси

За своїм юридичним змістом право власності на природні ресурси розкривається через зміст його структурних елементів: права володіння, користування та розпорядження.

Право володіння природними ресурсами являє собою фактичне володіння уповноваженою особою об'єктом, здійснення господарського

панування над привласненими природними ресурсами й усунення всіх інших осіб від їх фактичного привласнення.

Право володіння може належати не лише власнику, але й особі, якій власник передає природний об'єкт на підставі угоди, наприклад оренди. Власник при цьому не втрачає права володіння. Він перестає здійснювати його, але цілком зберігає можливість мати природний об'єкт у своєму господарстві, у складі майна. Право володіння одним і тим же природним об'єктом належить у таких випадках і власнику, і особі, якій власник передав об'єкт за договором. Тут володіння не відокремлюється від права власності, тому що власник має згідно із законом право на витребування речі з чужого незаконного володіння.

Разом із тим право володіння осіб, що не є власниками, істотно відрізняється від права володіння власника. Право володіння цих осіб має похідний характер. Власнику, крім права володіння, належать також правомочності користування та розпорядження. Інші ж володарі, як правило, повністю позбавлені права розпорядження і мають право користування в межах, встановлених угодою з власником (наприклад оренди земельної ділянки).

Право володіння завжди повинно мати ту чи іншу правову підставу – титул. Правовою підставою володіння власника є його право власності. Для інших осіб такою підставою може бути угода з власником, адміністративний акт та інші юридичні факти. Екологічне право визнає лише титульне володіння. Якщо особа фактично володіє окремим природним об'єктом, але без належної підстави (титулу), вона вважається незаконним власником.

Право користування природними ресурсами слід розуміти як визнання законом можливості їх господарської експлуатації та вилучення з них корисних можливостей і доходів. Слід зазначити, що право користування природними ресурсами власника має відмінності від права користування природними ресурсами невластника. Воно як й інші правомочності (права й обов'язки) власника не може бути обмежено строками, здійснюється власником самостійно, не передбачає втручання інших осіб, що не є власниками. У деяких випадках при здійсненні права користування природними ресурсами, наприклад, у разі заготівлі деревини, збору лікарських рослин тощо має місце не тільки користування, а й розпорядження відповідними лісовими ресурсами, тому що у якості таких вони припиняють існування. Право користування осіб, що не є власниками, похідне і є залежним від права власності. Зокрема, орендар може користуватися орендованою земельною ділянкою лише на умовах, визначених угодою та цільовим призначенням землі.

Право розпорядження природними ресурсами – це визнана за власником і гарантована йому можливість учиняти дії, спрямовані на зміну юридичного статусу, економічного призначення або стану природних об'єктів, визначення їх юридичної долі (передача їх іншим суб'єктам права у власність).

Такими діями є в основному угоди (купівля-продаж, дарування, обмін тощо). Унаслідок виконання цих угод власник передає іншому суб'єкту всі свої правомочності, тобто вичерпує своє право (наприклад у разі продажу).

Усі зазначені правомочності здійснюються власником особисто, незалежно від волі та бажання всіх інших осіб, і обмежується лише законом. Останній момент має принципове значення для розвитку інституту права власності на природні ресурси. Адже минули вже часи, коли поняття власності мало абсолютистський характер (практично до середини ХХ ст.): кожний власник визнавався сувереном свого майна. Право власності розумілося виключно як суб'єктивне право і будь-які регламентаційні заходи, що мали за мету його об'єктивізувати, сприймалися як такі, що вносять дестабілізацію у його вихідну конструкцію. У сучасний період певні обмеження, зобов'язання, пов'язані зі здійсненням права власності на природні ресурси, передбачені законодавством багатьох країн, включаючи Україну. Вони викликані потребою у забезпеченні захисту інтересів власників при здійсненні природокористування іншими особами, пріоритету охорони довкілля при реалізації власниками своїх правочинів, вільного доступу громадськості до природних благ. Прикладом тут може бути стаття 91 Земельного кодексу України, яка покладає на власників земельних ділянок відповідні обов'язки. Зокрема вони зобов'язані: забезпечувати використання їх за цільовим призначенням; дотримуватися вимог законодавства про охорону довкілля; своєчасно сплачувати земельний податок; не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів; підвищувати родючість ґрунтів і зберігати інші корисні властивості землі; своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом; дотримуватися правил добросусідства й обмежень, пов'язаних з встановленням земельних сервітутів та охоронних зон; зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

6. Припинення права власності на природні ресурси

Припинення права власності на природні ресурси, як і його придбання, здійснюється на основі певних юридичних фактів. Тут можна виділити чотири основні групи підстав:

1)обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (втрата, загибель);

2)обставини, пов'язані з припиненням існування об'єкта права власності (смерть громадянина, припинення діяльності юридичної особи);

3)добровільна відмова (купівля-продаж, дарування);

4)примусове відчуження у власника природного об'єкта всупереч його волі на підставах, зазначених у законі (вилучення природного об'єкта, що використовується безгосподарно чи засобами, що призводять до його знищення).

Припинення права державної власності на природні ресурси може бути лише у випадках надання їх у комунальну або приватну власність. Це означає, що не може мати місця припинення права державної власності на будь-яких примусових підставах без добровільної згоди власника. На окремі об'єкти природи право державної власності взагалі не може бути припинено. Це стосується об'єктів, що становлять особливу природоохоронну, наукову і естетичну цінність. До них належать тварини, занесені до Червоної книги України; особливо цінні продуктивні землі; землі, зайняті природними історико-культурними об'єктами.

Припинення права приватної власності на природні ресурси чи їх частину або зменшення розмірів може мати місце лише у випадках, прямо передбачених у законі. Екологічне законодавство дає вичерпний перелік підстав припинення права власності і встановлює порядок такого припинення.

Право власності припиняється рішенням відповідного органу влади у випадку добровільної відмови власника, відчуження (продажу) природного об'єкта, викупу для державних або громадських потреб. При незгоді власника природного об'єкта на викуп припинення права власності здійснюється у судовому порядку.

Право власності на природні об'єкти може бути припинене і за примусових підставах у випадках: систематичного невнесення податку в строки, встановлені законодавством України; використання природного об'єкта способами, що призводять до погіршення його стану, знищення, забруднення або погіршення екологічної обстановки; використання не за цільовим призначенням чи систематичного невикористання.

При виявленні випадків використання природного об'єкта не за цільовим призначенням, нераціонального використання чи використання способами, що призводять до забруднення, систематичного невнесення платежів за природні об'єкти тощо органи державного контролю за використанням і охороною природних об'єктів чи фінансові органи письмово попереджають власника про необхідність усунення цих порушень у місячний термін. Якщо порушення за цей час не будуть усунуті, на винних на-

кладається адміністративне стягнення у встановленому порядку і надається додатково місячний термін для усунення порушень. У випадку неусунення порушень і в цей строк зазначені органи передають відповідній місцевій раді народних депутатів або прокурору акт і свій висновок про необхідність припинення права власності на природний об'єкт.

На підставі зазначених матеріалів місцеві ради, прокурор або органи контролю у галузі охорони тваринного світу можуть звернутися з позовом до суду, арбітражного суду про припинення права власності на природний об'єкт. Рішення суду з цього питання є остаточним.

До числа підстав припинення права власності на природні ресурси (хоч вони прямо і не передбачені чинним екологічним законодавством) слід віднести випадки, коли право власності підлягає припиненню, наприклад, при ліквідації підприємства, організації або установи, смерті особи або ліквідації (знищення) природного об'єкта.

Право власності на природні ресурси припиняється і внаслідок юридичних фактів, що не можна віднести до актів розпорядження самим природним об'єктом.

Право власності припиняється рішенням відповідного органу влади у випадку добровільної відмови власника, відчуження (продажу) природного об'єкта, викупу для державних або громадських потреб. При незгоді власника природного об'єкта на викуп припинення права власності здійснюється у судовому порядку.

Право власності на природні об'єкти може бути припинене і за примусових підставах у випадках: систематичного невнесення податку в строки, встановлені законодавством України; використання природного об'єкта способами, що призводять до погіршення його стану, знищення, забруднення або погіршення екологічної обстановки; використання не за цільовим призначенням чи систематичного невикористання.

При виявленні випадків використання природного об'єкта не за цільовим призначенням, нераціонального використання чи використання способами, що призводять до забруднення, систематичного невнесення платежів за природні об'єкти тощо органи державного контролю за використанням і охороною природних об'єктів чи фінансові органи письмово попереджають власника про необхідність усунення цих порушень у місячний термін. Якщо порушення за цей час не будуть усунуті, на винних накладається адміністративне стягнення у встановленому порядку і надається додатково місячний термін для усунення порушень. У випадку неусунення порушень і в цей строк зазначені органи передають відповідній місцевій раді народних депутатів або прокурору акт і свій висновок про необхідність припинення права власності на природний об'єкт.

На підставі зазначених матеріалів місцеві ради, прокурор або органи контролю у галузі охорони тваринного світу можуть звернутися з позовом до суду, арбітражного суду про припинення права власності на природний об'єкт. Рішення суду з цього питання є остаточним.

До числа підстав припинення права власності на природні ресурси (хоч вони прямо і не передбачені чинним екологічним законодавством) слід віднести випадки, коли право власності підлягає припиненню, наприклад, при ліквідації підприємства, організації або установи, смерті особи або ліквідації (знищення) природного об'єкта.

Право власності на природні ресурси припиняється і внаслідок юридичних фактів, що не можна віднести до актів розпорядження самим природним об'єктом. Земельним законодавством України передбачено перехід права власності на земельну ділянку у випадку переходу права власності на будову і споруду, що знаходяться на ній.

Питання до семінарського заняття:

1. Дайте поняття права власності на природні ресурси.
2. Назвіть форми права власності на природні ресурси.
3. Які передбачені законодавством підстави для виникнення відносин права власності на природні ресурси?
4. Назвіть об'єкти права власності на природні ресурси.
5. Назвіть суб'єкти права власності на природні ресурси
6. В чому полягає зміст права власності на природні ресурси?
7. Які існують припинення права власності на природні ресурси?

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Цивільний кодекс України
3. Каракаш И. И. Конституционные основы права собственности на природные ресурсы // Юридический вестник. – 2007. – № 2.
4. Разметаев С. В. Право власності на природні ресурси в Україні. – Х., 2005.
5. Попов В. К. Право природопользования: юридическая форма обеспечения реализации экологических интересов. – Х., 2005.
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 5. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ПЛАН

1. Екологічна відповідальність.
2. Поняття екологічного правопорушення.
3. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення

1. Екологічна відповідальність

Відповідальність в екологічному праві є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля.

Законодавство про юридичну відповідальність за порушення права природокористування тим чи іншим природним об'єктом розвивалось у рамках загальних правових норм про відповідальність за порушення вимог природоохоронного законодавства.

Розвиток законодавства в цій галузі йшло насамперед по шляху визначення кола протиправних дій, які посягають на порядок користування природними ресурсами, та суб'єктів правопорушень, встановлення відповідальності за їх здійснення, уточнення обов'язків органів та посадових осіб по прийняттю заходів юридичної відповідальності та порядку розгляду справ про окремі правопорушення.

Однією із загальних характеристик юридичної відповідальності за порушення вимог природоохоронного законодавства є те, що природоохоронні закони містять більш-менш повні переліки правопорушень, котрі об'єднані в спеціальних статтях у самостійному розділі, який присвячено відповідальності за порушення водного, лісового, земельного тощо, законодавства.

Об'єктом порушення права природокористування є право виключно державної власності на природні ресурси та правила користування природними ресурсами.

Суть екологічної відповідальності – проявляється в трьох функціях: *стимулюючій, компенсаційній, превентивній*, і полягає в збереженні сталого балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності на базі попередження, скорочення та відновлення втрат у природному середовищі.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства полягає в застосуванні до порушників уповноваженими органами і посадовими особами заходів примусового впливу. Такі заходи застосовуються за порушення права власності на природні ресурси та права природокористу-

вання, суб'єктивних прав власників природних ресурсів і природокористувачів, недотримання власниками природних ресурсів і природокористувачами покладених на них обов'язків, порушення правил раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища тощо. Серед негативних правових наслідків названих порушень розрізняють також примусове припинення права власності на природні ресурси або права природокористування. Крім того, законом передбачені дисциплінарні стягнення, адміністративні і кримінальні санкції, відшкодування збитків, заподіяних порушенням екологічного законодавства.

Юридична відповідальність у галузі екології має на меті покарання винних, припинення і попередження порушень законодавства в галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища, а також поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів, відновлення якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства розглядають у трьох різних, але взаємопов'язаних значеннях: по-перше, як державний примус до виконання вимог, закріплених чинним законодавством; по-друге, як правовідношення, яке реалізується в межах правоохоронних правовідносин, що виникають між державою в особі її органів і правопорушником, по-третє, як правовий інститут, що включає сукупність правових норм, які закріплюють види, засоби і порядок застосування уповноваженими державними органами примусових заходів впливу на правопорушників.

Відповідальність за порушення екологічного законодавства є міжгалузевим інститутом. Вона реалізується через застосування всіх традиційних видів відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільно-правової і дисциплінарної). Специфіка застосування відповідальності за порушення еколого-правових вимог при використанні кожного природного об'єкта викладається в Особливій частині цього підручника.

2. Поняття екологічного правопорушення

Підставою для притягнення до відповідальності є вчинене правопорушення, яке можна назвати екологічним правопорушенням.

Зміст екологічного правопорушення – це така дія (бездіяльність), яка порушує встановлений порядок природокористування та охорони навколишнього природного середовища, суперечить приписам та вимогам, дозволам та заборонам природоохоронного законодавства, спричиняє певну шкоду природі та її ресурсам, здоров'ю людини та викликає відповідні юридичні наслідки.

Екологічне правопорушення характеризується передусім такими рисами, як екологічна спрямованість, екологічна небезпека, екологічна протиправність.

У залежності від того, в якій галузі здійснене екологічне правопорушення, можна говорити про земельні, лісові, водні та інші екологічні правопорушення.

Сутність екологічної спрямованості правопорушення полягає в тому, що поведінка конкретного правопорушника спрямована на негативну зміну стану навколишнього природного середовища, порушення відповідного правового режиму природних ресурсів.

Екологічна небезпека правопорушення в галузі екології включає не лише ймовірність, можливість порушення екологічних інтересів суспільства, але й підвищену небезпеку для існуючих екологічних зв'язків у самих екосистемах.

Будь-яке екологічне правопорушення за своїми об'єктивними властивостями становить протиправну дію особи (фізичної або юридичної), яка здійснюється шляхом дії або бездіяльності. Екологічна протиправність дії означає невідповідність її вимогам правових норм у галузі екології. Вона полягає в повному або частковому невиконанні вимог, ігноруванні правил, закріплених нормами екологічного законодавства. При цьому слід мати на увазі, що протиправність екологічного правопорушення означає як невиконання норм законів у галузі екології, так і невиконання чинних підзаконних актів. В останньому випадку йдеться також і про норми, прийняті на локальному рівні правової регламентації. Порушення нормативних актів у галузі екології можуть виявлятися у формі активних дій (самовільне використання природних ресурсів, порушення строків внесення платежів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища тощо), так і у формі бездіяльності (скажімо, невжиття заходів по попередженню і ліквідації екологічних наслідків та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище тощо).

Екологічним правопорушенням властиві й інші спільні ознаки: об'єкт, суб'єкт, вина правопорушника, наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою суб'єкта та її наслідками. У ряді випадків обов'язковою ознакою є наявність завданих збитків.

Одним з основних елементів складу екологічного правопорушення є об'єкт протиправного посягання. Virізнюють загальний і спеціальний об'єкти. Загальний об'єкт екологічних правопорушень – це визначений і закріплений законом екологічний правопорядок. Його основу становить суспільне ставлення до екологічної безпеки, раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища. Будь-яке посягання на цей правопорядок є протиправним.

Загальний об'єкт екологічних правопорушень диференціюється на спеціальні об'єкти. Це обумовлено комплексним характером суспільних відносин, пов'язаних з використанням природних ресурсів і охороною навколишнього природного середовища. Як спеціальні об'єкти екологічних правопорушень можна виокремити групи однорідних суспільних відносин, наприклад щодо охорони і раціонального використання землі, вод, надр, тваринного і рослинного світу, атмосферного повітря тощо.

Важливим елементом складу екологічних правопорушень є їх суб'єкти. Ними можуть бути як окремі громадяни і посадові особи, так і підприємства, установи і організації – юридичні особи. Правопорушниками в галузі екології можуть бути і державні органи управління чи органи місцевого самоврядування, які, наприклад, незаконно розпоряджаються природними ресурсами, порушують встановлений порядок передачі природних ресурсів у власність або надання їх у користування. Суб'єкти екологічних правопорушень – фізичні і юридичні особи – не обов'язково повинні бути власниками природних ресурсів чи природокористувачами або взагалі носіями екологічних прав.

У певних випадках юридичну відповідальність несуть як вітчизняні, так і іноземні фізичні і юридичні особи. До суб'єктів екологічних правопорушень належать і створені в Україні спільні підприємства, міжнародні об'єднання, організації, фірми тощо.

Громадянин як суб'єкт екологічного правопорушення повинен досягти, за загальним правилом, 16-річного віку і на момент вчинення неправомірних дій бути дієздатним.

Обов'язковою ознакою екологічних правопорушень є причинний зв'язок між протиправними діями (або бездіяльністю) і наслідками, що настали (наприклад, завданими збитками або реальною загрозою їх заподіяння). При відсутності такого зв'язку сам факт заподіяння збитків природному середовищу в цілому або окремим його компонентам не можна визнати правопорушенням, вчиненим конкретною особою.

Із суб'єктивного боку екологічне правопорушення характеризується наявністю вини. Відповідальність суб'єкта без вини можлива лише в разі, коли шкода завдається джерелом підвищеної небезпеки, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством.

Кожен вид екологічних правопорушень характеризується притаманними йому специфічними ознаками і властивостями. Так, з урахуванням суб'єктного складу можна виокремити три види екологічних правопорушень: 1) вчинені власниками природних ресурсів; 2) вчинені природокористувачами; 3) вчинені особами, які не є власниками природних ресурсів або природокористувачами.

Правопорушення можна умовно поділити на *дві групи*:

- які полягають у незаконному розпорядженні природними ресурсами та їх самовільному захваті (заняття самовільно земельної ділянки, самовільний обмін земельними ділянками тощо);
- пов'язані з порушеннями правил, порядку користування природними ресурсами.

Загальна ознака – спрямованість їх проти вимог про раціональне, комплексне, цільове використання природного ресурсу, проти вимог про збереження корисних властивостей, як самого ресурсу, який використовується, так і суміжних з ним.

3. Види юридичної відповідальності за екологічні правопорушення

Екологічні правопорушення тягнуть за собою юридичну відповідальність винних суб'єктів.

Вчинення екологічного правопорушення – фактично єдина підстава юридичної відповідальності. Але неодмінною умовою для притягнення до відповідальності повинна бути також наявність у законі прямої вказівки про застосування відповідних заходів впливу до правопорушника, тобто правовою підставою юридичної відповідальності є правові норми, які закріплюють у галузі екології санкції за недотримання або порушення цих обов'язків.

В основу класифікації юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства покладено характер конкретної санкції, яка застосовується за вчинення правопорушення. Згідно з цим критерієм вона поділяється на: кримінальну, адміністративну, цивільно-правову і дисциплінарну.

Фізичні і юридичні особи, винні в порушенні екологічного законодавства, притягуються у встановлених законом порядку і випадках до відповідальності.

Стосовно кожного з названих вище видів юридичної відповідальності санкції за екологічні правопорушення і порядок їх застосування мають свою специфіку.

Певні особливості властиві насамперед цивільно-правовій відповідальності. На підприємства, установи, організації і громадян Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 68) і поресурсові кодекси покладають обов'язок відшкодовувати збитки, завдані ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у порядку і розмірах, визначених законодавством України. При цьому в законодавстві підкреслюється, що застосування заходів

дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації колишнього природного середовища і погіршенням якості природних ресурсів. Це означає, що винні особи несуть цивільно-правову відповідальність незалежно від їх притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства у встановлених законом випадках.

Сутність цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства полягає в покладенні на особу, винну у вчиненні екологічного правопорушення, несприятливих майнових наслідків (санкцій).

Крім загальних умов настання юридичної відповідальності необхідною умовою цивільно-правової відповідальності в галузі екології виступає неправомірність дій громадянина або юридичної особи, наслідком яких є майнова шкода (здоров'ю людей, майну, природним ресурсам тощо). При відсутності такої шкоди питання про цивільно-правову відповідальність не виникає.

Застосування цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення характеризується передусім тим, що, крім збитків, які виражені у грошовій формі, в результаті неправомірних дій можливе завдання екологічної шкоди. Поняття екологічної шкоди в науці поки що недостатньо розроблено. Але сутність її зводиться головним чином до певного погіршення якісного стану навколишнього середовища.

Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що шкода, завдана в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, за загальним правилом, у повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення і незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

Правовою основою юридичної відповідальності в зазначеній сфері є положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідні статті поресурсових кодексів, законів, а також норми спеціальних нормативних актів. Але зазначені закони і поресурсові кодекси безпосередньо не визначають засобів цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства. У них містяться лише посилання на спеціальне законодавство.

Суттєвою особливістю, специфічною рисою цивільно-правової відповідальності є порядок визначення розміру шкоди, завданої порушенням екологічного законодавства, який встановлено спеціальними нормативними актами.

Дотримання такого порядку теж не завжди забезпечує повне відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону природи, тому застосовуються такси, спеціальні методики тощо.

У спеціальному законодавстві, яке стосується окремих видів природних ресурсів, питання про конкретні умови, розміри відшкодування збитків детально врегульовані, визначено також коло осіб, які можуть заявляти позовні вимоги.

Загальні ж принципи цивільно-правової відповідальності закріплені цивільним законодавством. Щодо відносин по використанню природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища норми цивільного законодавства застосовуються субсидіарно, якщо ці відносини не регулюються спеціальним законодавством (ст. 9 Цивільного кодексу України).

Коли ж порушенням екологічного законодавства шкоду завдано спільними діями декількох осіб, вона відшкодовується ними в солідарному порядку. В окремих випадках за рішенням суду можливе покладання на винних відшкодування збитків у натурі, якщо це буде відповідати інтересам позивача і забезпечить повне відшкодування завданих збитків.

Цивільним законодавством передбачена можливість відшкодування не тільки майнових збитків, але й моральних. Моральні збитки – це фізичні або моральні страждання, завдані неправомірними діями. Отже, не виключається відповідальність за завдання моральної шкоди і в галузі екології, але вона, як відомо, буде мати в цій галузі обмежене застосування.

Посадові особи та інші працівники, з вини яких організації й установи зазнали витрат, пов'язаних з їх відшкодуванням, несуть матеріальну відповідальність у встановленому законом порядку.

Із засобами цивільно-правової відповідальності за правопорушення в галузі екології пов'язані засоби адміністративної відповідальності. Остання має самостійний характер. Відповідно до ст. 70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначення складу екологічних правопорушень і порядок притягнення до адміністративної відповідальності за їх вчинення визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення, який екологічним проступкам присвячує цілу главу.

Адміністративна відповідальність, як правило, буває пов'язана із застосуванням уповноваженими органами і посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку в галузі екологічної безпеки, природокористування і охорони навколишнього природного середовища. Ця відповідальність є оперативним засобом впливу на правопорушників, бо застосовується в адміністративному, інколи – в судовому порядку і для її застосування не потрібні підрахунки збитків. Вона покладається на винних осіб лише за ті проступки, які не є суспільно небезпечними і передбачені чинним адміністративним законодавством. Адміністративні заходи впливу на правопорушників стимулюють дотримання ними природоохоронних вимог і правил.

Відповідно до адміністративного законодавства за вчинення екологічного правопорушення застосовується одне з таких стягнень: штраф, попередження, конфіскація предметів, які були знаряддям правопорушення або безпосередніми об'єктами правопорушення, позбавлення права вести діяльність, пов'язану з деякими видами експлуатації природних ресурсів і охорони природи.

За порушення екологічного законодавства можлива кримінальна відповідальність. Вона передбачена чинним Кримінальним кодексом і застосовується тільки судами за вчинення суспільно небезпечних екологічних правопорушень, тобто злочинів. Відповідні статті, якими встановлена кримінальна відповідальність за конкретні порушення екологічного законодавства, зосереджені в розділі 9 «Злочини проти довкілля» Кримінального кодексу України. Серед цих злочинів розрізняються злочини проти екологічної безпеки, у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря, у сфері охорони водних ресурсів, лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу та ін.

Кримінальний кодекс України (розділ VIII) передбачає наступні екологічні злочини:

– порушення правил екологічної безпеки (стаття 236) – порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки;

– нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (стаття 237) – ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;

– приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (стаття 238) – приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, у тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини й такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

– забруднення або псування земель (стаття 239);

- порушення правил охорони надр (стаття 240);
- забруднення атмосферного повітря (стаття 241);
- порушення правил охорони вод (стаття 242);
- забруднення моря (стаття 243);
- порушення законодавства про континентальний шельф України (стаття 244);
- знищення або пошкодження лісових масивів (стаття 245);
- незаконна порубка лісу (стаття 246);
- порушення законодавства про захист рослин (стаття 247);
- незаконне полювання (стаття 248);
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (стаття 249);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (стаття 250);
- порушення ветеринарних правил (стаття 251);
- умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (стаття 252);
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (стаття 253);
- безгосподарське використання земель (стаття 254).

Порушення одних і тих же правил природокористування і охорони навколишнього середовища або вчинення аналогічних протиправних дій тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, в інших – адміністративну відповідальність. Розмежувальним критерієм злочинів і адміністративних проступків виступає ступінь суспільної небезпеки. Крім того, враховуються також конкретні обставини правопорушень: вид і розмір завданої шкоди, конкретні наслідки тощо.

У тих випадках, коли за екологічні правопорушення не настає ні кримінальна, ні адміністративна відповідальність, можливе настання дисциплінарної відповідальності. Вона застосовується на пщставі загальних норм трудового законодавства за дисциплінарні проступки екологічного характеру. Суб'єктами цієї відповідальності є працівники підприємств, установ і організацій, а також відповідні посадові особи.

Питання до семінарського заняття:

1. Що таке екологічна відповідальність?
2. Дайте поняття екологічного правопорушення.
3. В чому полягає цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства?
4. У чому полягає адміністративна відповідальність?

5. Розкажіть про адміністративне провадження за фактом конкретного порушення статей природоохоронного законодавства.

6. Особливості кримінальної відповідальності за порушення екологічного законодавства.

Рекомендована література:

1. Кримінальний кодекс України.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
3. Цивільний кодекс України.
4. Духно Н. А., Ивакин В. И. Понятие и виды юридической ответственности // Государство и право. – 2008. -№ 6. – С. 13.
5. Жевлаков З. Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности., Х. 2009.
6. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення: К., 2001.
7. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 6. ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ Й ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

ПЛАН

1. Завдання земельного законодавства.
2. Правове регулювання охорони та використання земельних ресурсів
3. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства

1. Завдання земельного законодавства

Земля виконує три важливі функції, які є ключовими для забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства – економічну, соціальну та екологічну. Виконуючи економічну функцію, земля виступає як важливий матеріальний ресурс, що відіграє роль основного засобу виробництва і предмета праці в сільському господарстві та просторового базису для розвитку інших галузей економіки. Соціальне значення землі зводиться до того, що вона є місцем проживання всього людства. Екологічна функція землі виявляється в тому, що земля є центральним, цементуючим ресурсом екологічної системи, який значною мірою обумовлює функціональну стійкість як цієї системи в цілому, так і окремих елементів природного се-

редовища. Отже, охорона земель має здійснюватися на основі комплексного підходу до земельних ресурсів з урахуванням необхідності збалансованого використання землі як економічного, соціального та екологічного ресурсу

Конституція України проголошує землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це положення Основного Закону країни знайшло відображення і деталізацію у Земельному кодексі та інших актах земельного законодавства. Так, статтею 5 Кодексу встановлено, що земельне законодавство базується на таких «землеохоронних» принципах, як принцип забезпечення раціонального використання та охорони земель та принцип пріоритету вимог екологічної безпеки. Це означає, що головним завданням Земельного кодексу України у галузі регулювання земельних відносин є охорона земель. А інші завдання Кодексу, такі як приватизація земель та досягнення економічної ефективності землекористування, можуть досягатися за умови забезпечення охорони земельних ресурсів.

Принципами державної політики у сфері охорони земель є: 1) забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; 2) пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; 3) відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель; 4) нормування і планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; 5) поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель; 6) публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на охорону земель.

Зазначені принципи відображені в актах земельного та іншого законодавства, які регламентують охорону та використання земельних ресурсів та становлять зміст правової охорони земель. Отже, **правова охорона земель** – це система врегульованих нормами права організаційних, економічних та інших суспільних відносин щодо забезпечення раціонального використання земельного фонду країни, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захист земельних ресурсів від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення та підвищення родючості ґрантів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого правового режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Правові положення щодо охорони земель виділяють як відносно самостійний об'єкт охорони ґрунтовий покрив, або ґрунти. Згідно із Земель-

ним кодексом при здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий, або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей. Крім того, деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, підлягають консервації з метою відновлення природних властивостей їх ґрунтового покриву.

Отже, вимоги законодавства щодо охорони земель реалізуються шляхом закріплення у правових нормах правил раціонального використання земельних ділянок, регламентації функцій державного управління земельним фондом країни, а також шляхом встановлення заходів юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства.

Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою створення умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку всіх форм власності на землю і господарювання, збереження та відтворення родючості ґрунтів, поліпшення природного середовища, охорони прав громадян, підприємств, установ, організацій на землю.

2. Правове регулювання охорони та використання земельних ресурсів

Переважає більшість земель країни перебуває у власності або користуванні громадян, а також приватних, державних та комунальних юридичних осіб. Тому законодавство надає важливої ролі у галузі використання та охорони земель саме власникам та користувачам земельних ділянок. Законодавство визначає загальні обов'язки насамперед суб'єктів права власності та права користування на землю. Так, згідно зі статтями 91 та 96 ЗК України власники і користувачі земельних ділянок зобов'язані: а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням; б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля; в) своєчасно сплачувати земельний податок; г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; г) підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; д) своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом; е) дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон; є) збері-

гати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем.

Зазначені обов'язки суб'єктів права власності та права користування землею є загальними, оскільки поширюються на використання та охорону всіх земель України. Однак земельний фонд нашої країни не є однорідним. Він поділяється на 9 категорій земель. Використання кожної категорії земель має здійснюватися з дотриманням певних правових вимог, які відображають соціально-економічне та екологічне її призначення. У зв'язку з цим правова охорона відображає поділ земель України за їх категорійною належністю та цільовим призначенням на окремі групи. Так, відповідно до ст. 19 ЗК України у складі земель нашої держави виділяються: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісового фонду; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Використання та охорона кожної із зазначених категорій земель регулюються як загальними, так і спеціальними нормами земельного права, які враховують соціально-економічну та екологічну специфіку земель кожної категорії. Причому питома вага спеціальних норм земельного права в регулюванні суспільних відносин щодо використання земель різних категорій є досить великою. Тому закріплені у статтях 91 та 96 ЗК України обов'язки власників та користувачів земельних ділянок не є вичерпними. Законодавчими актами передбачені й інші їх обов'язки щодо використання та охорони земель земельних ділянок.

Отже, правове регулювання використання та охорони земель України враховує поділ її земельного фонду на окремі категорії земель. Крім того, в межах кожної з категорій земель можуть бути землі, вимоги щодо використання та охорони яких істотно відрізняються від вимог, що поширюються на всі землі відповідної категорії. Так, у складі земель сільськогосподарського призначення виділяються меліоровані сільськогосподарські угіддя, тобто угіддя, на яких штучно регулюється водний режим (шляхом зрошення посушливих земель, осушення перезволожених земель тощо). У зв'язку з необхідністю проведення на таких землях штучного регулювання їх водного режиму меліоровані землі виділяються як окремий об'єкт правової охорони у складі земель сільськогосподарського призначення.

Загальні вимоги щодо цільового призначення та цільового використання і охорони кожної з категорій земель виявляються в їх назвах. Однак характер використання земельних ділянок, що входять навіть до одної ка-

тегорії, може істотно різнитися. Тому земельним законодавством встановлені вимоги цільового використання земель, дотримання яких є важливим засобом забезпечення реалізації завдань раціонального використання та охорони як земельного фонду в цілому, так і окремих категорій земель зокрема. Цільове призначення земель означає, що надана громадянину чи юридичній особі земельна ділянка у власність чи користування, в тому числі в оренду, має використовуватися відповідно до її цільового призначення. Так, земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть надаватися громадянам для ведення фермерського господарства, особистого підсобного господарства, садівництва, городництва, сінокосіння та випасання худоби. Якщо ділянка надана для садівництва, то громадянин не може використовувати її для ведення фермерського господарства, і навпаки. Також громадянин не може використовувати таку земельну ділянку для несільськогосподарських цілей, наприклад, для будівництва магазину, майстерні тощо.

Цільове призначення земельних ділянок встановлюється уповноваженими державою органами і не може змінюватися власниками землі та землекористувачами самостійно. Згідно зі ст. 2 ЗК України віднесення земель до відповідних категорій і переведення їх з однієї категорії до іншої провадиться органами, які приймають рішення про передачу цих земель у власність або надання їх у користування, а в інших випадках – органами, які затверджують проекти землеустрою і приймають рішення про створення об'єктів природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного та іншого призначення. Крім того, законодавство забороняє змінювати цільове призначення та переведення до інших категорій особливо цінних земель, до яких віднесені землі з чорноземними ґрунтами, коричневими ґрунтами Південного узбережжя Криму, землі з дерновими глибокими ґрунтами Закарпаття, землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів, землі природно-заповідного фонду та землі історико-культурного призначення. Вилучення особливо цінних земель для інших потреб не допускається, за винятком випадків, визначених законом.

Отже, цільове призначення земель є ефективним засобом впливу держави на використання та охорону земель, за допомогою якого держава регулює процес розподілу земель країни на категорії та відповідно характер використання земельного фонду для задоволення різних суспільних потреб.

3. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства

Порушення земельного правопорядку, невиконання або неналежне виконання земельно-правових вимог негативно позначаються на викорис-

танні та охороні земель. Найважливішим елементом правового забезпечення раціонального використання та охорони земель, захисту прав і законних інтересів власників землі, землекористувачів, у тому числі орендарів, є застосування правових засобів впливу, спрямованих на усунення порушень земельного законодавства і припинення їх появи в майбутньому, відновлення порушеного права та притягнення винних у вчиненні земельних правопорушень до юридичної відповідальності.

Правовою підставою для застосування заходів впливу та притягнення до юридичної відповідальності є вчинення земельного правопорушення, яке становить винну протиправну дію або бездіяльність.

Суб'єктами земельних правопорушень можуть бути громадяни, юридичні і посадові особи незалежно від форми власності і підпорядкованості: як особи, які є суб'єктами земельних правовідносин (власники землі, землекористувачі, орендарі), так і особи, що, не будучи суб'єктами земельних відносин, допустили порушення земельного законодавства (наприклад, особи, що самовільно захопили земельну ділянку).

Об'єктом земельних правопорушень є земельний правопорядок, права і законні інтереси власника землі, землекористувачів, орендарів, а також інтереси Українського народу.

Суб'єктивна сторона земельного правопорушення характеризується обов'язковою наявністю вини, що може бути у формі прямого наміру (навмисне самовільне захоплення земельної ділянки) або недбалості (нераціональне використання землі).

Об'єктивна сторона земельного правопорушення полягає в протиправності поведінки, порушенні вимог земельного законодавства. Земельне правопорушення може бути вчинене як шляхом активних дій (знищення межових знаків), так і в результаті бездіяльності (невиконання заходів щодо охорони земель). Земельні правопорушення можуть також бути одночасно наслідком дії або бездіяльності: втрата ґрунтової родючості внаслідок неправильного обробітку землі (дія) і невжиття заходів щодо охорони земель від руйнівних процесів (бездіяльність).

На відміну від екологічних правопорушень, обов'язковою ознакою яких є заподіяння шкоди (або реальна загроза її заподіяння) і наявність причинно необхідного зв'язку між протиправною поведінкою та завданою шкодою, для земельного правопорушення така ознака не є обов'язковою.

Усі земельні правопорушення можна об'єднати в дві групи: земельно-правові порушення, позбавлені екологічного забарвлення і не пов'язані із заподіянням шкоди землі як складовій навколишнього природного середовища, і земельні правопорушення, вчинення яких пов'язане із заподіянням шкоди землі і які є одночасно екологічними правопорушеннями.

До земельних правопорушень, що порушують вимоги раціонального використання земель, законних інтересів і прав власників землі, землекористувачів, у тому числі орендарів, належать: нераціональне використання сільськогосподарських земель; використання земельних ділянок не за цільовим призначенням; невиконання обов'язків щодо приведення земель у стан, придатний для використання їх за цільовим призначенням; самовільне захоплення земель і самовільне будівництво, не пов'язане із заподіянням шкоди землям; знищення межових знаків; порушення містобудівної документації при відводі земель; порушення термінів розгляду заяв про надання земельних ділянок та термінів повернення тимчасово займаних земель; систематичне невнесення плати за землю; перекручення даних державного земельного кадастру і приховування інформації про наявність земель запасу; приховування або перекручення відомостей про стан екологічної, у тому числі радіаційної, обстановки; відхилення або невчасне виконання вимог органів державного контролю за використанням і охороною земель з усунення порушень земельного законодавства.

До земельних правопорушень з екологічним забарвленням належать: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими відходами та стічними водами; використання земель способами, що призводять до зниження родючості ґрунтів та погіршення екологічної обстановки; проектування, розміщення, будівництво і введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; невиконання обов'язкових заходів щодо поліпшення земель та охорони ґрунтів від водної і вітрової ерозії, а також запобігання інших процесів, що погіршують стан земель; порушення встановленого природоохоронного режиму використання земель.

Вчинення земельних правопорушень обумовлюється рядом причин суб'єктивного й об'єктивного порядку. Серед основних об'єктивних причин, що породжують земельні правопорушення, є причини соціального (недоліки правового виховання, непоінформованість населення щодо вимог чинного законодавства), організаційного (безконтрольність у використанні земель), економічного (відсутність належної матеріальної зацікавленості в раціональному використанні й охороні земель) і юридичного (наявність прогалин у законодавстві, незастосування заходів правового впливу до правопорушників) характеру.

З метою запобігання вчиненню земельних правопорушень посадові особи органів державного контролю за використанням і охороною земель у межах наданої їм компетенції мають право: припиняти промислове, цивільне та інше будівництво, розробку родовищ корисних копалин і торфу, експлуатацію об'єктів, проведення агротехнічних, меліоративних, геоло-

горозвідувальних, пошукових, геодезичних та інших робіт, якщо вони здійснюються з порушенням земельного законодавства, установленого режиму використання земель, що особливо охороняються, та можуть призвести до знищення, забруднення або псування родючого шару ґрунту, розвитку ерозії, засолення, заболочування та інших процесів, що знижують родючість ґрунтів, включаючи й родючість ґрунтів суміжних територій, а також якщо ці роботи ведуться на підставі проектів, що не пройшли земельну чи екологічну експертизу, або отримали негативну оцінку. Одночасно з вжиттям заходів щодо припинення і подальшого розвитку земельних правопорушень застосовуються заходи, спрямовані на усунення негативних наслідків правопорушення (повернення самовільно зайнятої земельної ділянки, знесення самовільно зведеної будівлі) і притягнення винних до відповідальності. Посадові особи органів державного контролю за використанням і охороною земель складають протоколи про порушення земельного законодавства і направляють у відповідні органи матеріали для притягнення винних осіб до відповідальності та відшкодування шкоди, заподіяної ними в результаті порушення земельного законодавства.

Як один із видів соціальної відповідальності юридична відповідальність настає за фактом вчинення правопорушення і полягає в покладанні на правопорушника обов'язку перенесення несприятливих наслідків особистого і майнового характеру. Як система заходів державного примусу, застосовуваних до винних у разі невиконання вимог законодавства, юридична відповідальність спрямована на стимулювання дотримання земельно-правових норм, відновлення порушених земельних прав, а також попередження вчинення нових правопорушень.

Неодмінною умовою для притягнення правопорушників до правової відповідальності є визначення в законі міри державного впливу, що має бути застосований до особи за вчинення нею протиправної дії.

Санкції, що накладаються за земельні правопорушення, поділяються на каральні (накладення штрафу, вилучення земельної ділянки), правовідновлювальні (повернення самовільно зайнятої ділянки, скасування незаконного акта з земельного питання) та компенсаційні (відшкодування шкоди).

Правові санкції за земельні правопорушення містяться в актах як земельного, так і інших галузей права, що або прямо вказують на міру відповідальності за земельні правопорушення, або поширюють передбачені в них міри відповідальності на земельні правопорушення.

Для застосування санкцій, що містяться в актах адміністративного, кримінального, цивільного, трудового законодавства, потрібно, щоб порушення земельного законодавства було одночасно і порушенням правових норм відповідної галузі права.

Передбачені в законодавстві санкції за земельні правопорушення застосовуються неоднозначно. Санкції земельного права поширюються тільки на суб'єктів земельних правовідносин, кримінального законодавства – тільки на громадян і посадових осіб, санкції, що накладаються в адміністративному порядку, орієнтовані на застосування до всіх винних у вчиненні земельних правопорушень, у тому числі юридичних осіб.

Серед заходів правової відповідальності є такі, що можуть бути накладені тільки на винних посадових (приховування інформації про наявність вільного земельного фонду) або тільки на юридичних (відшкодування шкоди, заподіяної працівником під час виконання службових обов'язків) осіб. Санкції кримінального та адміністративного права за земельні правопорушення застосовуються на альтернативній основі, а санкції інших галузей можуть застосовуватися за те саме порушення одночасно. Так, за самовільне заняття земель при наявності підстав, зазначених у законі, можуть бути застосовані одночасно заходи відповідальності, передбачені цивільним законодавством про відшкодування шкоди, земельним законодавством – про вилучення самовільно зайнятої ділянки, а також норми адміністративного або кримінального законодавства.

Правова відповідальність за земельні правопорушення залежно від застосовуваних санкцій поділяється на адміністративну, кримінальну, цивільну та дисциплінарну. Деякі спеціалісти в галузі земельного права виділяють як окремий вид відповідальності за порушення земельного законодавства і земельно-правову відповідальність.

Адміністративна відповідальність настає за такі протиправні порушення земельного законодавства, як винні недоліки і недбалість у використанні й охороні земель, що за ступенем небезпеки не потребують кримінального переслідування.

В Україні до адміністративної відповідальності залучаються тільки громадяни і посадові особи, тоді як, наприклад, законодавством Російської Федерації передбачена можливість притягнення до адміністративної відповідальності також і юридичних осіб.

Перелік земельних правопорушень, за вчинення яких настає адміністративна відповідальність, наводиться в актах адміністративного і земельного права. Так, Кодексом про адміністративні правопорушення встановлені такі підстави притягнення до адміністративної відповідальності:

- псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними і радіоактивними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а також невжиття заходів по боротьбі з бур'янами (ст. 52);

- використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд та захисних лісонасаджень (ст. 53);
- самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1);
- приховування або перекручення даних земельного кадастру (ст. 532);
- несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель або неприведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54);
- самовільне відхилення від проектів внутрігосподарського землеустрою (ст. 55);
- знищення межових знаків (ст. 56);
- незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63);
- знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65i);
- пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69).

Встановивши види земельних правопорушень, норми адміністративного і земельного законодавства визначають і санкції за їх вчинення. Відповідно до інфляції, що відбувається в країні, розміри грошових штрафів, що накладаються на винних за вчинення земельних правопорушень, встановлюються в кратному відношенні до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що діє в Україні на момент вчинення правопорушення. Грошовий штраф, що накладається на громадян, коливається від одного до двадцяти, посадових осіб – від трьох до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Залежно від виду земельного правопорушення адміністративний штраф накладається на правопорушника державними інспекторами Держземінспекції та державними інспекторами Державної екологічної інспекції при Мінприроді України.

Державні інспектори з використання та охорони земель Держземінспекції при виявленні земельного правопорушення з метою усунення його наслідків видають особі, яка скоїла правопорушення, припис про його усунення. Термін усунення наслідків правопорушення встановлюється державним інспектором, але не може перевищувати 30-денного строку. І лише у разі невиконання особою, яка допустила порушення земельного законодавства, припису протягом указанного в ньому строку державний інспектор складає протокол про адміністративне правопорушення і притягує

порушника до адміністративної відповідальності за ст. 188⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення (невиконання припису). З метою усунення наслідків правопорушення державний інспектор повторно видає припис про припинення правопорушення чи усунення його наслідків та встановлює строк його виконання, але не більше 30 днів. При повторній відмові особи виконати припис (припинити порушення земельного законодавства чи усунути його наслідки) державний інспектор притягує правопорушника до відповідальності за вчинене адміністративне порушення земельного законодавства. Якщо притягнута до адміністративної відповідальності особа продовжує правопорушення чи не усуває його наслідків, інспекційний орган Держкомзему інформує про це відповідний орган прокуратури, орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування для вжиття інших заходів правового впливу.

Штраф має бути сплачений порушником не пізніше 15-ти днів з дня вручення йому постанови про накладення штрафу, а в разі оскарження або опротестування такої постанови – не пізніше 15-ти днів з дня повідомлення порушника про незадоволення (відхилення) протесту.

При несплаті штрафу порушником земельного законодавства у встановлений термін постанова про накладення штрафу надсилається для відрахування суми штрафу в примусовому порядку із заробітної плати чи іншого заробітку (доходу) відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Кримінальна відповідальність за порушення земельного законодавства настає у випадках вчинення дій, що зазіхають на встановлений земельний правопорядок і становлять суспільну небезпеку. До суспільно небезпечних дій, що тягнуть застосування заходів кримінальної відповідальності, КК України відносить: а) забруднення або псування земель (забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст. 239); б) безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254); в) самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197¹). Крім того, до кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті особи за ст. 236 (порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне

забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки) та ст. 238 КК України (приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, у тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою).

Цивільна відповідальність настає за фактом порушення земельного законодавства, пов'язаного із заподіянням шкоди землям, що охороняються законом, правам і інтересам власників землі, землекористувачів, у тому числі орендарів, незалежно від притягнення винних до інших видів правової відповідальності.

Цивільну відповідальність за шкоду, що є прямим наслідком порушення земельного законодавства, варто відрізнити від економічної відповідальності за правомірну шкоду, викликану об'єктивними причинами, і яка підлягає відшкодуванню лише у випадках, спеціально передбачених законом. Відповідно до законодавства правомірна шкода відшкодовується у встановленому порядку при вилученні (викупі) земельних ділянок для суспільних потреб ЧИ 3 мотивів суспільної необхідності (статті 146-147 ЗК України) або тимчасовому їх зайнятті, обмеженні прав власників землі, землекористувачів, у тому числі орендарів, у передбачених законом випадках.

Протиправна шкода, що є наслідком вчинення таких земельних правопорушень, як забруднення, засмічення земель, псування і знищення родючого шару ґрунту, невиконання обов'язкових заходів щодо поліпшення земель та охорони ґрунтів, проектування, розміщення, будівництво, запровадження в експлуатацію об'єктів, що негативно впливають на стан земель, і ряду інших правопорушень, пов'язаних з невиконанням вимог закону щодо охорони землі, становлять одночасно шкоду економічну і шкоду екологічну. Екологічна шкода порушує екологічні інтереси суспільства та обмінні процеси, що відбуваються в біосфері, а економічна шкода має своїм об'єктом інтереси конкретного власника землі, землекористувача чи орендаря і виражається в заподіянні йому шкоди. Заподіяна порушенням земельного законодавства економічна шкода виявляється у формі прямих (зниження родючості ґрунтів, знищення посівів, насаджень, будівель) та непрямих (витрати на відновлення земель, посівів, неотриманий дохід) збитків.

Примірний перелік дій, вчинення яких може бути підставою для відшкодування завданих такими діями збитків, встановлений ЗК України. Згідно зі ст. 156 власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок: а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільсько-

господарським і лісогосподарським виробництвом; б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання; в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок; г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників; г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан; д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки.

Відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам проводиться підприємствами, установами, організаціями та громадянами, яким відведено земельні ділянки, що вилучаються (викуповуються), а також підприємствами, установами, організаціями та громадянами, діяльність яких призводить до обмеження прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршення якості земель, розташованих у зоні їх впливу.

При розгляді справ про відшкодування шкоди, заподіяної земельними правопорушеннями, потрібно в кожному випадку з'ясувати характер відносин і нормативні акти, якими вони регулюються. Якщо є нормативний акт, що передбачає відповідальність за той або інший вид правопорушення, варто керуватися цим актом, а при відсутності такого – загальними нормами земельного, цивільного, трудового законодавства залежно від обставин, при яких була заподіяна шкода.

Питання до семінарського заняття:

1. Сформулюйте, що означає поняття земельного права і земельного законодавства.
2. Якими законами регулюється правова охорона земель?
3. Які Ви знаєте види порушень земельного законодавства.
4. Розкажіть про завдання земельного законодавства.
5. Хто здійснює правове регулювання охорони та використання земельних ресурсів?
6. Які органи здійснюють управління і контроль у сфері охорони та використання земель?
7. Назвіть види юридичної відповідальності за порушення земельного законодавства

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Земельний кодекс України.
3. Кримінальний кодекс України.

4. Цивільний кодекс України.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»
7. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 7. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНИ НАДР

ПЛАН

1. Надра як об'єкт правової охорони та використання
2. Правове регулювання охорони та використання надр
3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про надра

1. Надра як об'єкт правової охорони та використання

Надра є частиною земної кори, розташованої під поверхнею суші та дном водоймищ, яка простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України про надра). Головним елементом надр є їх корисні копалини. Корисні копалини – це мінеральні утворення земної кори, які за хімічним складом і фізичними властивостями придатні для використання у матеріальному виробництві. Надра тісно пов'язані із землею. Цей зв'язок простежується в тому, що надра виступають безпосереднім продовженням земельної території. Водночас надрам притаманні специфічні особливості. Зокрема, вони є як основним знаряддям виробництва (при видобуванні корисних копалин), так і просторовим організаційним базисом (при використанні простору надр для розміщення підземних складів, спорудженні газових і нафтових трубопроводів, газових і нафтових сховищ, прокладки ліній метрополітену, для захоронення шкідливих речовин, підземного скидання стічних вод) тощо.

Надра в межах території України, включаючи підземний простір і корисні копалини, які містяться в надрах, енергетичні та інші ресурси відповідно до ст. 4 Кодексу України про надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Це означає, що ділянки надр і права користування ними

не можуть бути предметом купівлі-продажу, дарування, спадкування, вкладу, застави або відчужування в іншій формі, крім випадків, передбачених зазначеним Кодексом.

Усі надра в Україні складають державний фонд надр. Він включає як надра, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. Складовою надр визнаються як відкриті, так ще не відкриті корисні копалини. За своїм значенням вони поділяються на *корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення*, а за їх поширенням – на *незагальнопоширені та загальнопоширені*.

Віднесення корисних копалин до загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням Мінприроди України.

Правовий режим ділянок надр, наданих у користування для розробки вказаних корисних копалин, має суттєві відмінності. Встановлено, зокрема, різний порядок надання гірничих відводів з метою розробки корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення. Крім того, розробка корисних копалин місцевого значення для своїх господарських потреб дозволена усім землевласникам і землекористувачам у межах наданих їм земельних ділянок без надання гірничих відводів або видачі спеціальних дозволів, водночас як розробка корисних копалин загальнодержавного значення для своїх господарських потреб землевласникам і землекористувачам у межах наданих їм земельних ділянок без надання гірничих відводів і одержання ліцензій заборонена.

Крім терміна «корисні копалини» гірниче законодавство використовує поняття «родовище корисних копалин» та «техногенні родовища корисних копалин». *Родовище корисних копалин* – це нагромадження мінеральних речовин у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання придатні для промислового використання. *Техногенні родовища корисних копалин* – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникати також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, становлять *Державний фонд родовищ корисних копалин*, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду. Державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр. Державний фонд родовищ корисних копалин і державний фонд надр формуються Мінприроди України.

2. Правове регулювання охорони та використання надр

Відносини, які виникають у зв'язку з вивченням, використанням і охороною надр та використанням відходів гірничодобувного комплексу і пов'язаних з ним переробних виробництв (торфу, сапропелей та інших специфічних мінеральних ресурсів, включаючи підземні води, ропу соляних озер і заливів морів), називаються гірничими відносинами. Вони регулюються Конституцією України, Законом «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексом України про надра, законами України «Про державну геологічну службу України» та ін. Кодекс України про надра є базовим у регулюванні гірничих відносин. Його завданням є регулювання цих відносин з метою забезпечення раціонального, комплексного вивчення і використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Право користування надрами похідне від права виключної власності Українського народу на надра. Воно має яскраво виражений цільовий характер, оскільки при наданні ділянок надр у користування обов'язково вказується конкретна мета, з якою вони мають використовуватися та для якої вони надаються.

Суб'єктами права користування надрами згідно зі ст. 13 Кодексу України про надра можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни. Тобто суб'єктами права користування надрами в Україні визнається коло осіб, які в установленому законом порядку набули право користування надрами і несуть у зв'язку з цим відповідні права і обов'язки щодо геологічного вивчення, раціонального використання надр та їх охорони.

Об'єктами права користування надрами виступають конкретні юридично відокремлені (визначені) ділянки надр, закріплені на праві користування за певними суб'єктами.

Зміст права користування надрами становлять права та обов'язки, які встановлені законодавством України про надра для суб'єктів права користування надрами щодо наданих їм ділянок надр.

Згідно зі ст. 28 Кодексу України про надра користування надрами є платним, крім випадків, передбачених ст. 29 вказаного Кодексу. Плата справляється за користування надрами в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Плата за користування надрами справляється у вигляді: 1) платежів за користування надрами; 2) відрахувань за геологорозвідувальні роботи,

виконані за рахунок державного бюджету; 3) збору за видачу спеціальних дозволів (ліцензій); 4) акцизного збору.

Від плати за користування надрами згідно зі ст. 29 Кодексу України про надра можуть звільнитися деякі категорії користувачів надр. Крім цього, надрокористувачам можуть надаватися пільги та знижки.

Платежі за користування надрами можуть справлятися у вигляді разових внесків та (або) регулярних платежів, які визначаються на основі відповідних еколого-економічних розрахунків.

Класифікація права користування надрами здійснюється на основі цільового призначення та терміну користування. Зокрема, за *терміном* користування надрами може бути постійним або тимчасовим.

Постійним визнається користування надрами без заздальгідь встановленого строку. Тимчасове користування надрами може бути короткостроковим (до 5 років) і довгостроковим (до 20 років). У разі необхідності строки тимчасового користування надрами може бути продовжено.

Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами, якщо в ньому не передбачено інше (ст. 15 Кодексу України про надра).

Строк дії угоди про розподіл продукції визначається сторонами, однак не може перевищувати 50 років з дня її підписання.

За цільовим призначенням розрізняють такі *види користування надрами*:

1. геологічне вивчення, в тому числі дослідно-промислові розробки корисних копалин загальнодержавного значення;

2. видобування корисних копалин;

3. будівництво та експлуатація підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;

4. створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);

5. задоволення інших потреб (ст. 14 Кодексу України про надра). Кожен вид користування надрами може мати відповідні підвиди.

Наприклад, видобування корисних копалин може бути розмежоване на видобування загальнопоширених і незагальнопоширених корисних копалин. Поділ права користування надрами на види і підвиди обумовлений специфікою правового регулювання різноманітних видів (підвидів) користування надрами. В основі цільового використання надр лежить загальний принцип раціонального природокористування в Україні.

Право користування надрами для їх геологічного вивчення здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення і оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничотехнічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Підставою виникнення права користування надрами з метою їх геологічного вивчення є державна реєстрація та облік робіт з геологічного вивчення надр. Роботи з геологічного вивчення надр підлягають обов'язковій державній реєстрації та обліку з метою узагальнення і максимального використання результатів вивчення надр, а також запобігання дублюванню зазначених робіт.

Право користування надрами для видобування корисних копалин – найбільш поширений вид права надрокористування. Його суб'єктами є, як правило, гірничодобувні підприємства, а об'єктами – ділянки надр у межах гірничого відводу. Суб'єкти права користування надрами для видобування корисних копалин мають право використовувати надра з тією метою, для якої вони надані.

Відповідно до ст. 52 Кодексу України про надра з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин встановлюються квоти на видобуток окремих видів корисних копалин.

Користувачі надр, які здійснюють видобування корисних копалин та переробку мінеральної сировини, повинні дотримуватись основних вимог при розробці цих родовищ та переробці мінеральної сировини, які закріплені в ст. 53 Кодексу України про надра.

Право користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, тобто користування надрами для будівництва та експлуатації підземних споруд і для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, здійснюється за відповідними проектами, в яких передбачаються заходи, що забезпечують знешкодження стічних вод, шкідливих речовин і відходів виробництва або локалізацію їх у визначених межах, а також запобігають їх проникненню в гірничі виробки, на земну поверхню та у водні об'єкти. При порушенні вимог, закріплених у згаданих проектах, скидання в надра стічних вод, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва має бути обмежене, тимчасово заборонене (зупинене) або припинене органами державного гірничого нагляду чи іншими спеціально уповноваженими на те державними органами в порядку, передбаченому законодавством України (ст. 55 Кодексу України про надра).

Надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України.

Надра для вищезгаданих цілей надаються відповідно до ст. 19 Кодексу України про надра за результатами спеціальних досліджень та на підставі проектів, виконаних на замовлення заінтересованих підприємств, установ і організацій, тобто надра надаються у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності у них спеціального дозволу (ліцензії) на користування ділянкою надр. Право користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, також має бути засвідчене актом про надання гірничого відводу.

Підстави припинення права користування надрами передбачені ст. 26 Кодексу України про надра. Право користування надрами припиняється у разі:

1. якщо відпала потреба у користуванні надрами;
2. закінчення встановленого строку користування надрами;
3. припинення діяльності користувачів надр, яким їх було надано у користування;
4. користування надрами із застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків у населення;
5. використання надр не для тієї мети, для якої їх було надано, порушення інших вимог, передбачених дозволом (ліцензією) на користування ділянкою надр;
6. якщо користувач без поважних причин протягом двох років, а для надто перспективних площ та родових нафти та газу – 180 календарних днів не приступив до користування надрами;
7. вилучення у встановленому законодавством порядку наданої у користування ділянки надр.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки припинення прав користування надрами.

Слід підкреслити, що значна частина норм Кодексу України про надра присвячена правовій охороні надр.

Правова охорона надр – це система заходів (організаційних, технічних, технологічних, соціально-економічних, екологічних, правових тощо), передбачених чинним законодавством України та спрямованих на забезпечення раціонального використання надр і мінеральних ресурсів, недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин,

що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд, запобігання шкідливому впливу гірничих робіт на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей.

Основними вимогами в галузі охорони надр є: забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр; додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами; раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку; запобігання необґрунтованості та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей; запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод; додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища (ст. 56 Кодексу України про надра).

Законодавство про надра передбачає також заходи, спрямовані на охорону земель. Користувачі надр зобов'язані приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, у стан, придатний для подальшого їх використання (ст. 24 Кодексу України про надра). Зазначена вимога зафіксована також у земельному законодавстві.

Правовій охороні підлягають також мінеральні ресурси, які знаходяться на поверхні і в надрах морського дна виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України. Організації та особи, які здійснюють роботи в межах виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України, зобов'язані раціонально використовувати природні ресурси, що в них містяться, попереджати забруднення водного середовища стічними водами, радіоактивними речовинами, відходами, вживати заходи з охорони рослинного і тваринного світу.

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про надра

Правочини, пов'язані з користуванням надрами, які вчинені з порушенням вимог, передбачених Кодексом України про надра, є недійсними. Особи, винні у вчиненні таких правочинів, а також у:

- самовільному користуванні надрами; порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт з геологічного вивчення надр;
- вибірковому виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат корисних копалин;
- наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;
- пошкодженні родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;
- порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;
- невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаного з користуванням надрами;
- знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність, спостережних режимних свердловин, а також маркшейдерських і геодезичних знаків;
- незаконному знищенні маркшейдерської або геологічної документації, а також дублікатів проб корисних копалин, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ;
- невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, у стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації, – несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність згідно з законодавством України (ст. 65 Кодексу України про надра).

Дисциплінарна відповідальність за порушення законодавства про надра полягає у застосуванні дисциплінарних стягнень до працівників, які вчинили дисциплінарні правопорушення (проступки). Такими правопорушеннями, зокрема, у сфері проведення гірничих робіт є:

- невиконання правил безпеки та правил технічної експлуатації, єдиних правил безпеки при підричних роботах та інших нормативно-правових актів, що регулюють безпеку проведення гірничих робіт, прийнятих у встановленому законодавством порядку;
- прийняття технічних рішень, що не відповідають вимогам гірничого законодавства;
- проведення гірничих робіт без затвердженої в установленому порядку технічної документації (проектів, паспортів тощо) або з порушенням їх вимог;
- перекручення розрахунків і показників безпеки гірничих робіт;

- невиконання законних вимог спеціально уповноважених державних органів у сфері проведення гірничих робіт;
- пошкодження вентиляційних приладів, засобів протипожежного захисту та порушення режиму вентиляції;
- порушення встановлених правил вибухозахисту електроустаткування;
- невиконання заходів щодо запобігання газодинамічним явищам;
- паління та користування вогнем на гірничих підприємствах, а також проведення вогневих і підіривних робіт з порушенням правил безпеки;
- проведення гірничих робіт на гірничих підприємствах без виконання протиаварійних заходів;
- виведення з ладу апаратури газового, струмового та протиаварійного захисту, сигналізації та зв'язку, а також самовільне проникнення у підземні гірничі виробки;
- інші передбачені законами України правопорушення (ст. 49 Гірничого закону України).

Застосування дисциплінарних стягнень до працівників гірничих підприємств регулюється Кодексом законів про працю України та Гірничим законом України (ст. 51).

Цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про надрокористування виявляється в покладанні на винувату фізичну чи юридичну особу в установленому порядку несприятливих майнових наслідків за вчинене конкретне правопорушення в межах, передбачених чинним законодавством, тобто обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду (збитки). Цей вид відповідальності, як правило, виражається в двох формах: відшкодуванні збитків і стягненні неустойки. Правовою підставою цивільної відповідальності за порушення нормативних приписів про надрокористування є ст. 67 Кодексу України про надра.

Згідно зі ст. 67 Кодексу підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушення законодавства про надра, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України. При цьому слід розрізняти відшкодування збитків, заподіяних правопорушенням, і відшкодування збитків, заподіяних без правопорушення. Наприклад, коли надрокористувачу надається земельна ділянка, яка правомірно вилучається у землекористувача, надрокористувач зобов'язаний відшкодувати колишньому землекористувачу збитки в межах, встановлених спеціальним законодавством. У цьому випадку немає правопорушення, однак па підставі нормативного припису надрокористувач зобов'язаний відшкодувати втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва (ст. 207 Земельного кодексу України).

Гірничодобувні підприємства, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для навколишнього природного середовища, життя і здоров'я громадян, можуть бути зобов'язані відшкодувати шкоду згідно зі статтями 1187, 1188 Цивільного кодексу України за відсутності безпосередньої вини в заподіянні шкоди. Можливі й інші випадки відшкодування надкористувачами заподіяної ними шкоди без наявності їх вини.

Цивільна відповідальність застосовується переважно за умови наявності вини в діяннях заподіювача шкоди. Це загальний принцип юридичної відповідальності, який застосовується і в разі порушення вимог гірничого законодавства.

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду передбачені ст. 1166 ЦК України.

Поширеним правопорушенням у галузі надкористування є невиконання багатьма надкористувачами обов'язку щодо приведення земельних ділянок, порушених при користуванні надрами, у стан, придатний для їх подальшого використання.

Наявність значної частини невідновлених земель, порушених при розробці родовищ корисних копалин і торфу, пояснюється тим, що землекористувачі та органи прокуратури майже не пред'являють позови про спонукання надкористувачів до проведення робіт щодо рекультивації земель. Якщо землекористувачі самі виконали роботи щодо рекультивації земель, то вони мають право на стягнення з надкористувачів усіх понесених ними витрат у межах проектної вартості робіт.

Часто користувачі надр допускають псування земель. У цьому випадку вони зобов'язані відшкодувати збитки з урахуванням усіх вимушених витрат на відновлення родючості землі, а також доходів, які могли б отримати землекористувачі за час приведення земель у стан, придатний для використання за призначенням.

У процесі здійснення надкористування збитки можуть бути заподіяні тваринному світу, водним і лісовим ресурсам, будівлям і спорудам, здоров'ю громадян та ін. У таких випадках визначення заподіяної шкоди здійснюється згідно зі спеціальними нормативними актами, які регулюють порядок відшкодування збитків, або з урахуванням вимог ст. 1166 ЦК України, якщо порядок відшкодування шкоди не регулюється спеціальним законодавством.

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про надра передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (зокрема, статтями 47, 57, 58). Згідно зі ст. 47 КпАП України посадові особи і громадяни несуть адміністративну відповідальність за порушення права державної власності на надра, що виявляється в самовіль-

ному користуванні надрами, укладенні угод, які в прямій чи прихованій формі порушують зазначене право.

Статтею 57 КпАП України передбачена відповідальність за порушення вимог щодо охорони надр. Самовільна забудова площ залягання корисних копалин, невиконання правил охорони надр і вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, знищення або пошкодження спостережних режимних свердловин на підземні води, а також маркшейдерських і геодезичних знаків тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від чотирьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вибіркова розробка багатих ділянок родовищ, яка призводить до необгрунтованих втрат балансових запасів корисних копалин, наднормативні витрати і наднормативне розубожування корисних копалин при видобуванні, псування родовищ корисних копалин та інші порушення вимог раціонального використання їх запасів тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Втрата маркшейдерської документації, невиконання вимог щодо приведення гірничих виробок і бурових свердловин, які ліквідуються або консервуються, у стан, що забезпечує безпеку населення, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і бурових свердловин на час консервації тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Стаття 58 КпАП України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр. Порушення правил і вимог з геологічного вивчення надр, яке може призвести чи призвело до недостовірної оцінки розвіданих запасів корисних копалин, або умов для будівництва та експлуатації підприємств з видобування корисних копалин, а також підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, і втрата геологічної документації, дублікатів проб корисних копалин і керна, необхідних при подальшому геологічному вивченні надр і розробці родовищ, тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від десяти до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальна відповідальність передбачена за такі діяння, які становлять суспільну небезпеку і порушують законодавство про використання і охорону надр. Цей вид відповідальності застосовується значно рідше порівняно з іншими видами відповідальності, оскільки в кримінальному

законодавстві встановлено більш вузьке коло злочинних правопорушень у цій сфері.

Стаття 240 КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також за незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених. Цей злочин карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

Ті самі діяння, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або повторно, або якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки, караються обмеженням волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого і знарядь видобування.

Кримінальна відповідальність встановлена за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати (статті 272, 273 КК України). До таких робіт законодавець відніс також гірничі роботи. Гірничі роботи – це комплекс робіт з проведення, кріплення та підтримки гірничих виробок і виймання гірничих порід в умовах порушення природної рівноваги, можливості прояву небезпечних і шкідливих виробничих факторів (ст. 1 Гірничого закону України). Якщо порушення правил безпеки гірничих робіт створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, винна особа карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Якщо це правопорушення спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки, винна особа карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до восьми років. Ця відповідальність стосується посадових осіб, в обов'язки яких входить контроль за дотриманням правил безпеки гірничих робіт і правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, а також норм розробки надр з урахуванням найбільш повного і комплексного їх використання та економічної доцільності.

Встановлена також кримінальна відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф України. Зокрема, порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або за-

грозувало життю чи здоров'ю людей, караються штрафом від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з конфіскацією всіх знарядь, якими користувалася винувата особа для вчинення злочину, або без такої.

Дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які проводяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку, караються штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, з конфіскацією обладнання (ст. 244 КК України).

Питання до семінарського заняття:

1. Сформулюйте правові засади охорони надр.
2. Надра як об'єкт правової охорони та використання.
3. Який діє в Україні правовий режим використання, відтворення і охорони надр?
4. Які Ви знаєте види правопорушень і яка існує відповідальність за порушення законодавства про надра?
5. Яка передбачена законом юридична відповідальність за порушення законодавства про надра?

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Кодекс України про надра.
3. Цивільний кодекс України.
4. Кримінальний кодекс України.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 8. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНИ ВОД

ПЛАН

1. Води як об'єкт правової охорони та використання
2. Правове регулювання охорони та використання вод
3. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства

1. Води як об'єкт правової охорони та використання

Вода – одна з найпоширеніших речовин у природі. На гідросферу припадає 71 % загальної площі поверхні Землі. Як складова навколишнього природного середовища вода включає води суходолу (річок, озер, льодовиків, штучних водойм, боліт, підземних вод, ґрунтової вологи, снігового покриву), морів, океанів. Загальні запаси води на Землі становлять приблизно 1390 млн куб. км, із них близько 1340 млн куб. км (96,5 %) припадає на води Світового океану. Обсяг підземних вод становить понад 23 400 тис. куб. км, у льодовиках міститься 24 064 тис. куб. км води, в озерах – 176 тис. куб. км, у болотах – 11,5 тис. куб. км, річках – 2,12 тис. куб. км. З усієї води менш як 2 % становить прісна вода, доступними для використання є лише 0,3 відсотка.

Вода виконує важливі екологічну, культурно-оздоровчу, економічну функції.

Екологічна функція виявляється в забезпеченні життєдіяльності людини, існування та розвитку рослинного і тваринного світу. Вода входить до складу клітин людини (близько 65 % маси тіла дорослої людини становить вода), тварин і рослин.

Культурно-оздоровча функція води має прояв у використанні водних об'єктів як місця і засобу відпочинку, туризму, рибальства, санаторно-курортного лікування, організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Зростання матеріального виробництва, чисельності населених пунктів призводить до збільшення обсягів споживання водних ресурсів, забруднення і виснаження вод. Особливо це відчувається в Україні, де немає великих запасів власних прісних вод, а територіальний розподіл водних ресурсів не збігається з розміщенням водоемких галузей господарського комплексу. Окрім того, високий рівень господарського освоєння території в Україні (природні землі становлять лише близько 35 % площі країни) призводить до порушення рівноваги в природі, умов формування стоку, погіршення якості води. Велику шкоду населеним пунктам і сільськогосподарським угіддям та іншим господарським об'єктам заподіюють повені,

підтоплення, водна ерозія, руйнування берегів водосховищ тощо. Особливо руйнівними є паводки в басейнах річок Тиси, Прута, Дністра, Західного Бугу, Прип'яті, Сіверського Донця, а також річок Одеської області вздовж Дунаю.

На вирішення екологічних проблем, пов'язаних із станом водних об'єктів, забезпечення раціонального використання вод, їх охорону від забруднення, засмічення та вичерпання спрямоване водне законодавство України.

2. Правове регулювання охорони та використання вод

Право водокористування. Інститут права водокористування утворює сукупність правових норм, що регулюють водні відносини з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, охорону водних об'єктів та запобігання шкідливим діям вод.

Зазначені правові норми містяться у Водному кодексі України, що є головним кодифікаційним актом у сфері використання і охорони вод, а також у інших актах законодавства, прийнятих відповідно до ВК України. Відносини у сфері використання вод регулюються також Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» та актами законодавства, що регулюють природноресурсні, цивільні, санітарно-гігієнічні, адміністративні, фінансові та інші відносини, пов'язані з водокористуванням.

Суб'єктами користування водними об'єктами є: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що здійснюють від імені Українського народу права власності на водні та інші природні ресурси, підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства, які здійснюють забір води з водних об'єктів, скидають в них зворотні води або користуються водними об'єктами.

Суб'єкти права водокористування можуть бути первинними і вторинними водокористувачами.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними, та за погодженням з органом, який видав дозвіл первинному водокористувачу. Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Об'єктами права водокористування є усі води (водні об'єкти) на території України: а) поверхневі води; природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти; в) внутрішні морські води та територіальне море. Усі вони становлять єдиний водний фонд країни.

Залежно від територіального рівня регулювання водних відносин водним об'єктам надається статус загальнодержавного чи місцевого значення.

До водних об'єктів *загальнодержавного значення* належать:

- внутрішні морські води та територіальне море;
- підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються в межах однієї області, а також їх притоки всіх порядків;

- водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів *місцевого значення* належать:

- поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

- підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Порядок надання водних об'єктів у користування здійснюється згідно з водним законодавством, яке виділяє загальне та спеціальне водокористування.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв та скидання в них зворотних вод. Залежно від мети використання водних об'єктів виділяють: спеціальне водокористування для задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для лікувальних, курортних і оздоровчих цілей; спеціальне водокористування та користування водними об'єктами для потреб галузей економіки. Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами на підставі дозволу і за плату.

Правова охорона вод. Правова охорона вод виявляється в прийнятті і реалізації правових норм, спрямованих на здійснення заходів щодо їх

охорони від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів.

Заходами, спрямованими на охорону вод, є:

1) визначення територій зі спеціальним водоохоронним режимом користування;

2) заходи щодо охорони вод у процесі виробничої та **іншої** господарської діяльності;

3) заходи щодо запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідації їх наслідків.

До територій зі спеціальним водоохоронним режимом належать: водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, смуги виділення, берегові смуги водних шляхів, зони санітарної охорони, території та об'єкти природно-заповідного фонду, до складу яких входять водні об'єкти.

Водоохоронні зони встановлюються для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ та інших водойм. Проекти цих зон розробляються на замовлення органів водного господарства та інших спеціально уповноважених органів, узгоджуються з державними органами екології та природних ресурсів, державними органами земельних ресурсів, власниками землі, землекористувачами і затверджуються відповідними місцевими державними адміністраціями та виконавчими комітетами місцевих рад.

На території водоохоронної зони встановлюється спеціальний режим для господарської діяльності. Тут забороняється: використання стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), а також у потічки. В окремих випадках у водоохоронній зоні може бути дозволено добування піску і гравію за межами земель водного фонду на сухій частині заплави, у праруслах річок за погодженням із державними органами екології і природних ресурсів, водного господарства.

Прибережна захисна смуга – частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони. Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води у меженний період (період річного циклу, протягом якого спостерігається низька водність) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів – 2,5 метра; для середніх річок, водосховищ на них, водойм,

а також ставків площею понад 3 гектари – 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 метрів, якщо крутизна схилів перевищує три градуси, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється. У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов, що склалися. Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води.

У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; зберігання та застосування літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; миття та обслуговування транспортних засобів і техніки; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється: застосування стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод, влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом більше 1 кубічного метра на добу, влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів

Правовий режим прибережних захисних смуг визначається статтями 88-90 ВК України.

Смуги відведення є складовою водоохоронних зон. Особливий режим користування ними встановлюється для забезпечення потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках. Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням із державними органами екології і природних ресурсів та державними органами водного господарства.

Берегові смуги водних шляхів встановлюються на судноплавних водних шляхах за межами міських поселень для проведення робіт, пов'язаних із судноплавством. Щодо визначення розміру берегових смуг водних шляхів, режиму господарської діяльності на них встановлено ті самі вимоги, що й до встановлення смуг відведення та користування ними.

Зони санітарної охорони встановлюються з метою забезпечення охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних та оздоровчих потреб. Межі зони санітарної охорони водних об'єктів встановлюються органами місцевого самоврядування на їх території за погодженням з державними органами земельних ресурсів, санітарно-епідеміологічного нагляду, екології і природних ресурсів, водного господарства. У разі розташування зони санітарної охорони на територіях двох і більше областей їх межі встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Зони санітарної охорони поверхневих та підземних водних об'єктів входять до складу водоохоронних зон і поділяються на три пояси особливого режиму:

- перший пояс (сурового режиму) включає територію розміщення водозабору, майданчика водопровідних споруд і водопідвідного каналу;
- другий і третій пояси (обмежень і спостережень) включають територію, що призначається для охорони джерел водопостачання від забруднення.

Водні об'єкти, віднесені до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, підлягають охороні та використанню відповідно до вимог, встановлених Законом України «Про природно-заповідний фонд України». На водних об'єктах, віднесених до природно-заповідного фонду, забороняється здійснення будь-якої діяльності, що суперечить їх цільовому призначенню.

З метою охорони вод у процесі виробничої та іншої господарської діяльності водне законодавство особливу увагу приділяє регулюванню охорони вод під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод. У процесі цих видів робіт, а також при впровадженні нових технологічних процесів має забезпечуватися раціональне використання вод, передбачатися

технології, які забезпечують охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, охорону земель від засолення, підтоплення або пересушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозабірній площі водних об'єктів.

Спеціальні заборони встановлені щодо введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що впливають на стан вод. Так, забороняється введення в дію:

- нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями і очисними споруд-

дами необхідної потужності, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливій дії, та необхідною вимірювальною апаратурою, що здійснює облік об'ємів забору і скидання води;

– зрошувальних і обводнювальних систем, водосховищ і каналів – до проведення передбачених проектами заходів, що запобігають затопленню, підтопленню, заболоченню, засоленню земель і ерозії ґрунтів, а також забрудненню поверхневих та підземних вод скиданням із зрошувальних систем;

– осушувальних систем – до повної готовності водоприймачів та інших споруд відповідно до затверджених проектів;

– водозабірних споруд – без рибозахисних пристроїв та облаштованих відповідно до затверджених проектів зон санітарної охорони водозаборів;

– гідротехнічних споруд – до повної готовності пристроїв для пропускання паводкових вод і риби відповідно до затверджених проектів;

– експлуатаційних свердловин на воду – без оснащення їх водорегулюючими та контрольно-вимірювальними пристроями.

Забороняється також наповнення водоймища до здійснення передбачених проектами заходів щодо підготовки його ложа.

Спеціальні правові вимоги встановлені щодо охорони підземних вод. Підприємства, установи і організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, повинні здійснювати заходи щодо попередження забруднення підземних вод, а також обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якісним станом цих вод.

Особливій охороні підлягають внутрішні морські води і територіальне море. Законодавство (ст. 102 ВК України) забороняє скидати з суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, які можуть спричинити забруднення моря.

Окремим напрямом охорони вод є забезпечення водності річок, попередження їх виснаження. З цією метою законодавство передбачає здійснення комплексу заходів, що включає:

– створення прибережних захисних смуг;

– створення спеціалізованих служб по догляду за річками, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному стані;

– впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території водозабору;

– здійснення агротехнічних, агролісомеліоративних та гідротехнічних протиерозійних заходів, а також створення для організованого відводу поверхневого стоку відповідних споруд (водостоки, перепуски, акведуки тощо) під час будівництва та експлуатації шляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;

– впровадження водозберігаючих технологій, а також здійснення інших водоохоронних заходів, передбачених законодавством, на підприємствах, в установах і організаціях, розташованих у басейні річки;

– створення гідрологічних пам'яток природи тощо.

З метою оцінки екологічного стану басейну річки та розробки заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів має складатися паспорт річки. Такий паспорт розробляється на річки, які мають площу водозабору до 50 тис. квадратних кілометрів, за замовленням водогосподарських організацій Держводгоспу України. Паспорт річки має містити уніфіковані зведені основні дані про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і екологічну обстановку в басейні річки.

Особливій охороні підлягають малі річки. До них належать річки з площею водозабору до 2 тис. квадратних кілометрів (ч. 4 ст. 79 ВК України). З метою охорони водності малих річок забороняється: змінювати рельєф басейну річки; руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки; випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків; зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки; розорювати заплавні землі та засто совувати на них засоби хімізації; проводити осушувальні меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок; надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також садівництва та городництва; здійснювати інші роботи, що можуть негативно впливати чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Шкідливою дією вод є: наслідки повені, що призвели до затоплення і підтоплення земель та населених пунктів; руйнування берегів, захисних дамб та інших споруд; заболочення, підтоплення і засолення земель, спричинені підвищенням рівня ґрунтових вод внаслідок ненормованої подачі води під час зрошення, витікання води з водопровідно-каналізаційних систем та перекриття потоків підземних вод при розміщенні великих промислових та інших споруд; осушення земель, зумовлене забором підземних вод у кількості, що перевищує встановлені обсяги відбору води; забруднення (засолення) земель у районах видобування корисних копалин, а також після закінчення експлуатації родовищ та їх консервації; ерозія ґрунтів, утворення ярів, зсувів і селей.

З метою запобігання шкідливим діям вод мають вживатися спеціальні заходи, а саме: залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах, балках та ярах; будівництво протиерозійних, гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб, водосховищ-регуляторів; спорудження дренажу; укріплення берегів тощо.

У разі загрози стихійного лиха, пов'язаного зі шкідливою дією вод, місцеві ради із залученням підприємств, організацій зобов'язані вжити невідкладних заходів щодо запобігання цьому лихові, а в разі його настання – щодо негайної ліквідації його наслідків.

Місцеві ради зобов'язані інформувати населення про аварію, стихійне лихо, їх масштаби, можливе порушення екологічної безпеки та про вжиті заходи щодо ліквідації їх наслідків.

3. Юридична відповідальність за порушення водного законодавства

Склади правопорушень водного законодавства визначені ст. 110 ВК України, а також КК України та КпАП України. Умовно їх можна поділити на три групи:

- порушення права державної власності на води;
- забруднення, засмічення та виснаження вод, невиконання заходів щодо запобігання шкідливим діям вод;
- недотримання умов та вимог щодо водокористування, пошкодження водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації.

Особи, винні у порушенні вимог водного законодавства, притягуються до дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Водокористувачі звільняються від відповідальності за порушення водного законодавства, якщо вони виникли внаслідок дії непереборних сил природи чи воєнних дій.

Дисциплінарна відповідальність застосовується в разі порушення водного законодавства винною особою в процесі виконання трудових обов'язків.

Кодекс про адміністративні правопорушення України передбачає **адміністративну відповідальність** у вигляді накладання штрафу на посадових осіб та громадян за такі порушення водного законодавства:

- а) порушення права державної власності на води (ст. 48);
- б) порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59);
- в) порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59¹);
- г) порушення правил водокористування (ст. 60);

д) пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61);

е) невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків по реєстрації в суднових документах операцій з речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені норми, внесення зазначеними особами до суднових документів неправильних записів про ці операції або незаконне відмовлення пред'явити такі документи відповідним посадовим особам (ст. 62).

Адміністративні штрафи накладаються відповідно до виду правопорушення посадовими особами державних органів екології та природних ресурсів, водного господарства, охорони здоров'я.

У випадках, коли у діях порушників водного законодавства є ознаки кримінальних злочинів, орган (посадові особи), що здійснюють державний контроль у сфері використання та охорони вод, готують щодо них відповідні матеріали і надсилають їх до правоохоронних органів для вирішення питання про притягнення винних осіб до **кримінальної відповідальності**.

Кримінальний кодекс України (ст. 228) визнає злочином забруднення рік, озер, водосховищ, каналів, ставків, тимчасових водотоків, джерел та інших водних об'єктів, підземних вод неочищеними та незнезараженими стічними водами, покидьками та відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, установ та організацій, продуктами виробництва, пально-мастильними матеріалами, сировиною, якщо це призвело до заподіяння значних збитків (у розмірі не менш як п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати) або до захворювання людей, масового знищення об'єктів тваринного і рослинного світу.

Передбачена кримінальна відповідальність також за забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами (ст. 228¹ КК України). Згідно з цією статтею кримінальному покаранню підлягають особи, що здійснили незаконне скидання з метою поховання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само незаконне скидання з метою поховання у відкритому морі зазначених речовин, відходів і матеріалів, якщо розмір заподіяних збитків становить не менш як п'ятсот мінімальних розмірів заробітної плати. Кримінальна від-

повідальність передбачається і за недодержання відповідними посадовими особами суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій вимог щодо повідомлення адміністрації найближчого порту України, організації, яка видає дозволи на скидання, відомостей про скидання чи втрати речовин, небезпечних для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, якщо за такі самі дії до зазначених посадових осіб було застосовано адміністративне стягнення.

Згідно з КК України злочинними визнаються також: незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 162); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 163); невжиття в зоні безпеки навколо споруд та інших установок на континентальному шельфі України заходів для захисту живих ресурсів моря від шкідливих відходів (ст. 163¹).

Цивільна відповідальність настає незалежно від притягнення винних осіб до адміністративної та кримінальної відповідальності. Підприємства, установи, організації та громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України.

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від плати за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації шкідливих наслідків.

Питання до семінарського заняття:

1. Сформулюйте поняття водного права і водного законодавства.
2. Дайте, визначення водного і земельною фондів України.
3. Які Ви знаєте права і обов'язки водокористувачів?
4. Назвіть види правопорушень згідно норм чинного водного законодавства.
5. Назвіть види юридичної відповідальності за порушення водного законодавства

Рекомендована література:

1. Конституцій України.
2. Водний кодекс України.
3. Кримінальний кодекс України.
4. Цивільний кодекс України.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 9. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ОХОРОНИ ЛІСІВ

ПЛАН

1. Ліси як об'єкт правової охорони та використання.
2. Правове регулювання охорони та використання лісів. Поняття права лісокористування та його види.
3. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства

1. Ліси як об'єкт правової охорони та використання.

Ліси є національним надбанням України. Площу земель лісового фонду держави становить близько 10,8 млн га, з них 9,5 млн га вкрито лісовою рослинністю. Лісистість становить 15,7 % площі країни. Загальний запас лісів оцінюється в 1,7 млрд куб. метрів. Водночас внаслідок аварійних викидів на ЧАЕС в Україні забруднено понад 4 млн га лісів, у тому числі 157 тис. га виведено із господарського обороту внаслідок високих рівнів радіоактивного забруднення.

Ліси є основною складовою навколишнього природного середовища і як будь-який природний об'єкт характеризуються відповідними ознаками: біологічними, екологічними, економічними та юридичними.

За своїми *біологічними ознаками* ліси – це унікальне природне явище, тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. У цьому значенні поняття лісів є складовою поняття рослинного світу.

Важлива особливість лісів у тому, що вони є відтворюваним природним ресурсом, а процес відтворення пов'язаний із значним строком вирощування (кілька десятиліть).

Ліси – це також середовище проживання диких тварин у всьому їх видовому і популяційному різноманітті. Лісам належить вагома роль у підтриманні гідрологічного режиму рік, запобіганні ерозії та забрудненню ґрунтів, у боротьбі з суховіями, регулюванні кислотного балансу в атмосфері, а також у створенні необхідних умов життя на Землі.

Тож *екологічними ознаками* лісів є виконання ними кліматорегулюючих, середовищезахисних, ґрунтозахисних, водоохоронних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, інших екологічних функцій, бути джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. У цьому значенні закон вживає термін «корисні властивості лісів», які полягають у їх здатності зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати

грунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню. За таких умов ліси мають велике естетичне, виховне, науково-пізнавальне та інше значення та використовуються для задоволення цих суспільних потреб (ч. 2 ст. 6 Лісового кодексу України).

Економічне значення лісів полягає у тому, що вони є основним джерелом лісових ресурсів, тобто деревних, технічних, лікарських та інших продуктів лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів. Зокрема, ліси – це основа кормової бази для тваринництва, ведення мисливського господарства, основа паперової, меблевої, фармацевтичної та інших видів промисловості.

З урахуванням паритету екологічних і економічних ознак ліси України за своїм *екологічним і соціально-економічним значенням* та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються законодавством на *категорії* (статті 39-41 Л К України):

– захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);

– рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);

– ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);

– експлуатаційні ліси.

Юридичне поняття лісів пов'язане з формуванням лісового фонду, який становлять усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них (ч. 3 ст. 1 ЛК України). Особливістю лісового фонду України є віднесення до нього лісових ділянок, тобто ділянок лісового фонду України з визначеними межами, виділених відповідно до закону для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення їх у землекористувачів або власників землі, в тому числі захисних насаджень лінійного типу, площею не менше 0,1 гектара. Такі лісові ділянки можуть бути як вкриті ліською рослинністю, так і постійно або тимчасово не вкриті ліською рослинністю (внаслідок неоднорідності лісових природних комплексів, лісгосподарської діяльності або стихійного лиха тощо). До не вкритих ліською рослинністю лісових ділянок належать лісові ділянки, зайняті незімкнутими ліськовими культурами, ліськовими розсадниками і плантаціями, а також ліськовими шля-

хами та просіками, лісовими протипожежними розривами, лісовими осушувальними канавами і дренажними системами.

До лісового фонду не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. На цю рослинисть не поширюється правовий режим, встановлений для лісів.

Землі, зайняті лісом, не включаються до складу лісового фонду, оскільки вони включаються до складу земель лісового фонду. До *земель лісового фонду* належать землі, вкриті лісовою рослинистю, а також не вкриті лісовою рослинистю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства (ч. 1 ст. 55 ЗК України).

За Лісовим кодексом України (ст. 5) вводиться поняття *земель лісогосподарського призначення*, до яких належать лісові землі, на яких розташовані лісові ділянки, та не лісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо, які надані в установленому порядку та використовуються для потреб лісового господарства.

Натомість *земельна лісова ділянка* – це земельна ділянка лісового фонду України з визначеними межами, яка надається або вилучається у землекористувача чи власника земельної ділянки для ведення лісового господарства або інших суспільних потреб відповідно до земельного законодавства (ч. 6 ст. 1 ЛК України). Тобто межі земель лісового фонду можуть розширюватися за рахунок відводу під лісорозведення земель із інших категорій земельного фонду, а також скорочуватися в результаті вилучення земель із цього фонду для інших державних та громадських потреб. Віднесення земельних ділянок до складу земель лісового фонду, визначення їх меж провадиться в порядку, встановленому земельним законодавством.

Уся сукупність дерев, чагарників, іншої лісової рослинисті визначається об'єктом права власності. Отже, іншою юридичною ознакою лісів є те, що це не лише самостійний і відособлений об'єкт природи, а й об'єкт права власності.

Право власності на ліси – центральний інститут лісового права, що містить сукупність правових норм, спрямованих на регулювання відносин власності на ліси з метою захисту, розвитку, охорони цих відносин та раціонального використання і відтворення лісів.

В об'єктивному значенні право власності на ліси – це така сукупність правових норм, яка закріплює володіння, користування і розпорядження лісами, а також забезпечує охорону і захист права власності від протипра-

вних дій третіх осіб. Право власності на ліси у суб'єктивному значенні – не закріплені у відповідних нормах лісового права юридичні можливості конкретного власника володіти, користуватись і розпоряджатися належними йому лісами на свій розсуд у межах закону. Це суб'єктивне право має абсолютний характер: правомочному суб'єкту протистоїть необмежена кількість зобов'язаних осіб, які не повинні своїми діями порушувати це право.

Відповідно до ст. 7 ЛК України ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Водночас ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності. Суб'єктами права власності на ліси є держава, територіальні громади, громадяни та юридичні особи.

Право державної власності на ліси є юридичним виразом націоналізації лісів. Державна власність на ліси є головною умовою забезпечення підвищення продуктивності, охорони та відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах на основі науково обґрунтованого раціонального використання. Держава як єдиний власник визначає порядок і умови користування лісами, систему органів управління у галузі використання лісових ресурсів, способи охорони та захисту лісових багатств.

У державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності. Право державної власності на ліси набувається і реалізується в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій відповідно до закону (ст. 8 ЛК України).

У комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності. У комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку. Право комунальної власності на ліси реалізується територіальними громадами безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування (ст. 9 ЛК України).

Право комунальної власності на ліси набувається при розмежуванні в установленому законом порядку земель державної і комунальної власності, а також шляхом передачі земельних ділянок з державної власності в комунальну та з інших підстав, не заборонених законом (ст. 11 ЛК України).

Ліси в Україні можуть перебувати *у приватній власності*. Громадяни та юридичні особи, за рішенням органів місцевого самоврядування та

органів виконавчої влади, можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні ділянки лісового фонду загальною площею до 5 гектарів. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом. Громадяни і юридичні особи можуть мати у власності ліси, створені ними на набутих у власність у встановленому порядку земельних ділянках деградованих і малопродуктивних угідь, без обмеження їх площі. Ліси, створені громадянами та юридичними особами на земельних ділянках, що належать їм на праві власності, перебувають у приватній власності цих громадян і юридичних осіб (статті 10, 12 ЛК України).

Право приватної власності на ліси громадян та юридичних осіб України виникає з моменту одержання ними документів, що посвідчують право власності на земельну ділянку, та їх державної реєстрації. Ліси, отримані у спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року. Документом, що посвідчує право приватної власності на ліси, є державний акт на право власності на землю, наданий на відповідну земельну ділянку (ст. 13 ЛК України).

За своїм змістом право власності на ліси містить сукупність повноважень власників щодо володіння, користування та розпорядження лісами. Права та обов'язки громадян і юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси, особливості припинення права приватної власності на ліси визначені в статтях 14, 15 ЛК України. Держава як основний власник лісів реалізує свої повноваження через відповідні державні органи управління, підприємства, установи, організації та громадян, за якими ліси закріплюються як *об'єкт управління, охорони, та використання*.

Об'єктом права власності на ліси є усі ліси України, які становлять її лісовий фонд. Уся сукупність дерев, чагарників, іншої лісової рослинності, які віднесені до поняття лісу, визначаються об'єктами права державної власності доти, поки вони ростуть на землі. Зрубані дерева, чагарники та інші лісові ресурси не є частиною лісу, вони перетворюються в його продукцію, яка становить самостійний об'єкт права власності. Якщо власником лісу є держава, то правомірно заготовлені лісові ресурси можуть належати на праві власності не лише державі, а й колективу та окремим громадянам.

Право державної власності не поширюється також на усі види зелених насаджень, які не віднесені до категорії лісів і перебувають у межах населених пунктів: окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках. Відповідно до положень законодавства такі насадження можуть бути віднесені до комунальної, колективної чи приватної форми власності. Згідно

зі ст. 13 Закону України «Про власність» насадження на земельній ділянці, наданій громадянину, є об'єктом його приватної власності.

На забезпечення захисту права державної власності на ліси спрямована вся система правових норм лісового та іншого законодавства.

За загальним принципом будь-які угоди або інші дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності на ліси, визначаються законодавством недійсними. Особи, винні у скоєнні зазначених угод, несуть кримінальну, адміністративну або іншу відповідальність відповідно до чинного законодавства. Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню. У разі неможливості вилучення незаконно добутої деревини та інших лісових ресурсів стягується їх вартість (ст. 108 ЛК України).

Однією з головних юридичних ознак лісів є їх *державний облік та охорона*. Реєстрація лісів у державних облікових документах як об'єкта права власності, управління, використання та охорони дає можливість відмежувати ліси від інших природних ресурсів, встановити знаходження їх на спеціально виділених землях, визначити власників, користувачів, органи, що здійснюють управління в галузі раціонального використання та охорони лісів.

Отже, *ліси* – це самостійний і відтворюваний об'єкт природи і складова навколишнього природного середовища; об'єкт рослинного світу; об'єкт права власності у вигляді відповідного типу природних комплексів, у якому поєднується переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами; джерело одержання деревних, технічних, лікарських та інших продуктів лісу, що є базою для ведення різних галузей господарювання; об'єкт природи, який виконує кліматорегулюючі, захисні, водо-охоронні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції та який впливає на навколишнє природне середовище; розміщений на спеціально виділених землях і зареєстрований у державних лісооблікових документах як ліс об'єкт власності, управління, використання та охорони.

З метою здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів України від знищення, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, спрямованих на захист від шкідників і хвороб, на раціональне використання і відтворення, в державі забезпечується правова охорона лісів, яка полягає в нормативному регулюванні суспільних відносин у цій сфері. Система правових норм, які регулюють суспільні лісові відносини на основі права власності на ліси і особливих принципах, становить самостійну галузь права – *лісове право України*.

Предметом лісового права у загальному вигляді є суспільні відносини, які стосуються володіння, користування та розпорядження лісами і спрямовуються на забезпечення охорони, відтворення та стале використання лісових ресурсів з урахуванням екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства (ст. 2 ЛК України). Проте лісові відносини мають і відповідну специфіку. Так, використання лісів включає в себе як відносини лісокористування, так і відносини державного управління у цій сфері. Перші зумовлені економічною роллю лісів, необхідністю задовольнити потреби суспільства у лісових ресурсах (заготівля деревини, живиці, другорядних лісових матеріалів, збір грибів, горіхів, ягід, лікарських рослин тощо). Водночас такі суспільні відносини зумовлені захисними, санітарно-гігієнічними, водоохоронними, оздоровчими, рекреаційними функціями лісу, необхідністю використовувати його в культурно-оздоровчих, науково-дослідних цілях тощо.

Відносини державного управління в цій галузі виникають у сферах планування, прогнозування, обліку і ведення лісового кадастру, контролю, надання лісів у користування тощо й базуються на праві власності держави на ліси.

До предмета лісового права входять суспільні відносини з відтворення, охорони та захисту лісів. Відтворення – це природна властивість лісів, яка в умовах її інтенсивного використання має велике державне значення. Тому в державі за допомогою правових та інших заходів забезпечується підвищення продуктивності лісів, лісорозведення, догляд за лісами, їх штучне і природне відновлення, регулюються спеціальні види рубок. Охорона лісів – необхідна форма взаємодії суспільства і природи, що включає в себе відносини з охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, порушення порядку користування. Захист лісів здійснюється з метою боротьби з шкідниками, хворобами лісів тощо.

Відповідну самостійність у предметі правового регулювання лісовим правом мають відносини, які пов'язані з веденням лісового господарства. Лісове господарство – це самостійна галузь народного господарства, метою якої є вирощування, зберігання, раціональне використання лісів. Воно пов'язане не лише з різними видами використання лісів, а й з використанням земель лісового фонду. До структури лісового господарства входять лісгоспи, які здійснюють відпуск деревини, облік лісового фонду, лісовідновлення, догляд за лісом тощо; лісгоспзаги, ліспромгоспи, лісокомбінати, які виступають як користувачі лісових ресурсів.

Не належать до предметалісового права відносини з надання земель лісового фонду у користування (для лісовідновлення, лісорозведення, насадження лісових культур, організації розсадників, будівництва різних

споруд, влаштування доріг, службових наділів, городів тощо), ведення мисливських господарств, осушення і меліорації лісів, догляду за ґрунтами, реалізації лісової продукції. Це вже відносини інших галузей права (земельного, фауністичного, господарського тощо).

Отже, предметом лісового права є суспільні відносини права власності на ліси, управлінські лісові відносини, відносини лісокористування, відтворення, охорони та захисту лісів.

Лісове право керується відповідною системою принципів, у яких відображені найбільш суттєві риси суспільних відносин та вимог, що встановлюються до правового регулювання, реалізації правових норм.

Лісове право входить також до системи природоресурсного права як комплексної галузі права, що, у свою чергу, складається із відповідних галузей, спрямованих на регулювання суспільних відносин щодо використання та охорони земель, вод, надр, тваринного світу, атмосферного повітря, в тому числі лісів.

Систему лісового права України становлять такі правові інститути, як: право власності на ліси; право лісокористування; правові засади управління у сфері використання та охорони лісів; правова охорона лісів; відповідальність за порушення лісового законодавства.

Правові норми лісового права містяться у відповідних джерелах, що формують систему лісового законодавства. Такими джерелами є Конституція України, Закон «Про охорону навколишнього природного середовища», Лісовий кодекс України, Закон України «Про рослинний світ», інші нормативні акти. Лісовий кодекс України розроблений відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», і тому таке співвідношення їх як частини до цілого спонукає визначити лісове законодавство як складову загальної галузі екологічного права.

2. Правове регулювання охорони та використання лісів. Поняття права лісокористування та його види

Право лісокористування є важливим інститутом лісового права, нормами якого регулюються умови і порядок багатоцільового раціонального використання, відтворення і охорони лісів, ведення лісового господарства, права і обов'язки лісокористувачів.

Інститут права лісокористування є похідним від права власності на ліси і тому містить: а) право користування лісом як повноваження власника лісу, або право, надане власником відповідно до законодавства спеціалізованим підприємствам, установам, організаціям та громадянам; б) право використання лісових ресурсів, надане фізичним і юридичним особам в установленому законодавством порядку.

Суб'єктами права лісокористування можуть бути державні, комунальні, колективні, громадські, приватні підприємства, установи, організації, в тому числі релігійні, громадяни України та їх об'єднання, іноземні юридичні особи та громадяни.

У лісах здійснюються такі *види* користувань:

– *за підставами виникнення права використання лісових ресурсів*: загальне та спеціальне використання лісових ресурсів;

– *за правовою формою реалізації*: первинне використання лісів;

– *за цільовим призначенням лісу*: використання лісів для потреб лісового господарства; використання лісів для потреб мисливського господарства; використання лісів у науково-дослідних, санітарно-гігієнічних, рекреаційних, оздоровчих, спортивних та інших цілях;

– *за строками використання*: постійне та тимчасове.

Право загального використання лісових ресурсів здійснюють громадяни в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності, які мають право вільно перебувати в лісах, безоплатно, без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, крім випадків, передбачених законодавчими актами.

Максимальні норми безоплатного збору дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, горіхів, грибів тощо встановлюються органами виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальних органів Держкомлісгоспу України, погоджених з органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, територіальних органів Мінприроди України.

При здійсненні права загального використання лісових ресурсів громадяни зобов'язані виконувати вимоги пожежної безпеки у лісах, користуватися зазначеними лісовими ресурсами способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети без надання земельних ділянок.

В основу класифікації видів спеціального використання лісів покладено роль лісів, які використовуються як природний ресурс. Вона, зокрема, полягає у значенні лісу як джерела деревини, живиці, інших лісових ресурсів, а також у специфічних якостях лісу: лікувально-оздоровчих, рекреаційних, естетичних. Отже, види спеціального права лісокористування за цільовим призначенням можна поділити на:

– використання деревних ресурсів лісу – заготівля деревини, заготівля другорядних лісових матеріалів (пнів, луба, кори та ін.);

– побічні лісові користування – заготівля сіна, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля дикорослих плодів, горіхів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету;

– використання лісів для відтворення ресурсів тваринного походження – користування лісом для потреб мисливського господарства;

– використання корисних властивостей лісів – користування лісом для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних, освітньо-виховних цілей, проведення науково-дослідних робіт.

Особливим видом права лісокористування є *ведення лісового господарства*.

За правовою формою реалізації правом лісокористування може бути наділене лише *первинне лісокористування*. Таким правом наділені спеціалізовані державні та комунальні лісогосподарські підприємства, інші державні та комунальні підприємства, установи, організації, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. Таких суб'єктів законодавство визначає як *постійних лісокористувачів* (ст. 17 Лісового кодексу України). Праву лісокористування цих суб'єктів передуює право постійного користування земельними ділянками лісового фонду, яке посвідчується державним актом на право постійного користування земельною ділянкою. Своє право лісокористування вони зобов'язані оформляти на загальних підставах (ст. 69 Кодексу).

Постійні лісокористувачі не вправі передавати ділянки лісу у вторинне користування. Надання в установленому порядку ділянок для сінокошу чи випасу худоби, службових земельних наділів не можна розглядати як надання права вторинного лісокористування, оскільки в цьому випадку йдеться про вторинне право землекористування, про реалізацію підприємством-землекористувачем (лісокористувачем) своєї правомочності внутрішньогосподарського управління землею.

Відповідно до законодавства лісокористувачі, яким ліси державної, комунальної або приватної власності для відповідних цілей можуть надаватись у тимчасове користування (короткострокове – до одного року, довгострокове – від одного до п'ятдесяти років), визначаються як тимчасові.

Право довгострокового тимчасового користування лісами оформляється договором на підставі рішення відповідних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, прийнятого в межах їх повноважень за погодженням з постійними користувачами лісами та органами Держкомлісгоспу України, а також шляхом укладення між власником лісів та тимчасовим лісокористувачем договору, який підлягає реєстрації в органах виконавчої влади з питань лісового господарства. Право короткострокового тимчасового користування лісами оформляється спеціальним дозволом, що видається власником лісів, постійним користувачем.

Право спеціального лісокористування має *строковий характер* (як правило, один рік), після його закінчення необхідне повторне оформлення.

Усі види лісових користувань (крім загальних) мають договірну форму: здійснення лісових користувань допускається лише за наявності *спеціального дозволу – лісорубного квитка, ордера, лісового квитка*. Такі дозволи видаються: органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами Держкомлісгоспу України – на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування; власниками лісів або постійними лісокористувачами – на всі інші види спеціального використання лісових ресурсів.

За змістом право лісокористування – це сукупність повноважень лісокористувачів, або сукупність їх прав та обов'язків, визначених законодавством та умовами договорів і дозволів. Вони вправі здійснювати лише ті лісові користування, які їм дозволені, й використовувати лише ті ресурси, на які видано спеціальний дозвіл.

У главі 2 ЛК України визначаються загальні права та обов'язки постійних і тимчасових лісокористувачів. Зокрема, *постійні лісокористувачі мають право*: самостійно господарювати в лісах; виключне право на заготівлю деревини; власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством; здійснювати відповідно до законодавства будівництво доріг, спорудження жилих будинків, виробничих та інших будівель і споруд, необхідних для ведення лісового господарства.

Тимчасові лісокористувачі на умовах довгострокового користування мають право: здійснювати господарську діяльність у лісах з дотриманням умов договору; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди, необхідні для ведення господарської діяльності; отримувати продукцію і доходи від її реалізації. *Тимчасові лісокористувачі на умовах короткострокового користування мають право*: здійснювати використання лісових ресурсів з додержанням вимог спеціального дозволу; за погодженням із власниками лісів, постійними лісокористувачами в установленому порядку зводити тимчасові будівлі і споруди, необхідні для зберігання і первинної обробки заготовленої продукції; власності на заготовлену ними в результаті використання лісових ресурсів продукцію та доходи від її реалізації; на відшкодування збитків у випадках, передбачених законодавством.

У свою чергу *постійні лісокористувачі зобов'язані*: забезпечувати охорону, захист, відтворення, підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів, вживати інших заходів відповідно до законодавства на основі принци-

пів сталого розвитку; дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування, здійснювати використання лісових ресурсів способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; вести первинний облік лісів; дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань, сприяти формуванню екологічної мережі відповідно до природоохоронного законодавства; своєчасно вносити плату за спеціальне використання лісових ресурсів; забезпечувати безперешкодний доступ до об'єктів електромереж, інших інженерних споруд, які проходять через лісову ділянку, для їх обслуговування.

Тимчасові лісокористувачі зобов'язані: приступати до використання лісів у строки, встановлені договором; виконувати встановлені обмеження (обтяження) в обсязі, передбаченому законом та договором; дотримуватися встановленого законодавством режиму використання земель; здійснювати використання лісових ресурсів за встановленими правилами і нормами; вести роботи способами, які забезпечують збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створюють сприятливі умови для охорони, захисту і відтворення типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, сприяти формуванню екологічної мережі; своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів; не порушувати прав інших лісокористувачів.

Законом можуть бути передбачені й інші права та обов'язки постійних та тимчасових лісокористувачів.

Права та обов'язки лісокористувачів виникають на підставі юридичних складів, зокрема: подання клопотання про надання у постійне або тимчасове користування ділянки лісу для відповідних цілей, до якого додаються статутні документи (статут чи положення), зареєстровані у встановленому порядку, погоджений проект відведення зазначеної ділянки, інші документи. На підставі такого клопотання в установленому земельним законодавством порядку видається державний акт на право постійного користування земельною ділянкою, що підлягає державній реєстрації, або ж укладаються договори оренди землі.

Право спеціального користування постійних лісокористувачів виникає з моменту одержання дозволу – лісорубного квитка, ордера або лісового квитка, який видається державними органами лісового господарства пі-

ся затвердження лімітів використання лісових ресурсів, виділення лісосічного фонду в натурі.

Право постійного лісокористування припиняється у разі: припинення права користування земельною ділянкою у випадках і порядку, встановлених законом; використання лісових ресурсів способами, які завдають шкоди навколишньому природному середовищу, не забезпечують збереження оздоровчих, захисних та інших корисних властивостей лісів, негативно впливають на їх стан і відтворення; використання лісової ділянки не за цільовим призначенням. При цьому дозвіл на спеціальне використання лісових ресурсів анулюється органами, які його видали.

Підстави для припинення права тимчасового користування лісами визначені ст. 78 ЛК України.

Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є *платним*. Плата здійснюється за встановленими Кабінетом Міністрів України таксами на деревину лісових порід, що відпускаються на пні, і на живицю, або у вигляді орендної плати. Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду встановлюється виходячи з лімітів їх використання на лісову продукцію та послуги з урахуванням якості і доступності.

Розподіл зборів за використання лісових ресурсів на землях державної та комунальної власності визначається законом.

Права власників лісів або лісокористувачів *можуть бути обмежені* на користь інших заінтересованих осіб на підставі закону, договору, заповіту або за рішенням суду, зокрема шляхом встановлення лісового сервіту (ст. 22 ЛК України).

Заготівля деревини. Це основне лісове користування щодо задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах. Порядок заготівлі деревини регулюється статтями 70-71 ЛК України, Правилами рубок головного користування в лісах України.

Заготівля деревини у порядку спеціального використання здійснюється під час проведення рубок головного користування, що проводяться в стиглих і перестійних деревостанах з дотриманням принципів безперервного, невиснажливого і раціонального використання лісових ресурсів, збереження умов відтворення високопродуктивних деревостанів, їх екологічних та інших корисних властивостей.

Для заготівлі деревини під час рубок головного користування в першу чергу призначаються пошкоджені, ті, що усихають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом, і деревостани, які вийшли з підсочування.

Залежно від категорії лісів, лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід, типу лісу, складу і вікової структури деревоста-

нів, наявності та стану підросту господарсько цінних порід, ступеня стійкості ґрунтів проти ерозії, стрімкості схилів та інших особливостей застосовуються такі *системи рубок*: *вибіркові* – рубки, під час яких періодично вирубується частина дерев, що є перестійними і стиглими, а лісова ділянка залишається постійно вкритою лісовою рослинністю; *поступові* – рубки, під час яких передбачається видалення деревостану за кілька прийомів; *суцільні* – рубки, під час яких весь деревостан вирубується повністю, за винятком насінників, життєздатного підросту і молодняку, цінних і рідкісних видів дерев та чагарників, що підлягають збереженню відповідно до цього Порядку; *комбіновані* – несучільні рубки, під час яких поєднуються елементи різних систем поступових і вибіркових рубок.

В особливо захисних ділянках лісу може бути повністю або частково заборонено застосування окремих видів і способів рубок. Зокрема, не дозволяється вирубування та пошкодження: цінних і рідкісних дерев і чагарників, занесених до Червоної книги України; насінників і плюсових дерев. У виняткових випадках вирубування таких об'єктів лісу може бути здійснене з дозволу спеціально уповноважених органів державної виконавчої влади з питань лісового господарства та охорони навколишнього природного середовища.

На заготівлю деревини під час проведення рубок головного користування органом виконавчої влади з питань лісового господарства Автономної Республіки Крим, територіальними органами Держкомлісгоспу, видається спеціальний дозвіл – лісорубний квиток, на підставі ліміту заготівлі деревини, який визначається затвердженою в установленому порядку розрахунковою лісосікою. *Розрахункова лісосіка* – науково обґрунтована оптимальна щорічна норма рубки достиглих деревостанів, яка обчислюється на тривалий період для кожного підприємства, що веде лісове господарство, роздільно по групах лісів, господарствах у кожній області, регіоні. Заготівля деревини у розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку, забороняється.

Заготівля живиці (смоли хвойних дерев), яка використовується для одержання медичних препаратів, а також у технічних цілях, здійснюється шляхом підсочування у стиглих хвойних деревостанах, які після закінчення строків підсочування вирубуються, а також у пристигаючих деревостанах, які до часу закінчення підсочування підлягатимуть вирубуванню. Лісові ділянки для заготівлі живиці визначаються відповідно до матеріалів лісовпорядкування та планів рубок головного користування. Роботи, пов'язані із здійсненням заготівлі живиці, мають бути завершені не пізніше 1 листопада року закінчення підсочування. У разі погіршення санітарного стану деревостанів заготівля живиці припиняється достроково.

Пні дерев заготовляються для отримання осмолу та дров. Забороняється заготівля пнів у смузі завширшки 50 метрів уздовж водотоків.

Луб заготовляється в період інтенсивного руху соків (квітень-травень) шляхом знімання кори з дерев, призначених для рубки у поточному році.

Кора деревних порід (дуба, крушини, калини, ялини тощо) заготовляється з метою отримання лікарської сировини, а також технічної сировини для виробництва дьогтю. Кора для виробництва дьогтю заготовляється з дерев берези, призначених для рубки в найближчі два роки, або із зрубаних і вітровальних дерев протягом року.

До *деревної зелені* належать дрібні пагони і гілки дерев, підліску, підросту та цілі дерева, що заготовляються з метою приготування корму для тварин, а також задоволення технічних, ритуальних та інших по-реб. Цілі дерева заготовляються (викопаються) для садіння на землях інших категорій. Заготівлю деревної зелені здійснюють на спеціально визначених лісових ділянках або суміщають з проведенням рубок.

Заготівля деревних соків здійснюється: з придатних для підсочування дерев на спеціально створених деревостанах; на ділянках лісу, які виділяються за 10 років до проведення рубок головного користування або інших рубок (коли деревостан призначено до рубки); з пнів дерев, зрубаних напередодні соковиділення.

У разі погіршення санітарного стану деревостанів заготівля соку припиняється достроково.

Обсяги щорічної заготівлі другорядних лісових матеріалів визначаються для кожного власника лісів або постійного лісокористувача під час лісовпорядкування або спеціальних обстежень.

Згідно з Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів

Для розміщення вуликів і пасік виділяються земельні ділянки лісового фонду переважно на узліссях, галявинах та інших не вкритих лісовою рослинністю землях. На них дозволяється спорудження тимчасових (не капітальних) будівель без права вирубування дерев і чагарників, розчищення та розорювання земельних ділянок лісового фонду.

Сінокіс дозволяється на незалісених вирубках, галявинах та інших укритих лісовою рослинністю землях, на яких не очікується природне лісовідновлення. В окремих випадках для заготівлі сіна можуть використовуватися міжряддя лісових культур, плантацій, зріджені лісонасадження. У разі наявності у травостої видів рослин, віднесених до Червоної книги України, термін заготівлі сіна визначається за погодженням з органами охорони навколишнього природного середовища.

Випас худоби, за винятком кіз, дозволяється на вкритих і не вкритих лісовою рослинністю землях лісового фонду, якщо це не завдає їм шкоди. А випас худоби на територіях об'єктів природно-заповідного фонду може здійснюватися лише за умови, що воно не суперечить їх цільовому призначенню.

За рішенням місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у межах їх компетенції можуть передбачатись також обмеження випасу худоби в лісах. Власники худоби зобов'язані за вказівкою постійних лісокористувачів зводити огорожі навколо прогонів для худоби та пасовищ, розташованих поблизу лісових культур, розсадників та інших ділянок лісу.

Велике значення лісу полягає у його можливості виділяти фітонциди – біологічно активні речовини, які здатні убивати та припиняти ріст і розвиток мікроорганізмів, що призводять до зниження кількості мікрофлори у повітрі. Ця його можливість безперечно є метою *використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних, освітньо-виховних та інших цілей*. З метою вивчення закономірностей розвитку лісових екосистем здійснюється право науково-дослідного лісокористування.

Правове регулювання використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних, освітньо-виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт забезпечується вимогами ст. 74 ЛК України, Порядком спеціального використання лісових ресурсів. Таке користування здійснюється з урахуванням вимог щодо збереження лісового середовища та природних ландшафтів, з дотриманням правил архітектурного планування приміських зон і санітарних вимог.

Використання корисних властивостей лісів може бути тимчасово зупинене у разі високої пожежної небезпеки, незадовільного стану лісів внаслідок ущільнення ґрунту їх відвідувачами, виникнення вогнищ шкідників і хвороб лісу та інших факторів, що призводять до ослаблення природних функцій лісів. У разі погіршення стану насаджень лісокористувачами з'ясовуються причини погіршення, вживаються заходи до зняття або зниження рівня рекреаційного навантаження, а також до усунення причин такого погіршення та регулювання інтенсивності відвідування.

Право користування лісом у культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях оформляється відповідно до норм як лісового, так і земельного законодавства, що виражається у двох правових формах його реалізації, шляхом регламентації порядку розміщення в лісах і на землях лісового фонду туристських таборів, баз відпочинку тощо, а також через здійснення загального використання лісових ресурсів.

Використання лісів у культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних та туристичних цілях громадянами на засадах права загального лісокористування здійснюється безплатно. Використання лісів для зазначених цілей юридичними особами здійснюється за плату в межах умов договорів з власниками лісів та постійними лісокористувачами на використання лісових ресурсів у межах наданих земельних ділянок лісового фонду.

З метою вивчення закономірностей розвитку лісових екосистем здійснюється *право науково-дослідного лісокористування*. Головною метою такого права є виявлення, вивчення, збереження і використання генетичного фонду рослин у лісах нашої держави. Загальновизнаним є факт необхідності широкого застосування у практику лісорозведення досягнень генетики і селекції деревних порід, особливо у період забруднення значної території України радіоактивними та іншими шкідливими речовинами, в тому числі лісових масивів.

Особливістю регулювання цього виду права лісокористування щодо принципу багатоцільового використання лісів є його пріоритетність відносно інших видів права користування лісом. Для проведення науково-дослідних робіт у лісах підприємствам, установам і організаціям можуть надаватися спеціальні ділянки, на яких можуть бути обмежені або повністю заборонені лісові користування інших лісокористувачів, у тому числі громадян, якщо це не сумісно з цілями проведення науково-дослідних робіт. Рішення про обмеження чи заборону таких видів права користування приймають місцеві ради за погодженням з постійними лісокористувачами.

Ліси, що надаються у межах земель лісового фонду для цієї мети, належать до категорії закріплених лісів. Об'єктом цього виду права лісокористування є лісова площа з насадженнями, які мають еталонні, елітні, унікальні та інші властивості.

Суб'єктами права користування лісом у зазначених цілях є лісогосподарські науково-дослідні установи і організації, заповідники, лісові насіннево-виробничі станції, спеціалізовані насінневі лісгоспи, селекційно-розсадникові комплекси та ін. Право лісокористування для цієї мети здійснюється в межах земельних ділянок лісового фонду, що надаються у тимчасове користування місцевими радами за погодженням з органами лісового господарства.

Використання корисних властивостей лісів може бути тимчасово зупинене у разі високої пожежної небезпеки, незадовільного стану лісів внаслідок ущільнення ґрунту їх відвідувачами, виникнення вогнищ шкідників і хвороб лісу та інших факторів, що призводять до ослаблення природних функцій лісів.

Використання лісових ресурсів і проведення лісогосподарських заходів мають здійснюватися з урахуванням збереження сприятливих умов для життя диких тварин (ст. 76 ЛК України).

Правова охорона і захист лісів. Правова охорона лісів спрямована на їх ефективне використання, відтворення, охорону та захист. З метою забезпечення охорони і захисту лісів у структурі спеціально уповноважених державних органів лісового господарства та постійних лісокористувачів створюються державна лісова охорона та лісова охорона інших постійних користувачів і власників лісів (ст. 89 ЛК України).

Державна лісова охорона має статус правоохоронного органу, основними завданнями якого є: здійснення державного контролю за додержанням лісового законодавства; забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу (ст. 90 Кодексу). Посадові особи державної лісової охорони уповноважені: давати обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень лісового законодавства; доставляти осіб, що його порушують, в органи внутрішніх справ, місцеві органи влади, вилучати в них незаконно добуту продукцію лісових користувачів, інструменти, обладнання, транспортні та інші засоби, що були знаряддям правопорушення тощо (ст. 91 Кодексу).

3. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства

За загальним правилом особи, які вчинили правопорушення лісового законодавства, підлягають юридичній відповідальності. Загальний перелік таких порушень закріплений у ст. 105 ЛК України.

Особливості застосування різних видів юридичної відповідальності (цивільно-правової, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної) визначені спеціальним законодавством.

Сутність *цивільно-правової відповідальності* полягає в обов'язку фізичних і юридичних осіб відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України. Це пов'язано з широким застосуванням при обчисленні шкоди таксового та витратного методів, які є об'єктом регулювання лісового законодавства.

Витратний спосіб відшкодування шкоди лісу застосовується також у випадках, коли ліси пошкоджені пожежею, небезпечними речовинами, матеріалами, предметами. Так, розміри стягнень за шкоду, заподіяну лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями і громадянами, через пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, промисловими та комунально-побутовими викидами (скидами) і покидьками, а також через пошкодження лісу внаслідок підпалу або порушень правил пожежної безпеки в лісах, становлять: стягнення за пошкодження

лісових культур і насаджень природного походження, яке обчислюється в десятикратному розмірі діючих такс на деревину, що відпускається на пні за першим розрядом у всіх таксових поясах без застосування встановлених норм зниження такс; вартість робіт з припинення негативного впливу на насадження зазначених факторів або гасіння лісової пожежі; вартість робіт з очищення території; вартість робіт, пов'язаних з вирощуванням лісових насаджень до віку деревостанів, що пошкоджені зазначеними негативними факторами.

За допомогою такс обчислюється шкода, заподіяну лісовому господарству підприємствами, установами, організаціями та громадянами знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

Відшкодування шкоди, завданої лісовим ресурсам, застосовується до винних осіб незалежно від того, несуть вони адміністративну або кримінальну відповідальність чи ні.

Підставою для притягнення винних осіб у порушенні вимог лісового законодавства до *адміністративної відповідальності* є відповідне адміністративне правопорушення (проступок), передбачене КпАП України.

Усі адміністративні правопорушення у цій галузі поділяють на кілька груп. До *першої групи* належать проступки, спрямовані на порушення права державної власності на ліси: самовільна переуступка права лісокористування, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на ліси (ст. 49); використання ділянок земель державного лісового фонду для розкорчовування, спорудження будівель, переробки деревини, влаштування складів тощо без належного дозволу на використання цих ділянок (ст. 63); порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64); незаконна порубка і пошкодження дерев і чагарників, знищення або пошкодження лісових культур, сіянців або саджанців у лісових розсадниках і на плантаціях, а також молодняка природного походження і самосіву на площах, призначених під лісовідновлення (ст. 65); перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів, у тому числі лісових ресурсів (ст. 91²).

До *другої групи* належать: знищення або пошкодження полежахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень вздовж берегів річок, каналів, навколо водних об'єктів, гідротехнічних споруд, на смугах відводу автомобільних доріг, залізниць та інших захисних лісових насаджень (ст. 65¹); знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66); порушення вимог пожежної безпеки в лісах, знищення або пошкодження лісу внаслідок не-

обережного поводження з вогнем, а також порушення вимог пожежної безпеки в лісах, що призвело до виникнення лісової пожежі або поширення її на значній площі (ст. 77); самовільне випалювання стерні, луків, пасовищ, ділянок із степовою, водно-болотною та іншою природною рослинністю, рослинності або її залишків у смугах відводу автомобільних доріг і залізниць, у парках, інших зелених насадженнях та газонів у населених пунктах без дозволу органів державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища або з порушенням умов такого дозволу, а так само невжиття особою, яка одержала дозвіл на випалювання зазначеної рослинності або її залишків та опалого листя, заходів щодо своєчасного їх гасіння (ст. 77¹).

Третю групу становлять порушення правил використання лісових ресурсів: здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67); самовільне сінокосіння і випасання худоби в лісах і на землях державного лісового фонду, не вкритих лісом, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід тощо на ділянках, де це заборонено або допускається тільки за лісовим квитком; збирання дикорослих плодів, горіхів, ягід тощо з порушенням установлених строків їх збирання (ст. 70); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою та

нафтопродуктами, промисловими і комунально-побутовими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (ст. 72); засмічення лісів побутовими відходами (ст. 73).

До четвертої групи правопорушень належать: порушення правил та інструкцій з відновлення, поліпшення стану і породного складу лісів, підвищення їх продуктивності, а також з використання ресурсів спілої деревини (ст. 68); введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, транспортних шляхів, магістральних трубопроводів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає шкідливому впливу на стан і відтворення лісів (ст. 71); знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74); знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75).

П'ята група – це порушення за незаконне вивезення з України або ввезення на її територію об'єктів рослинного світу, в тому числі ботанічних колекцій, ті ж дії щодо видів рослин, занесених до Червоної книги України, або використання і охорона яких регулюється відповідними міжнародними договорами України (ст. 88); порушення порядку придбання чи збуту об'єк-

тів рослинного світу (ст. 88¹); погіршення середовища перебування (зростання) рослин, види яких занесені до Червоної книги України, знищення, незаконне або з порушенням встановленого порядку вилучення їх з природного середовища, а також порушення умов утримання (вирощування) рослин цих видів у ботанічних садах, дендрологічних парках, інших спеціально створених умовах, що призвело до їх загибелі (пошкодження) (ст. 90); порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку ботанічних колекцій та торгівля ними (ст. 88²).

Окремо виділяють порушення, передбачене ст. 153: знищення або пошкодження зелених насаджень, окремих дерев, чагарників, газонів, квітників та інших об'єктів озеленення в населених пунктах, невжиття заходів для їх охорони, а також самовільне перенесення в інші місця під час забудови окремих ділянок, зайнятих об'єктами озеленення.

На винних у порушенні лісового законодавства за зазначені правопорушення накладаються такі види адміністративних стягнень: штрафи: на громадян – від 0,1 до 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, на посадових осіб – від 0,4 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; конфіскація незаконно добутого, об'єктів, знарядь і засобів вчинення правопорушення або без такої.

Притягати до адміністративної відповідальності та накладати адміністративні стягнення за лісопорушення уповноважені органи Держкомлісгоспу України (ст. 241) та органи Мінприроди України (ст. 242¹ Кодексу).

Кримінальна відповідальність передбачена за кілька злочинних діянь у галузі лісокористання та охорони лісів. Зокрема, відповідно до ст. 245 КК України знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Позбавлення волі не звільняє винних осіб від відшкодування збитків, завданих цим злочином.

Згідно зі ст. 246 Кодексу карається незаконна порубка дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших охоронюваних лісах.

Ці дії зумовлюють покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк від шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з конфіскацією незаконно добутого.

Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів настає для керівників та працівників лісогосподарських підприємств, установ, організацій за порушення установлених правил використання лісових ресурсів, які вони зобов'язані виконувати в межах посадових повноважень. Застосування дисциплінарної відповідальності здійснюється в порядку, передбаченому Кодексом законів про працю України.

Питання до семінарського заняття:

1. Сформулюйте поняття лісового права і лісового законодавства.
2. Назвіть права та обов'язки лісокористувачів.
3. В чому полягає суть права використання лісових ресурсів?
4. Яка існує в чинному праві відповідальність за порушення лісового законодавства.
5. В чому особливості адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення лісового законодавства?

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Лісовий кодекс України.
3. Земельний кодекс України.
4. Кримінальний кодекс України.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
6. Цивільний кодекс України.
7. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 10. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ

ПЛАН

1. Тваринний світ як об'єкт правової охорони та використання.
2. Правове регулювання охорони та використання тваринного світу
3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

1. Тваринний світ як об'єкт правової охорони та використання

Тваринний світ за своїми біологічними та екологічними ознаками є складовою навколишнього природного середовища, зокрема біологічного різноманіття. З ним пов'язане функціонування екологічних систем, оскільки тваринний світ є необхідним компонентом у процесі круговороту речовин і енергії природи, який активно впливає на функціонування природних угруповань, структуру і природну родючість ґрунтів, формування рослинного покриву, біологічні властивості води і якість навколишнього природного середовища в цілому.

Тваринний світ є національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. Такі ознаки вказують на велике економічне значення тваринного світу як природного ресурсу для мисливства, рибальства та інших видів господарювання.

Тваринний світ України є багатим і різноманітним. Тут мешкає 117 видів ссавців, 270 видів птахів, які гніздяться, 21 вид рептилій, 17 видів амфібій, 184 види прісноводних риб, 44 371 вид безхребетних. За останнє десятиріччя має місце зникнення окремих видів або проникнення на територію України нових. Причинами таких змін стану тваринного світу є ситуаційні зміни у землекористуванні, подальше забруднення навколишнього природного середовища, кліматичні зміни його стану.

З метою збереження тваринного світу в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь в Україні за участю підприємств, установ, організацій і громадян здійснюються заходи щодо його охорони, науково обґрунтованого, невиснажливого використання та відтворення (преамбула Закону України «Про тваринний світ»).

Правова охорона і порядок користування тваринним світом в Україні забезпечуються законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ» та іншими законодавчими актами. Загальним об'єктом правової охорони є тваринний світ у сукупності його елементів, до яких належать:

– дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі;

– частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

– продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Крім цього, правовій охороні підлягають нори, хатки, лігва, мурашки, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линання, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграцій (ст. 3 Закону «Про тваринний світ»).

Отже, тваринний світ – це: 1) один з компонентів навколишнього природного середовища. Представниками тваринного світу, що підлягають правовій охороні, є лише дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, які знаходяться в навколишньому природному середовищі переважно у стані природної волі, а також у напіввільних умовах чи в неволі; 2) уся сукупність видових і популяційних різноманіть живих організмів на всіх стадіях розвитку, частини диких тварин та продукти їх життєдіяльності; 3) тваринний світ знаходиться у стані природної волі постійно чи тимчасово у просторових межах юрисдикції держави, тобто на території України – на суші, у повітрі і воді, включаючи її внутрішні і територіальні моря, континентальний шельф та виключну (морську) економічну зону.

Не є об'єктами тваринного світу сільськогосподарські, свійські тварини, залишки викопних тварин. Вони є майном, яке належить на праві власності державним, кооперативним, громадським організаціям, громадянам, а тому їх використання та охорона не регулюються Законом України «Про тваринний світ».

Тваринний світ є об'єктом права власності. Окремі його елементи можуть перебувати у державній, комунальній, колективній та приватній власності.

Тваринний світ як об'єкт права державної власності виражається, зокрема, у таких дефініціях, як «тваринний світ є національним багатством України» та «об'єкти тваринного світу як природний ресурс загальнодержавного значення» (преамбула, ст. 4 Закону «Про тваринний світ»). Основними ознаками тваринного світу як природного ресурсу загальнодержавного значення є його відповідний стан – стан природної волі. Під станом природної волі слід розуміти не обмежений людиною безпосередній природний зв'язок живого з навколишнім середовищем. Цей зв'язок для різних видів диких тварин неоднаковий і зумовлений біологічними особливостями даного виду. Втрата дикою твариною стану природної волі або, навпаки, набуття твариною, яка знаходилась у неволі, цього стану суттєво змінює її режим.

Однак етап природної неволі, безсумнівно, не може бути основною ознакою належності диких тварин до державної форми власності. Не можна вважати у стані природної волі тварин, які знаходяться у заповідниках та інших територіях природно-заповідного фонду, адже життєвий їх прос-

тір обмежено, годування їх здійснюється здебільшого штучно, за цих умов тварини, що знаходяться у межах територій природно-заповідного фонду, мали б розглядатись як майно заповідників, національних парків тощо. Водночас законодавство відносить цих тварин до об'єктів загальнодержавного значення.

Ще однією ознакою тваринного світу як об'єкта права державної власності слід вважати вільне перебування живих організмів, інших об'єктів тваринного світу у просторових межах юрисдикції держави, тобто на території України, у межах її територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, які постійно чи тимчасово населяють територію України. Міграції диких тварин, тобто переміщення їх через державні кордони, пов'язані з їх життєвими циклами або викликані змінами умов їх існування в місцях перебування, спричинюють автоматичні зміни у видовому і кількісному складі тваринного світу. Тому дикі тварини у межах держави автоматично стають об'єктами права її власності, а ті, що виходять за її межі, виключаються із числа об'єктів права державної власності. Крім цього, до об'єктів тваринного світу загальнодержавного значення доцільно відносити диких тварин, інші об'єкти тваринного світу, що знаходяться у водоймах, які розміщені на території більш ніж однієї області, на території державних мисливських угідь і у лісах державного значення. Відповідно до положень п. «ж» ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до об'єктів загальнодержавного значення віднесено і такі, що в установленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність. Це дає змогу зробити припущення, що можуть бути об'єкти й місцевого значення, але це недостатньо чітко визначено у законодавстві.

Єдиним суб'єктом права державної власності на об'єкти тваринного світу є український народ. Від його імені права власника на тваринний світ здійснює держава в особі Верховної Ради України, яка може делегувати окремі права власника органам державної виконавчої влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Право комунальної власності є похідним від права державної власності на об'єкти тваринного світу. Суб'єктами цього права є місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про тваринний світ» об'єкти тваринного світу, вилучені зі стану природної волі, розведені (отримані) у неволі чи напіввільних умовах або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб. Це, наприклад, тварини, що розводяться у звірівницьких фермах,

риби, розведені у рибогосподарських водоймах, добуті у встановленому законодавством порядку дозволеними засобами і знаряддями об'єкти тваринного світу, наприклад, у порядку полювання чи рибальства.

Законність набуття у приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) має бути підтверджена відповідними документами, що засвідчують законність вилучення цих об'єктів з природного середовища, ввезення в Україну з інших країн, факту купівлі, обміну, отримання у спадок тощо, які видаються в установленому законодавством порядку. Такими документами можуть бути спеціальні дозволи на полювання (ліцензії, від-стрілочні картки), договори на ведення мисливського господарства, здійснення рибальства. Це можуть бути і договори купівлі-продажу, дарування, обміну (наприклад, колекції тварин чи інших об'єктів тваринного світу).

У передбаченому законом порядку права власників об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян.

Право приватної власності на об'єкти тваринного світу припиняється у випадках: жорстокого поводження з дикими тваринами; встановлення законодавчими актами заборони щодо перебування у приватній власності окремих об'єктів тваринного світу та в інших випадках, передбачених законом. Припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу проводиться у судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора (ст. 8 Закону України «Про тваринний світ»).

Об'єкти тваринного світу в Україні перебувають під охороною держави незалежно від права власності на них.

2. Правове регулювання охорони та використання тваринного світу

У формулі «правове регулювання охорони та використання тваринного світу» поєднано два елементи: а) правове регулювання використання тваринного світу; б) правове регулювання охорони тваринного світу. Розглянемо їх кожне окремо.

Право використання тваринного світу- це правовий інститут фауністичного права, що становить сукупність правових норм, якими регулюються суспільні відносини в галузі використання та відтворення об'єктів тваринного світу – право використання тваринного світу в об'єктивному значенні. У суб'єктивному значенні право використання тваринного світу – це сукупність прав і обов'язків суб'єктів фауністичних правовідносин у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу.

Використання об'єктів тваринного світу за чинним законодавством здійснюється у двох правових формах: на праві власності та на праві користування.

Право використання тваринного світу класифікується на види за різними критеріями. Зокрема, *за цільовим використанням тваринного світу* виділяють сукупність норм, якими регулюються:

- мисливство;
- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин і морських ссавців; використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо;
- використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення в напіввільних умовах чи неволі та інші.

Законодавством можуть бути передбачені й інші види використання об'єктів тваринного світу (ст. 20 Закону України «Про тваринний світ»), наприклад, регулювання чисельності хижих та шкідливих тварин, яке передбачене ст. 32 Закону.

За *підставами виникнення* право використання тваринного світу може бути загальним та спеціальним. У першому випадку об'єкти тваринного світу використовуються громадянами на безоплатній основі, без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища, за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування, в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилучення, без відповідних дозволів та для задоволення життєво необхідних наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних та інших потреб. При здійсненні загального використання забороняється знищення тварин, руйнування їхніх жител та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і порушення умов їх розмноження (ст. 16 Закону України «Про тваринний світ»).

У порядку спеціального використання тваринного світу здійснюються всі види користування тваринним світом: 1) з вилученням тварин (добуванням, збиранням тощо) з природного середовища; 2) лише за спеціальними дозволами (ліцензіями, відстрілочними картками), які видаються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України на підставі затверджених лімітів (квот) використання об'єктів тваринного світу; 3) на платній основі. Ця вимога поширюється і на власників та користувачів земельних ділянок, на яких перебувають (знаходяться) об'єкти тваринного світу.

За строками користування тваринним світом може бути строковим (на один сезон, на час гніздування, у межах оголошеного терміну полювання) та безстроковим. Строки користування тваринним світом визначаються відповідними державними органами та органами місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону України «Про тваринний світ» користувачі мають право в установленому порядку здійснювати лише ті види користування тваринним світом, які їм дозволені. Вони мають право власності на добути (придбані) в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації; оскаржувати рішення державних органів і посадових осіб, які порушують їх законні права та інтереси. Підприємства, установи, організації та громадяни мають й інші права, передбачені законодавством України щодо використання об'єктів тваринного світу.

Права підприємств, установ, організацій та громадян щодо використання тваринного світу можуть бути обмежені в державних інтересах, а також в інтересах інших користувачів (ст. 34 Закону України «Про тваринний світ»).

Користувачі об'єктів тваринного світу зобов'язані дотримуватися встановлених правил, норм, лімітів, квот, термінів користування тваринним світом. Вони мають застосовувати способи, які не зумовлюють порушення цілісності природних угруповань і забезпечують збереження тварин, яких не дозволено використовувати.

Розмір плати за спеціальне використання тварин обчислюється на підставі доведених користувачам лімітів (квот або дозволених обсягів) спеціального використання тварин та нормативів плати. Плата за спеціальне використання об'єктів тваринного світу зараховується до Державного бюджету України. Платники несуть відповідальність за повноту обчислення і своєчасне внесення до бюджету плати за спеціальне використання об'єктів тваринного світу.

На всіх користувачів тваринного світу покладається *обов'язок надавати всебічну допомогу* державним та іншим органам, які здійснюють контроль за охороною і використанням тваринного світу безперешкодно допускати їх до перевірки всіх об'єктів, де утримуються, переробляються та реалізуються об'єкти тваринного світу своєчасно виконувати їх законні вимоги та розпорядження.

Ряд обов'язків покладається лише на підприємства, установи і організації, а також громадян, які ведуть мисливське та рибне господарства, а саме: проводити первинний облік чисельності і використання диких тварин, вивчати їх стан та характеристики угідь, де вони перебувають, подавати таку інформацію органам, що здійснюють державний облік тварин та

облік їх використання, ведення державного кадастру і моніторингу тваринного світу; проводити комплексні заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, диких тварин, збереження і поліпшення середовища їх перебування; здійснювати заходи щодо виконання екологічних програм різного рівня з питань охорони, використання і відтворення тваринного світу; негайно інформувати природоохоронні органи, ветеринарні, санітарно-епідеміологічні служби про виявлення захворювань тварин, погіршення стану середовища їх перебування; виникнення загрози знищення га випадки загибелі тварин; здійснювати комплексні заходи щодо профілактики і боротьби із захворюваннями; здійснювати охорону об'єктів тваринного світу в межах закріпленої території, в тому числі видів, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні; самостійно припиняти використання об'єктів тваринного світу в разі погіршення їх стану та умов існування, зниження відтворюючої здатності та виникнення загрози знищення тварин; негайно вживати заходів до усунення негативного впливу на тварин і середовище їх перебування.

Відповідно до ст. 39 Закону України «Про тваринний світ» підприємства, установи, організації і громадяни при здійсненні будь-якої діяльності, що впливає або може вплинути на стан тваринного світу, зобов'язані забезпечувати охорону середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин. Це підтверджує, що під час використання об'єктів тваринного світу забезпечується охорона тваринного світу шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання тваринного світу (розділ IV Закону України «Про тваринний світ»). Охорона тваринного світу передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення екологічних систем, у яких перебуває і складовою якої є тваринний світ (ст. 36).

Закон передбачає *умови та підстави припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу*. Зокрема, таке право припиняється в разі: закінчення строку, на який було надано відповідний дозвіл чи інший документ на право їх використання; добровільної відмови підприємств, установ, організацій та громадян від використання об'єктів тваринного світу; припинення діяльності підприємства, установи, організації та громадян, які використовували об'єкти тваринного світу; порушення порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу.

Право використання об'єктів тваринного світу також може бути припинено на підставі рішення суду в разі систематичного невиконання встановлених законодавством правил, норм, інших вимог або договірних обов'язків щодо охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

Припинення права спеціального використання об'єктів тваринного світу здійснюється шляхом анулювання спеціального дозволу в порядку, визначеному законодавством. Це не звільняє осіб від зобов'язань щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону і використання тваринного світу.

Кожний з конкретних видів користування тваринним світом має свою специфіку. Враховуючи особливе значення таких видів використання тваринного світу, як полювання та рибальство, відповідно ведення мисливського та рибного господарства, вони розглянуті далі більш детально.

Щодо інших видів використання зазначаємо, що використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях регулюється ст. 28 Закону «Про тваринний світ». Закон виділяє використання без вилучення тварин з природного середовища та з вилученням їх з природного середовища.

Використання об'єктів тваринного світу у зазначених цілях без вилучення тварин з природного середовища може здійснюватися підприємствами, установами, організаціями та громадянами безоплатно і без спеціальних дозволів: шляхом спостереження, мічення, фотографування тощо. Таке використання допускається без заподіяння шкоди тваринам і середовищу їх перебування та без порушення прав інших користувачів тваринного світу.

В окремих випадках таке використання об'єктів тваринного світу може бути заборонене або обмежене, особливо щодо рідкісних тварин або таких, що зникають. Зокрема, забороняється фотографування з близької відстані, бо це може призвести до зміни середовища їх перебування, а отже, до їх загибелі.

Використання об'єктів тваринного світу у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях з вилученням з природного середовища може здійснюватися методами мисливства та рибальства тільки за спеціальними дозволами, які видаються згідно з правилами, що встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища.

Використання об'єктів тваринного світу у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях може здійснюватися за плату без вилучення тварин із середовища їх перебування.

На підприємства, установи, організації та на громадян, які здійснюють таке використання тваринного світу, покладається обов'язок забезпечення комплексного використання і збереження для подальших наукових досліджень добутого зоологічного матеріалу.

Добування (придбання) диких тварин з метою утримання і розведення у неволі чи напіввільних умовах врегульовано ст. 31 Закону України «Про тваринний світ». Суб'єктами його можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни. Об'єктами цього виду можуть бути тварини, крім занесених до Червоної книги України, вилучені з природного середовища за спеціальними дозволами та за визначену в установленому порядку плату. Оскільки метою утримання і розведення у неволі чи напіввільних умовах тварин є отримання продуктів їх життєдіяльності у комерційних та інших цілях, спеціальні дозволи видаються після погодження питань можливості утримання і розведення диких тварин у неволі чи напіввільних умовах з органами санітарно-епідеміологічного, ветеринарного контролю, з місцевими радами та іншими органами. Такі дозволи видають місцеві органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища. Вважаються незаконно добутими дикі тварини, що утримуються в неволі чи напіввільних умовах без дозволу на їх вилучення з природного середовища та без інших документів, що засвідчують законність їх придбання.

Правила добування диких тварин, а також їх утримання і розведення в напіввільних умовах чи в неволі встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища за погодженням із спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади з питань мисливського господарства та полювання і рибного господарства.

Порядок використання корисних властивостей життєдіяльності тварин визначено ст. 29 Закону України «Про тваринний світ», яка передбачає, що об'єктами цього виду використання є природні санітари середовища, запилювачі рослин, інші тварини – жуки, метелики, бджоли тощо. Цей вид використання здійснюється у природних умовах без вилучення тварин та їх знищення, без погіршення середовища їх перебування та без заподіяння іншої шкоди тваринам.

Користувачами цього виду є здебільшого лісогосподарські і сільськогосподарські підприємства, інші підприємства і організації, а також громадяни, які ведуть фермерське, селянське господарство тощо. В окремих випадках можливе вилучення тварин у зазначених цілях (наприклад, переселення жуків або інших комах з одного місця в інше).

Правові основи використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності, як то використання диких бджіл для отримання меду і воску, гірських баранів для отримання пуху під час їх линьки, оленів – для отримання їх рогів тощо, передбачені ст. 30 Закону України «Про тваринний світ».

Використання тварин у зазначених цілях може мати місце: без вилучення тварин із середовища перебування; без знищення тварин; без погіршення середовища їх перебування.

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про тваринний світ

Юридична відповідальність за порушення фауністичного законодавства є одним із засобів правової охорони тваринного світу. Вона настає за правопорушення у цій сфері.

Стаття 63 Закону України «Про тваринний світ», ст. 42 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» містять загальний перелік правопорушень щодо цього. За їх вчинення до винних осіб може бути застосована адміністративна, цивільно-правова, кримінальна та дисциплінарна відповідальність.

Адміністративна відповідальність настає за адміністративне правопорушення (проступок), тобто порушення встановленого правопорядку в галузі охорони і використання тваринного світу.

Усі адміністративні правопорушення в цій галузі, передбачені КпАП України, умовно поділяють на групи, що стосуються:

- права державної власності на тваринний світ – ст. 50;
- охорони тваринного світу – статті 76, 85¹, 86¹, 87, 89, 90;
- використання об'єктів тваринного світу – статті 85, 91²;
- порядку управлінської і підприємницької діяльності – статті 88, 88¹, 88², 163, 166, 188⁵.

Основними видами адміністративних стягнень є: штрафи у розмірах від 0,1 до 4 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; конфіскація незаконно добутих об'єктів тваринного світу, рушниць та інших знарядь і засобів учинення правопорушення, які є особистою власністю порушника; позбавлення права полювання на термін до трьох років з конфіскацією мисливської зброї.

Розглядати справи про адміністративні правопорушення в галузі використання, відтворення і охорони тваринного світу уповноважені органи рибоохорони, мисливського господарства, охорони навколишнього природного середовища України, а також районні (міські) суди за місцем затримання порушника.

Рішення цих органів у частині притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності можуть бути оскаржені в суді.

Кримінальна відповідальність регулюється КК України. Він передбачає ряд складів злочинів у галузі порушення законодавства щодо охорони, використання і відтворення тваринного світу. Зокрема, ст. 248 до кри-

мінально караних відносить незаконне полювання, тобто полювання в заборонений час або в недозволених місцях, забороненими знаряддями і способами, що завдало значної шкоди, або полювання на заборонених звірів і птахів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Встановлена також кримінальна відповідальність за: незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250); порушення середовища перебування рибних запасів морських ссавців і водних безхребетних (живих ресурсів моря) у межах континентального шельфу України (ст. 244); порушення правил охорони вод, забруднення водних об'єктів, в тому числі моря, а так само забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами, якщо вони призвели до захворювання людей, масового знищення об'єктів тваринного і рослинного світу у великих розмірах (статті 241, 242, 243); порушення ветеринарних правил (ст. 251); проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту довкілля, якщо таке створило небезпеку тяжких екологічних аварій або екологічних катастроф, загибель або масове захворювання населення або тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 253); порушення правил екологічної безпеки, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 237); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан, який негативно впливає на тваринний світ (ст. 238); забруднення або псування земель, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 239); порушення правил охорони надр, якщо це спричинило тяжкі наслідки для тваринного світу (ст. 240).

До винних осіб застосовуються штрафи, обмеження та позбавлення волі, конфіскація знарядь і засобів полювання чи промислу та всього добутого.

Цивільно-правова відповідальність. Притягнення винних осіб до адміністративної чи кримінальної відповідальності не звільняє їх від відшкодування збитків, заподіяних ними внаслідок порушення законодавства у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Проте законодавство передбачає й добровільне відшкодування збитків. Для цього виду відповідальності характерне те, що розмір шкоди, як правило, визначений фауністичним законодавством у вигляді такс – конкретних, попередньо обчислених і закріплених у законодавстві грошових сум, розмірів збитків за кожен одиницю тварин залежно від виду тварин, їх екологічної цінності, оптимальних витрат на відтворення об'єктів, яким завдана шкода. Якщо неможливо зафіксувати кількість загинув тварин (загибель риби у водо-

ймах від отруєння), то підрахунок збитків здійснюється на підставі спеціальних методик, розроблених і затверджених спеціально уповноваженими державними органами. У випадках, коли розмір відшкодування збитків не визначений спеціальним законодавством про охорону тваринного світу, застосовуються статті 1166, 192 ЦК України.

Крім відшкодування збитків, незаконно добуті об'єкти тваринного світу підлягають вилученню у правопорушника і передачі для реалізації торговельним або заготівельним організаціям.

За неможливості вилучення незаконно добутого порушник відшкодує його вартість, яка обчислюється виходячи з ринкових цін на м'ясо, шкіру, хутрову та іншу сировину вищого сорту, що діють на час відшкодування, у розмірах, визначених ст. 43 Закону України «Про мисливське господарство та полювання».

Доходи від відшкодованих збитків, реалізації незаконно добутих об'єктів тваринного світу або продукції, виробленої з них, чи їх вартості підлягають зарахуванню до державного, республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. Якщо шкоду заподіяно громадянам або суб'єктам колективної власності на тваринний світ, вона стягується з відповідачів на їх користь.

Дисциплінарна відповідальність у сфері охорони і користування тваринним світом не має якихось особливостей і застосовується на загальних підставах.

Питання до семінарського заняття:

1. Вкажіть, як діє сьогодні Законодавство України про охорону тваринного світу
2. Вкажіть права та обов'язки користувачів об'єктами тваринного світу.
3. Як забезпечується охорона тваринного світу?
4. Яка існує відповідальність за порушення законодавства про охорону тваринного світу?

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Кримінальний кодекс України.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
4. Цивільний кодекс України.
5. Закон України «Про тваринний світ».
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 11. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОХОРОНИ І ВИКОРИСТАННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

ПЛАН

1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони та використання
2. Правове регулювання охорони та використання атмосферного повітря.
3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про атмосферне повітря

1. Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони та використання

Атмосферне повітря – один з основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища, який є необхідною фізичною і біологічною умовою існування людини та джерелом життя на Землі. Від його якості залежить здоров'я людини. Атмосферне повітря також має важливе економічне значення. Воно використовується як сировина для хімічної промисловості, енергетичний ресурс, середовище зв'язку і руху літальних апаратів, для скидання відходів виробництва тощо. Науково-технічний прогрес розширив масштаби використання ресурсів та властивостей атмосферного повітря. Водночас різко збільшився і негативний антропогенний вплив на атмосферне повітря. Масштаби його забруднення відходами виробництва набули загрозливого характеру не тільки для здоров'я людини, а й для озонового шару, погоди та клімату нашої планети.

Атмосферне повітря як об'єкт правової охорони та використання за своїми фізичними характеристиками істотно відрізняється від інших природних ресурсів. Ця специфіка обумовлює особливості правової охорони атмосферного повітря.

По-перше, визначаючи атмосферне повітря як природний ресурс, атмосфероохоронне законодавство на відміну від інших природних ресурсів не встановлює права власності на нього, хоча чинна Конституція України відносить атмосферне повітря до об'єктів права власності Українського народу. Але атмосферне повітря не може бути об'єктом права власності, оскільки на підставі фізичного стану і специфічних властивостей атмосферне повітря перебуває в постійному русі, перемішуванні, які не піддаються контролю з боку людини і тому неможливо практично здійснювати повноваження володіння і розпорядження цим природним ресурсом. Отже, не існує і проблеми охорони права власності на цей природний об'єкт.

У міжнародному праві атмосферне повітря розглядається як міжнародний універсальний і розподільний природний ресурс. Універсальним

він є тому, що значні його маси постійно перебувають над ділянками Землі, які не підпадають під юрисдикцію окремих держав. Інша частина повітря, навпаки, підпадає під юрисдикцію окремих держав і може розглядатись як природний ресурс, що підлягає розподілу, використовується людиною і розміщується на території двох або декількох держав. Зважаючи на свою універсальність і єдність у глобальному масштабі, атмосферне повітря не належить до національних природних ресурсів, хоч і використовується всіма державами.

По-друге, на відміну від інших природних ресурсів атмосферне повітря як частина навколишнього середовища в кількісному вимірі не враховується, водночас нормативно закріплено державний облік шкідливих впливів на атмосферне повітря. Атмосферне повітря як природний ресурс об'єктивно містить раціональну суміш газів, що створює сприятливі умови для життєдіяльності людей, тварин і рослин. Водночас на стан атмосферного повітря впливають два головні фактори: внесення в атмосферу забруднюючих речовин через різноманітні джерела і шкідливий фізичний вплив на нього. До останнього належать випромінювання, звукові коливання, шум тощо. Ці та інші фактори порушують оптимальний стан повітря, що негативно впливає на здоров'я людей, на стан і розвиток тварин і рослин. Ось чому Закон України «Про охорону атмосферного повітря» передбачає державний облік шкідливих впливів на атмосферне повітря і таким чином законодавчо закріплює принцип правового регулювання впливу людини на атмосферу. Сутність цього принципу зводиться насамперед до стандартизації і нормування в галузі охорони атмосферного повітря.

По-третьє, нормативно встановлена дозвільна система викидів забруднюючих речовин в атмосферу, що породжує відповідні правові наслідки. Так, зокрема, викиди забруднюючих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами можуть здійснюватися тільки за дозволами, які видаються спеціально уповноваженими на те органами.

По-четверте, в атмосфероохоронному законодавстві переважають охоронні норми. Доля норм, якими регулюються відносини з використання атмосферного повітря для виробничих та інших потреб, відносно невелика. Це обумовлено першочерговою потребою забезпечити належний стан атмосферного повітря.

2. Правове регулювання охорони та використання атмосферного повітря

Правове регулювання охорони та використання атмосферного повітря в Україні забезпечується законами України «Про охорону атмосферного повітря» та «Про охорону навколишнього природного середовища», а

також іншими актами національного законодавства. Предметом атмосфероохоронного законодавства є регулювання відповідних відносин з метою збереження, поліпшення та відтворення стану атмосферного повітря, відвернення і зниження шкідливого хімічного, фізичного, біологічного та іншого впливу на атмосферне повітря, забезпечення раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, зміцнення порядку і законності у цій сфері (ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Атмосфероохоронне законодавство України передбачає розгалужену систему правових засобів, спрямованих на забезпечення охорони атмосферного повітря від забруднення, запобігання шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів на нього тощо. Зокрема, Кабінетом Міністрів України затверджений перелік найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню.

З метою оцінки стану атмосферного повітря Міністерством охорони здоров'я України встановлені **нормативи гранично допустимих концентрацій (ГДК)** забруднюючих речовин в атмосферному повітрі і рівні шкідливих фізичних впливів на нього. Ці нормативи є єдиними для всієї території України. У необхідних випадках для окремих регіонів можуть встановлюватися більш суворі нормативи.

Діють також **нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин (ГДВ)** стаціонарними і пересувними джерелами забруднення, а також нормативи гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів, затверджені Мінприроди України та Мінохорони здоров'я України.

У випадках, коли з об'єктивних причин встановлення ГДВ для даного населеного пункту неможливе, встановлюються **тимчасово узгоджені нормативи викидів (ТУВ)**. У цьому випадку застосовується принцип поетапного зниження обсягів забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферу. На період реалізації заходів, що забезпечують дотримання нормативів ГДВ, підприємства, які мають стаціонарні джерела забруднення, мають розробляти, узгоджувати з місцевими адміністраціями і представляти на затвердження до відповідних органів проекти нормативів ТУВ та плани поетапного зниження цих викидів відповідно до встановлених нормативів.

З метою забезпечення охорони стану і складу атмосферного повітря Законом України «Про охорону атмосферного повітря» (ст. 11) встановлена дозвільна система регулювання викидів в атмосферу, що породжує відповідні правові наслідки. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами можуть здійснюватися після отримання дозволу, який видається територіальним органом Мінприроди України за погодженням з територіальним органом Міністерства охорони здоров'я України.

Дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами – це офіційний документ, який дає право підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам господарювання експлуатувати об'єкти, з яких надходять в атмосферне повітря забруднюючі речовини або їх суміші, за умови дотримання встановлених відповідних нормативів гранично допустимих викидів та вимог до технологічних процесів у частині обмеження викидів забруднюючих речовин протягом визначеного в дозволі терміну.

Порядок проведення та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, обліку підприємств, установ, організацій та громадян-підприємців, які отримали такі дозволи, встановлено постановою Кабінету Міністрів України.

Згідно зі ст. 13 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» *рівні впливу фізичних та біологічних факторів* на стан атмосферного повітря, вимоги щодо їх скорочення встановлюються відповідним дозволом на основі затверджених нормативів. Порядок розроблення, видачі та оплати робіт, пов'язаних з видачею дозволів на рівні впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря, та обліку підприємств, установ, організацій і громадян – суб'єктів господарювання, які отримали такі дозволи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Дозвіл на експлуатацію устаткування з визначеними рівнями впливу фізичних та біологічних факторів на стан атмосферного повітря – це офіційний документ, який дає право суб'єктам господарювання експлуатувати існуюче та новостворене устаткування за умови дотримання встановлених нормативів гранично допустимих рівнів впливу фізичних та біологічних факторів протягом визначеного в дозволі терміну.

Господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства.

Згідно зі ст. 15 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють викиди забруднюючих речовин або впливи фізичних та біологічних факторів, що можуть призвести до виникнення надзвичайних екологічних ситуацій техногенного та природного характеру або до надзвичайних екологічних ситуацій, зобов'язані заздалегідь розробити та погодити спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря відповідно до закону. У разі виникнення таких надзвичайних екологіч-

них ситуацій керівники підприємств, установ, організацій та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані негайно в порядку, визначеному Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», повідомити про це органи, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря, і вжити заходів до охорони атмосферного повітря та ліквідації причин і наслідків його забруднення.

Законодавство України містить приписи щодо регулювання діяльності, яка впливає на погоду і клімат. Діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, може здійснюватися підприємствами, установами і організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності тільки за дозволами, виданими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища або його територіальними органами, за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я або його територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Порядок погодження і видачі дозволів на провадження діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, затверджено постановою Кабінету Міністрів України.

Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, скорочувати і в подальшому повністю припинити виробництво та використання хімічних речовин, що шкідливо впливають на озоновий шар, а також проводити роботу щодо зменшення викидів речовин, накопичення яких в атмосферному повітрі може призвести до негативних змін клімату. Це повністю відповідає Рамковій Конвенції ООН про зміну клімату та Кіотському протоколу до цієї конвенції, ратифікованим Україною.

Національне атмосфероохоронне законодавство України забороняє проектування, виробництво та експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів і установок, вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах яких перевищує нормативи або рівні впливу фізичних факторів.

Зафіксовані також вимоги до охорони атмосферного повітря під час застосування пестицидів та агрохімікатів. Підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані дотримуватися правил та вимог щодо транспортування, зберігання і застосування пестицидів та агрохімікатів з метою недопущення забруднення атмосферного повітря.

Законодавством визначено комплекс вимог до охорони атмосферного повітря під час видобування корисних копалин та проведення вибухових робіт. Видобування корисних копалин та проведення вибухових робіт мають проводитися з дотриманням вимог щодо охорони атмосферного повітря способами, які погоджені із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до закону (ст. 19 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

Важливого значення набуває такий напрям охорони атмосферного повітря, як захист його від забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами. Зокрема, складування, розміщення, зберігання або транспортування промислових та побутових відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, допускається лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях, з додержанням нормативів екологічної безпеки і подальшої утилізації або видалення. При цьому не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря. Одночасно атмосфероохоронне законодавство зобов'язує власників або уповноважених ними органів управління підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціально відведені місця чи об'єкти.

Чинне законодавство передбачає, що відвернення, зниження і досягнення безпечних рівнів виробничих та інших шумів мають забезпечуватися:

- створенням і впровадженням малошумних машин і механізмів;
- удосконаленням конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок та умов їх експлуатації, а також утриманням у належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття;
- розміщенням підприємств, транспортних магістралей, аеродромів та інших об'єктів з джерелами шуму під час планування і забудови населених пунктів відповідно до встановлених законодавством санітарно-гігієнічних вимог, будівельних норм та карт шуму;

–виробництвом будівельних матеріалів, конструкцій, технічних засобів спорудження житла, об'єктів соціального призначення та будівництвом споруд з необхідними акустичними властивостями;

–організаційними заходами для відвернення і зниження виробничих, комунальних побутових і транспортних шумів, включаючи запровадження раціональних схем і режимів руху транспорту та інших пересувних засобів і установок у межах населених пунктів.

Водночас законодавством передбачено і захист населення від шкідливого впливу шуму, іонізуючих випромінювань та інших фізичних факторів. Згідно зі ст. 24 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні будь-яких видів діяльності з метою відвернення і зменшення шкідливого впливу на здоров'я населення шуму, неіонізуючих випромінювань та інших фізичних факторів зобов'язані:

–здійснювати відповідні організаційні, господарські, технічні, технологічні, архітектурно-будівельні та інші заходи щодо попередження утворення та зниження шуму до рівнів, установлених санітарними нормами;

–забезпечувати під час роботи закладів громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу, культури, при проведенні концертів, дискотек, масових святкових і розважальних заходів тощо рівні звучання звуковідтворювальної апаратури та музичних інструментів у приміщеннях і на відкритих площадках, а також рівні шуму в прилеглих до них жилих і громадських будівлях, що не перевищують рівнів, установлених санітарними нормами;

–вживати заходів щодо недопущення впродовж доби перевищень рівнів шуму, встановлених санітарними нормами, в таких приміщеннях і на таких територіях (захищені об'єкти): 1) жилих будинків і прибудинкових територіях; 2) лікувальних, санаторно-курортних закладів, будинків-інтернатів, закладів освіти, культури; 3) готелів і гуртожитків; 4) розташованих у межах населених пунктів закладів громадського харчування, торгівлі, побутового обслуговування, розважального та грального бізнесу; 5) інших будівель і споруд, у яких постійно чи тимчасово перебувають люди; 6) парків, скверів, зон відпочинку, розташованих на території мікрорайонів і груп житлових будинків.

Шум на захищених об'єктах при здійсненні будь-яких видів діяльності не має перевищувати рівнів, установлених санітарними нормами для відповідного часу доби. У нічний час, із двадцять другої до восьмої години, на захищених об'єктах забороняються гучний спів і викрики, користування звуковідтворювальною апаратурою та іншими джерелами побутового шуму, проведення салютів, феєрверків, використання піротехнічних засобів.

Проведення на захищених об'єктах ремонтних робіт, що супроводжуються шумом, забороняється у робочі дні з двадцять першої до восьмої години, а у святкові та неробочі дні – цілодобово. Власник або орендар приміщень, у яких передбачається проведення ремонтних робіт, зобов'язаний повідомити мешканців прилеглих квартир про початок зазначених робіт. За згодою мешканців усіх прилеглих квартир ремонтні та будівельні роботи можуть проводитися також у святкові та неробочі дні. Шум, що утворюється під час проведення будівельних робіт, не має перевищувати санітарних норм цілодобово.

Передбачені частинами 2, 3 та 4 ст. 13 Закону «Про охорону атмосферного повітря» вимоги щодо додержання тиші та обмежень певних видів діяльності, що супроводжуються шумом, не поширюються на випадки:

1) здійснення в закритих приміщеннях будь-яких видів діяльності, що супроводжуються шумом, за умов, що виключають проникнення шуму в прилеглі приміщення, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди;

2) здійснення в закритих приміщеннях будь-яких видів діяльності, що супроводжуються шумом, за умов, що виключають проникнення шуму за межі таких приміщень;

3) попередження та/або ліквідації наслідків аварій, стихійного лиха, інших надзвичайних ситуацій;

4) надання невідкладної допомоги, попередження або припинення правопорушень;

5) попередження крадіжок, пожеж, а також виконання завдань цивільної оборони;

6) проведення зборів, мітингів, демонстрацій, походів, інших масових заходів, про які завчасно сповіщено органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

7) роботи обладнання і механізмів, що забезпечують життєдіяльність жилих і громадських будівель, за умов вжиття невідкладних заходів щодо максимального обмеження проникнення шуму в прилеглі приміщення, в яких постійно чи тимчасово перебувають люди;

8) відзначення встановлених законом святкових і неробочих днів, днів міст, інших свят відповідно до рішення місцевої ради, проведення спортивних змагань;

9) проведення салютів, феєрверків, інших заходів із використанням вибухових речовин і піротехнічних засобів у заборонений час за погодженням із уповноваженим органом місцевого самоврядування в порядку, передбаченому правилами додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях.

Сільські, селищні, міські ради затверджують правила додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях, якими з урахуванням осо-

бливостей окремих територій (курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні, заповідні тощо) установлюються заборони та обмеження щодо певних видів діяльності, що супроводжуються утворенням шуму, а також установлюється порядок проведення салютів, феєрверків, інших заходів із використанням вибухових речовин і піротехнічних засобів.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах повноважень, встановлених законом, забезпечують контроль за дотриманням керівниками та посадовими особами підприємств, установ, організацій усіх форм власності, а також громадянами санітарного та екологічного законодавства, правил дотримання тиші в населених пунктах і громадських місцях, інших нормативно-правових актів у сфері захисту населення від шкідливого впливу шуму, неіонізуючих випромінювань та інших фізичних факторів.

До основних правових засобів, які спрямовані на охорону атмосферного повітря, належить правова регламентація проектування, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря. Проектування, будівництво і реконструкція підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів та устаткування здійснюються з обов'язковим дотриманням норм екологічної безпеки, державних санітарних вимог і правил на запланованих для будівництва та реконструкції підприємствах та інших об'єктах, а також з урахуванням накопичення і трансформації забруднення в атмосфері, його транскордонного перенесення, особливостей кліматичних умов.

Погодження проектів забудови, будівництва та реконструкції підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря, здійснюється спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань містобудування та архітектури з урахуванням висновків природоохоронних, санітарних та інших органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, визначених законом.

Будівництво та введення в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств та інших об'єктів, які не відповідають встановленим законодавством вимогам про охорону атмосферного повітря, забороняється (ст. 23 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»).

З метою підтримки сприятливого стану атмосферного повітря забороняється впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відпові-

дають вимогам, установленим законодавством про охорону атмосферного повітря. У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Одним із важливих засобів попередження шкідливого впливу забруднюючих речовин на повітря населених пунктів є обов'язкове встановлення *санітарно-захисних зон*. Санітарно-захисні зони встановлюються з метою забезпечення оптимальних умов життєдіяльності людини в районах житлової забудови, масового відпочинку і оздоровлення населення при визначенні місць розміщення нових, реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів, які впливають або можуть вплинути на стан атмосферного повітря.

Якщо внаслідок порушення встановлених меж та режиму санітарно-захисних зон виникає необхідність у відселенні жителів, виведенні з цих зон об'єктів соціального призначення або здійсненні інших заходів, підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування повинні вирішувати питання про фінансування необхідних робіт і заходів та строки їх реалізації.

З метою забезпечення охорони атмосферного повітря атмосфероохоронне законодавство значну роль відводить організаційно-економічним заходам, що передбачають: а) збір за забруднення навколишнього природного середовища; б) відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря; в) надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам – суб'єктам підприємницької діяльності податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, що впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів з метою скорочення викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; г) участь держави у фінансуванні екологічних заходів і будівництві об'єктів екологічного призначення.

3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про атмосферне повітря

Підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності у цій сфері є порушення законодавства про охорону атмосферного повітря (правопорушення). Залежно від його виду застосовуються адміністративна, кримінальна, цивільно-правова та дисциплінарна відповідальність. Конкретні склади порушень законодавства про охорону атмосферного повітря передбачені відповідними кодексами.

Адміністративна відповідальність у галузі охорони атмосферного повітря регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення. Ним передбачені такі види адміністративних правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря: самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77¹); порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78); порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78¹); недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79); недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79¹); випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 80); експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 81); порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання промислових і побутових відходів (ст. 82); порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83); невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91¹); перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст. 91²); порушення тиші в громадських місцях (ст. 182); невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів (ст. 188⁵).

Кримінальна відповідальність передбачена ст. 241 Кримінального кодексу України за забруднення атмосферного повітря. Об'єктом злочинного посягання є суспільні відносини щодо раціонального використання, відновлення, поліпшення і охорони атмосферного повітря як сприятливого середовища існування людини, тваринного і рослинного світу.

Предметом злочину є атмосферне повітря, яке знаходиться у відкритому просторі у межах території України. Забруднення повітря всередині приміщення не може бути кваліфіковане за ст. 241 КК України.

У Кримінальному кодексі України є окремий склад злочину – «порушення вимог законодавства про охорону праці», який може виражатися, зокрема, в недотриманні правил промислової санітарії.

Цивільно-правова відповідальність за порушення атмосфероохоронного законодавства настає за певних умов і підстав. До умов такої відповідальності належать: наявність шкоди; протиправна поведінка особи, яка заподіяла шкоду; причинний зв'язок між протиправною поведінкою такої особи і шкодою, що настала; винна поведінка особи, що заподіяла шкоду

Особи, винні в порушенні законодавства про охорону атмосферного повітря, зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду незалежно від притягнення їх до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності.

Відомо, що через забруднення атмосферного повітря може бути заподіяна шкода тваринам, сільськогосподарським посівам, лісам та іншій рослинності, знижена працездатність людей, забруднені водні ресурси та інше. З метою визначення розмірів шкоди, яка підлягає стягненню у випадках, коли порушено атмосфероохоронне законодавство, Мінекобезпеки України (зараз – Мінприроди України) 18 травня 1995 р. затвердило Методику розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Порядок визначення і стягнення збитків встановлений цивільним і цивільно-процесуальним законодавством. Тому в кожному конкретному випадку вимагається диференційоване застосування спеціального законодавства про порядок визначення шкоди, яка виникла в тій чи іншій сфері діяльності в результаті порушення атмосфероохоронного законодавства. При цьому на практиці часто застосовується сукупність нормативних актів. Щодо визначення збитків спеціальне законодавство застосовується в порядку субсидіарності, тобто додатково до основного.

Питання до семінарського заняття:

1. Яке сьогодні діє Законодавство України про охорону атмосферного повітря?
2. Назвіть пріоритетні напрямки охорони атмосферного повітря.
3. Який механізм забезпечення охорони атмосферного повітря?
4. Назвіть види правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря.
5. Яка в Україні встановлена відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря?

Рекомендована література:

1. Конституція України.
2. Кримінальний кодекс України.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
4. Цивільний кодекс України.
5. Закон України «Про охорону атмосферного повітря»
6. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ФОРМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ПЛАН

1. Завдання і принципи екологічної експертизи.
2. Об'єкти і суб'єкти екологічної експертизи.
3. Поняття і форми екологічної експертизи.
4. Державна екологічна експертиза.
5. Громадська екологічна експертиза.
6. Спеціалізовані екологічні експертизи.
7. Статус експерта екологічної експертизи.
8. Права та обов'язки замовників екологічної експертизи
9. Порядок проведення екологічної експертизи.
10. Фінансування екологічної експертизи.
11. Відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу.

1. Завдання і принципи екологічної експертизи

Екологічна експертиза в Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці гідропроєктних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються Законом України «Про екологічну експертизу» і Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими законами України.

Основним завданням законодавства про екологічну експертизу є регулювання суспільних відносин у галузі екологічної експертизи для забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту екологічних прав та інтересів громадян і держави.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативу впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

У ст. 5 Закону України «Про екологічну експертизу» визначені основні завдання екологічної експертизи.

Основними завданнями екологічної експертизи є:

1) визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;

2) організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів екологічної експертизи;

3) встановлення відповідності об'єктів експертизи вимогам екологічного законодавства, санітарних норм

будівельних норм і правил;

4) оцінка впливу діяльності об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей і якість природних ресурсів;

5) оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей;

6) підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків екологічної експертизи.

В чинному законодавстві визначаються основні принципи екологічної експертизи.

Основними принципами екологічної експертизи є:

1) гарантування безпечного для життя та здоров'я людей навколишнього природного середовища;

2) збалансованість екологічних, економічних, медико-біологічних і соціальних інтересів та врахування громадської думки;

3) наукова обґрунтованість, незалежність, об'єктивність, комплексність, варіантність, превентивність.

4) екологічна безпека, територіально-галузева і економічна доцільність реалізації об'єктів екологічної експертизи, запланованої чи здійснюваної діяльності;

5) державне регулювання;

6) законність

2. Об'єкти екологічної експертизи

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація, по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції. реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю, підлягають екологічній експертизі відповідно до Закону України «Про екологічну експертизу» та інших спеціальних законодавчих актів України.

Під час розслідування і судового розгляду кримінальних справ про службові та господарські злочини, які пов'язані із заподіянням шкоди навколишньому середовищу, про забруднення водойм та атмосферного повітря, про забруднення моря шкідливими для здоров'я людей і для його живих ресурсів речовинами або іншими відходами та матеріалами можуть виникнути питання, для розв'язання яких доцільне залучення фахівця-еколога. Йому можуть бути поставлені такі запитання:

- чи відповідає проект даного об'єкта нормам, правилам та вимогам природного середовища і раціонального його використання?
- чи виконано будівництво певного об'єкта відповідно до вказаних норм, правил та вимог?
- чи не настали дані негативні наслідки через невідповідне проектування чи будівництво конкретного об'єкта?
- які порушення чи прорахунки в проекті або технологічному процесі його здійснення призвели до даних негативних наслідків?
- яка конкретна служба або інша особа відповідальна за порушення чи прорахунки в проекті або в технічному процесі?
- чи належним чином збудовані та функціонують очисні споруди на даному підприємстві?

Оскільки шкідливі наслідки в екологічній сфері, що виникають унаслідок злочинних дій або бездіяльності певних осіб, мають, як правило, чітко визначений предметний характер (захворювання людей, падіж худоби, знищення родючих шарів ґрунту, погіршення бальнеологічних властивостей ділянок місцевості тощо), то поряд з екологічною експертизою або в комплексі з нею можуть виконуватися й інші: *судово-медична, біологіч-*

на, хімічна, судово-ветеринарна, іхтіологічна, технологічна, курортологічна, будівельно-технічна, гідротехнічна.

3. Поняття і форми екологічної експертизи

Експертиза – це процесуальна дія, яка проводиться з метою отримання висновку з питань, які мають доказове значення по справі.

В реальній дійсності екологічна експертиза існує як вид експертної діяльності спеціально уповноважених державних органів, громадських та інших формувань і об'єднань, що забезпечують додержання вимог екологічної безпеки при прийнятті законопроектів, обґрунтуванні програм, концепцій, рішень, проектів та об'єктів, запровадження або реалізація яких може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, здоров'я і життя людей.

Українські вчені екологи і юристи справедливо зазначають, що екологічна експертиза перестала бути аматорством окремих вчених та заінтересованих практиків. Вона увійшла в лексикон і життя практично кожної людини, що вболіває за термінове вирішення екологічних проблем. Саме в об'єктивній та незалежній екологічній експертизі більшість людей вбачають ефективний механізм суспільства і держави, здатність гарантувати екологічну безпеку, оскільки в ній діалектичне сполучені гласність, демократизм, соціальна справедливість, реальне забезпечення екологічних прав та інтересів громадськості.

Екологічна експертиза вже вийшла за рамки окремих проектів. На громаджується позитивний досвід проведення екологічних експертиз на об'єктах, що є джерелами підвищеної небезпеки для людей та навколишнього природного середовища. Ведеться робота по запровадженню законодавчих основ здійснення екологічної експертизи та розробці методик проведення експертизи стосовно конкретних об'єктів еколоґо-експертного дослідження і оцінки. З прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна експертиза одержала законодавчий статус і є обов'язковою умовою законотворчого процесу, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища. Гарантується реальність реалізації права громадян України на участь у проведенні громадської екологічної експертизи, забезпечується можливість громадськості проводити екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення.

Сьогодні основними формами екологічної експертизи є: *державна, громадська, і спеціалізовані.*

В даний час в Україні послідовно створюються необхідні організаційні структури функціонування державної громадської, спеціалізованих екологічних експертиз.

Відповідно до норм чинного законодавства процес дослідження повинен бути підпорядкований певним вимогам щодо проведення екологічної експертизи.

До документації на об'єкти екологічної експертизи додаються обґрунтування щодо забезпечення екологічної безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності з комплексною еколого-економічною оцінкою існуючого чи передбачуваного впливу на стан навколишнього природного середовища, оцінкою екологічного ризику і небезпеки для здоров'я людей та з альтернативними прогнозними варіантами зменшення цих впливів.

Особи, які передають документацію на об'єкти екологічної експертизи, в разі необхідності організують і фінансують проведення додаткових досліджень, пошукових і експертних робіт, забезпечують гласність і враховують громадську думку щодо запланованої чи здійснюваної діяльності, гарантують достовірність попередньої оцінки впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей, що відображається в заяві про екологічні наслідки діяльності.

Закон вимагає, щоб під час дослідження забезпечувалася гласність екологічної експертизи. Вона полягає в тому, що замовники екологічної експертизи об'єктів, які в процесі реалізації (будівництва, експлуатації тощо) можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, зобов'язані оголосити через засоби масової інформації про проведення екологічної експертизи у спеціальній Заяві про екологічні наслідки діяльності.

Еколого-експертні органи чи формування після завершення екологічної експертизи повідомляють про висновки через засоби масової інформації. В процесі екологічної експертизи може брати участь громадськість. З метою врахування громадської думки суб'єкти екологічної експертизи проводять публічні слухання або відкриті засідання.

Участь громадськості в процесі екологічної експертизи може здійснюватись шляхом виступів у засобах масової інформації, подання письмових зауважень, пропозицій і рекомендацій, включення представників громадськості до складу експертних комісій, груп по проведенню громадської екологічної експертизи.

Підготовка висновків екологічної експертизи і прийняття рішень щодо подальшої реалізації (використання, застосування, експлуатації тощо) об'єкта екологічної експертизи здійснюються з урахуванням громадської думки.

Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Приймаючи рішення щодо подальшої реалізації об'єктів екологічної експертизи, висновки державної екологічної експертизи враховуються нарівні з іншими видами державних експертиз.

Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер.

Правові (державно-правові, соціально-правові, організаційно-правові) аспекти екологічної експертології найбільш глибоко і всебічно можуть бути досліджені з позицій предмета, методів, джерел, системи, механізму та інших складових екологічного права, враховуючи, що центральним його інститутом є правові норми, які регулюють відносини в сфері здійснення екологічної експертизи. Інститут екологічної експертизи має комплексне, міжгалузеве, міждисциплінарне, державно-правове і соціальне призначення.

4. Державна екологічна експертиза

Ведучою формою в системі оцінки екологічного впливу різних об'єктів є державна екологічна експертиза. Це зумовлено юридичною природою цієї форми експертизи як обов'язкової стадії будь-якого процесу законотворчого, інвестиційного, управлінського, господарського та іншої діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього середовища та здоров'я населення.

Державна екологічна експертиза організується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями або спеціально створюваними комісіями.

До проведення державної екологічної експертизи можуть у встановленому порядку залучатися фахівці інших установ, організацій і підприємств, а також експерти міжнародних організацій.

Здійснення державної екологічної експертизи є обов'язковим для видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку.

Проведення додаткових державних екологічних експертиз здійснюється за ініціативою заінтересованих осіб на підставі договору про надання еколого-експертних послуг або за рішеннями Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів.

Згідно статті 14 Закону України «Про екологічну експертизу» державній екологічній експертизі підлягають:

- 1) державні інвестиційні програми, проекти, схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку окремих галузей народного господарства;
- 2) проекти генеральних планів населених пунктів, схем районного планування, схем генеральних планів промислових вузлів, схем розмі-

щення підприємств у промислових вузлах і районах, схеми упорядкування промислової забудови, інша передпланова і передпроектна документація;

3) інвестиційні проекти, техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти і робочі проекти на будівництво нових та розширення, реконструкцію, технічне переозброєння діючих підприємств; документація по перепрофілюванню, консервації та ліквідації діючих підприємств, окремих цехів, виробництв та інших промислових і господарських об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, в тому числі військового та оборонного призначення;

4) проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини в галузі забезпечення екологічної (в тому числі радіаційної) безпеки, охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, діяльності, що може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

5) документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів і речовин (у тому числі тих, що закупаються за кордоном), які можуть створити потенційну загрозу навколишньому природному середовищу та здоров'ю людей.

Відповідно до рішень Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів державній екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, в тому числі військового та оборонного призначення, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Законодавець визначає спеціальні вимоги до документації на об'єкти державної екологічної експертизи.

В документації на об'єкти державної екологічної експертизи повинні передбачатися:

1) комплексна еколого-економічна оцінка впливу запланованої чи здійснюваної діяльності на стан навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, здоров'я населення, оформлена у вигляді окремого тому (книги, розділу) документації і Заяви про екологічні наслідки діяльності;

2) обґрунтування впровадження сучасних, досконалих нематеріалі- і не енергоємних, мало- і безвідходних технологічних процесів;

3) забезпечення комплексної переробки, утилізації, використання відходів виробництва;

4) заходи щодо економії водних ресурсів, забезпечення ефективної, очистки всіх видів стічних вод, а також їх використання для технічних потреб без скидання цих вод у природні водотоки і водойми;

5) дієвість і досконалість передбачуваних заходів щодо охорони атмосферного повітря від забруднення;

б) забезпечення збереження, охорони і відтворення об'єктів рослинного і тваринного світу та природно-заповідного фонду;

7) забезпечення захисту населення і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу антропогенних фізичних, хімічних та біологічних чинників.

Документація, що подається на об'єкти державної екологічної експертизи, повинна бути у встановленому порядку погоджена з заінтересованими органами та містити оцінку можливих соціальних наслідків.

Замовники державної екологічної експертизи зобов'язані підготувати Заяву про екологічні наслідки діяльності та матеріали, на яких вона ґрунтується.

Державна екологічна експертиза повинна забезпечити повноту і правильність оцінки впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, достатність запропонованих заходів по раціональному використанню природних ресурсів, збереження якості навколишнього середовища, гарантувати населенню право на навколишнє середовище, сприятливе і безпечне для їх здоров'я і умов проживання, забезпечити збереження екологічної рівноваги, генофонд і різноманітність живої природи в інтересах (оздоровчих, рекреаційних, естетичних, виховних тощо) людини. При проведенні державної, екологічної експертизи бажано враховувати, що право людини на сприятливе (безпечне) природне середовище належить до категорії абсолютних прав. Всі правомочності в цій сфері належать виключно людині, а тому обов'язком всіх інших осіб є утримання від його порушення. Саме з цих позицій державна екологічна експертиза здатна зменшити або зовсім виключити можливість будь-якого впливу на навколишнє середовище експортованого об'єкта.

Державна екологічна експертиза повинна виходити з того, що на її дослідження, аналіз і експертну оцінку передаються екологічно небезпечні об'єкти, тобто здатні негативно впливати на якість навколишнього середовища, здоров'я і життя людей, режим використання природних ресурсів.

Тому перш за все, на державну екологічну експертизу мають передаватися прогностні та передпроектні матеріали, зокрема генеральні схеми розвитку і розміщення продуктивних сил держави і галузей народного господарства, а також проекти концепцій, комплексних програм, планів соціально-економічного розвитку, територіальних комплексних схем охорони природи, інших передпланових та передпроектних матеріалів, проекти схем і проектів районного планування, генеральних планів населених пунктів та курортів, іншої проектно-планувальної документації.

Безперечно, що обов'язково експертному аналізу і оцінці повинні підлягати матеріали, пов'язані з розміщенням особливо екологічно небезпечних видів господарської та іншої діяльності. Еколого-експертним органам, що проводять державну екологічну експертизу, слід пам'ятати, що до екологічно небезпечних видів господарської діяльності віднесено об'єкти атомної промисловості і енергетики, біохімічного, біотехнічного і фармацевтичного виробництва, нафтохімії, нафтопереробки, хімічної промисловості, металургії, мікроелектронної промисловості та об'єкти, пов'язані з обробкою, транспортуванням, зберіганням і захороненням небезпечних промислових відходів, виробництвом і застосуванням мінеральних добрив, пестицидів, вибухових речовин і ракетного палива тощо.

До таких об'єктів можна віднести види діяльності по виробництву електроенергії на основі органічного палива, виробництву азбесту, скла, цементу, целюлози, зберігання і транспортуванню паливних, токсичних, вибухонебезпечних речовин, включаючи матеріали, що створюють отруйні продукти горіння і порохові вибухи, а також дослідної діяльності, в процесі якої використовуються у великих кількостях токсичні речовини, природні і штучні синтезовані організми, бактерії та віруси.

Державній екологічній експертизі підлягають техніко-економічні обґрунтування і розрахунки, проекти на будівництво і реконструкцію (розширення, технічне переозброєння) підприємств та інших об'єктів, що можуть негативно впливати на стан навколишнього середовища, режим використання природних ресурсів, здоров'я та життя людей, а також матеріали на створення нової техніки, технології, матеріалів, речовин і продукції у тому числі і тих, що закуповуються за кордоном.

Державна екологічна експертиза повинна бути направлена на встановлення повноти можливих чинників впливу і рівня їх екологічної небезпеки, масштаби вірогідного, впливу господарської чи іншої діяльності на стан навколишнього середовища, здоров'я та життя людей, достатності передбачуваних заходів по забезпеченню вимог екологічного законодавства, а також попередження аварійних ситуацій та ліквідації негативних екологічних, економічних та соціальних наслідків, наявності відповідної інформації і прогнозу зміни екологічного стану під впливом реалізації і розвитку господарської та іншої діяльності, що підлягає еколого-експертному аналізу та оцінці.

Основну увагу державна екологічна експертиза повинна зосередити на оцінці рівня екологічної небезпеки експортованих об'єктів та її результатів, зокрема коли йдеться, про розміщення народногосподарських підприємств та об'єднань, важливо виявити вірогідність небезпечного екологічного впливу їх продукції, відходів виробництва, а також оперативного

та інших методів контролю заходів, що передбачають забезпечення екологічної безпеки цього виду діяльності і нормативної якості навколишнього середовища, її окремих компонентів.

Еколого-експертний орган, що проводить державну екологічну експертизу, робить висновок, який містить оцінку екологічних наслідків, можливих при реалізації експортованого об'єкта, зауваження щодо виявлених недоробок, встановлених при проведенні експертизи, рекомендації для замовника та інших заінтересованих осіб по умовах реалізації експортованого об'єкта.

У відповідності із чинним екологічним законодавством проводиться робота по інструктивно-методичному забезпеченню і практичному здійсненню державної еколого-експертної діяльності.

Здійснювана політика в частині державної екологічної експертизи, спрямована на забезпечення всебічно обґрунтованої і комплексної оцінки проектної документації та подальший розвиток і вдосконалення інструктивно-методичної бази державної екологічної експертизи.

5. Громадська екологічна експертиза

При необхідності вирішення складних екологічних проблем неодмінно постає питання про обов'язкове проведення попередньої *громадської (соціальної)* екологічної експертизи щодо розвитку населеного пункту, відповідного регіону чи розміщення окремих галузей народного господарства та продуктивних сил чи реалізації проекту конкретної будови. Мета такої експертизи зводиться до вивчення основних показників об'єкта та подання пропозицій щодо поліпшення екологічної ситуації в місці реалізації об'єкта.

Що ж слід розуміти під громадською (соціальною) екологічною експертизою та які межі її застосування? Громадська екологічна експертиза залежить перш за все від суб'єктного складу, тобто її повинні проводити представники громадськості чи їх об'єднання. Необхідно також, щоб чітко був визначений об'єкт вивчення і еколого-експертної оцінки відповідної форми і методів дослідження та предмет пізнання.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, за ініціативою громадських організацій чи інших громадських формувань.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися одночасно з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколого-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань.

Експертом може виступити будь-яка особа, заінтересована вирішенні питання, пов'язаного з екологічним обґрунтуванням господарського рішення. Висновки та оцінки кожного з експертів можуть узагальнюватись спеціальними комісіями, радами; колегіями з представників громадськості чи органом (замовником, організацією-проектувальником тощо), відповідальним за якість розробленої документації чи з ініціативи якого призначалась така експертиза.

У випадках, коли створюються спеціальні організаційні структури з визначеною метою, завданням, об'єктами еколого-експертного дослідження, формами та методами діяльності громадських формувань, з встановленою відповідальністю за наслідки екологічної експертизи, йдеться мова про юридично формалізовану і організаційно спрямовану форму громадської експертизи. Зазначена форма громадської екологічної експертизи може проводитись як організаційно відособлено від інших форм, наприклад державної, так і в складі останньої. Для цього можуть створюватися відповідні громадські комісії чи окремі групи, які працюватимуть за єдиною або різними програмами і методикою експертизи. Зрозуміло, що найвища ефективність очікується від цілеспрямованої діяльності спеціально створюваних еколого-експертних комісій або груп представників громадськості чи їх об'єднань для об'єктивного вивчення, аналізу і оцінки об'єктів, реалізація яких може негативно вплинути на екологічну обстановку та безпеку населення, і обґрунтування висновків, що мають юридичне значення для прийняття рішень чи врахування їх на наступних стадіях реалізації об'єкта експертизи.

Важливо передбачити порядок застосування тієї чи іншої експертизи при підготовці законопроектів, в інвестиційній діяльності, при визначенні характеру, причин і осіб, діяльність яких призвела до заподіяння шкоди навколишньому середовищу, природним ресурсам та здоров'ю людей тощо. Бажано також передбачити в законодавчому порядку, що громадські екологічні експертизи проводяться, як правило, на громадських засадах. Однак, це не повинно позбавляти можливості громадські еколого-експертні формування здійснювати при необхідності залучення висококваліфікованих спеціалістів як громадських експертів екологічної експертизи і на платній основі.

Оскільки процедура проведення громадської екологічної експертизи має відповідний послідовний порядок, то гарантією його неодмінного додержання повинна стати відповідна норма чи сукупність норм законодавчого акту про екологічну експертизу. Крім того, бажано також передбачити, що порушення порядку проведення громадської екологічної експертизи та меж її застосування слід розглядати як підставу для застосування за-

ходів дестимулювання відповідних експертних органів чи окремих експертів-екологів та притягнення винних до адміністративної чи кримінальної відповідальності. Практика здійснення громадської екологічної експертизи, враховуючи відсутність чіткого правового регулювання в цій галузі, виробила і різноманітні її організаційні форми. Передусім слід вказати на неформальні організаційні структури, тобто спеціально створювані громадські еколога-експертні об'єднання (групи, ради громадських експертів-екологів, ініціативні екологічні експертні комісії, експертні асоціації тощо). Крім того, громадські екологічні експертизи проводяться традиційно формальними екологічними організаціями (товариствами в сфері екології та аматорськими природоохоронними організаціями).

6. Спеціальні екологічні експертизи

Інші екологічні експертизи можуть здійснюватися за ініціативою заінтересованих юридичних і фізичних осіб на договірній основі із спеціалізованими еколога-експертними органами і формуваннями.

Практика проведення екологічної експертизи в різних регіонах країни свідчить про те, що створювані, особливо на державному рівні, еколога-експертні структури поки що не в змозі подолати стереотип нормативного підходу еколога-експертної діяльності.

Загострення екологічної ситуації в різних регіонах набирає не простого характеру. Тому надзвичайно важливо запроваджувати нові механізми попередження наступу таких ситуацій. Таким чином, життя вимагає нових підходів в організації, науково-методичному забезпеченні проведення екологічної експертизи, особливо в нашій державі з ускладненою екологічною обстановкою.

За цих умов логічно, що в країні почали створюватись нові форми екологічної експертизи, які направлені на забезпечення потреб сучасної практики. Слід зазначити, що така тенденція набирає силу як на рівні державних еколога-експертних органів, так і в структурах недержавних, неурядових формувань. Багато з них проводяться різноманітними організаційно-правовими структурами при громадських, громадсько-екологічних об'єднаннях та формуваннях, які здійснюють свою роботу на високому науково-технічному та методичному рівні. Можна констатувати, що запроваджується в практику важливий принцип екологічної експертизи – поєднання міждисциплінарних знань, екологічних, соціальних, природничих та технічних наук.

Тому до спеціалізованих екологічних експертиз можна віднести такі її форми, які здійснюються спеціалізованими організаційними структурами, що реалізують поліфункціональну діяльність з правом проведення

екологічної експертизи. Для таких організаційних утворень проведення екологічної експертизи передбачається їх статутами поряд з консультативними, пошуковими, науково-технічними та іншими функціями.

Своєрідною формою спеціалізованих екологічних експертиз є діяльність центрів еколого-економічного аналізу.

Діяльність центру передбачає проведення еколого-економічного аналізу, оцінки і ліцензування нової техніки, технології, матеріалів, речовин, що плануються до ввезення з-за кордону, екологічної експертизи нормативно-технічної, технологічної, комерційної та іншої документації на продукцію, яка планується на імпорт, формування автоматизованого банку еколого-експертних даних, науково-технічного та інформаційного забезпечення діяльності служб державної екологічної експертизи на основі автоматизованих еколого-експертних систем.

Поряд з цим центр має проводити консультування і методичну діяльність, організовувати підвищення кваліфікації і перепідготовку спеціалістів у галузі управління природокористуванням, еколого-економічний аналіз і прогнозування, науково-дослідні, інформаційно-аналітичні, запроваджувальні роботи по еколого-економічній оптимізації прогнозування, планування, проектування природоохоронної діяльності.

Крім того, передбачено, що центр може здійснювати комерційну діяльність, різні форми консультування, інформаційного забезпечення й інші види діяльності сфері природокористування і охорони навколишнього середовища.

Однак спеціалізовані екологічні експертизи проводяться не тільки структурами, що створюються при державних органах в галузі екології. За останні роки особливого поширення набирає практика проведення спеціалізованих екологічних експертиз структурами, що утворюються громадськими організаціями та об'єднаннями.

7. Статус експерта екологічної експертизи

Експертом екологічної експертизи може бути спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну спеціальність, кваліфікацію і професійні знання, володіє навичками аналізу експертної інформації і методикою еколого-експертної оцінки, а також має практичний досвід у відповідній галузі не менше трьох років.

У ст. 28 Закону України «Про екологічну експертизу» визначено права експерта, державної екологічної експертизи.

Експерт державної екологічної експертизи має право:

1) одержувати на його вимогу відомості та матеріали, необхідні для проведення екологічної експертизи;

2) ставити питання про відхилення поданих на екологічну експертизу матеріалів, які не відповідають вимогам природоохоронного законодавства, екологічним стандартам і нормативам та врахування яких потребує додаткових досліджень, пошукових робіт чи виділення додаткових капіталовкладень;

3) вносити пропозиції про залучення до проведення екологічної експертизи висококваліфікованих спеціалістів, науковців, створення належної матеріально-технічної та інформаційної бази;

4) на викладення особистої думки щодо висновків проведеної екологічної експертизи.

Ст. 29 Закону України «Про екологічну експертизу» вказує на перелік обов'язків експерта екологічної експертизи.

Експерт екологічної експертизи зобов'язаний:

1) дотримувати встановлених строків та порядку здійснення екологічної експертизи, норм і вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;

2) забезпечувати всебічне, комплексне, об'єктивне, якісне і ефективне проведення екологічної експертизи;

3) своєчасно готувати обґрунтовані та об'єктивні висновки;

4) обґрунтовувати пропозиції про повернення документації на об'єкти екологічної експертизи на доопрацювання;

5) вносити відповідні пропозиції щодо вдосконалення форм і методів проведення екологічної експертизи;

6) заявляти самовідвід за наявності особистої заінтересованості щодо конкретного об'єкта екологічної експертизи.

Крім того законодавством визначаються конкретні гарантії незалежності експерта екологічної експертизи

Незалежність експерта екологічної експертизи забезпечується:

1) проведенням екологічної експертизи у встановленому законодавством порядку;

2) виконанням еколого-експертних функцій відповідно до вимог законодавства незалежно від розпоряджень посадових осіб державних органів, об'єднань громадян та інших формувань;

3) свободою вибору форм і методів еколого-експертного аналізу і оцінки та викладення особистої думки з питань проведеного аналізу;

4) заборорою втручатися будь-кому в проведення екологічної експертизи, за винятком порушення експертом вимог законодавства;

5) захистом порушених прав експерта у встановленому законодавством порядку.

8. Права та обов'язки замовників екологічної експертизи

Замовники екологічної експертизи мають право:

- 1) порушувати відповідні клопотання та одержувати консультації;
- 2) надавати суб'єктам екологічної експертизи письмові чи усні пояснення, зауваження, пропозиції щодо об'єктів екологічної експертизи чи з окремих їх рішень та обґрунтувань;
- 3) знайомитися з висновками екологічної експертизи;
- 4) клопотати про проведення додаткової екологічної експертизи;
- 5) одержувати інформацію про хід проведення екологічної експертизи;
- 6) здійснювати й інші функції в галузі екологічної експертизи в порядку, встановленому законодавством.

Замовники екологічної експертизи зобов'язані:

- 1) подавати на екологічну експертизу необхідні матеріали на об'єкти екологічної експертизи і висновки щодо попередньої оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище, здоров'я людей;
- 2) сприяти суб'єктам екологічної експертизи в об'єктивному і комплексному розгляді об'єктів екологічної експертизи та їх науково обґрунтованій оцінці;
- 3) надавати суб'єктам екологічної експертизи необхідні додаткові відомості та матеріали;
- 4) своєчасно вносити до документації на об'єкти екологічної експертизи необхідні корективи і зміни, що не потребують конструктивних досліджень і розрахунків, оплачувати виконані еколого-експертні роботи згідно з договорами;
- 5) виконувати вимоги висновків екологічної експертизи;
- 6) вирішувати інші питання відповідно до законодавства України.

9. Порядок проведення екологічної експертизи

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає вирішення еколого-експертними органами чи формуваннями завдань експертного дослідження і оцінку об'єктів екологічної експертизи, підготовку обґрунтованого об'єктивного еколого-експертного висновку.

Процедура проведення екологічної експертизи передбачає:

- 1) перевірку наявності та повноти необхідних матеріалів і реквізитів на об'єкти екологічної експертизи та створення еколого-експертних комісій (груп) відповідно до вимог законодавства (підготовча стадія);
- 2) аналітичне опрацювання матеріалів екологічної експертизи, в разі необхідності натурні обстеження і проведення на їх основі порівняльного аналізу і часткових оцінок ступеня екологічної безпеки, достатності та

ефективності екологічних обґрунтувань діяльності, об'єктів екологічної експертизи (основна стадія);

3) узагальнення окремих експертних досліджень одержаної інформації та наслідків діяльності об'єктів експертизи, підготовку висновку екологічної експертизи та подання його заінтересованим органам і особам (заключна стадія).

Законодавством передбачаються конкретні умови і підстави проведення державної екологічної експертизи.

Державна екологічна експертиза проводиться у разі:

1) наявної або можливої потенційної небезпеки об'єктів екологічної експертизи для навколишнього природного середовища і здоров'я людей;

2) прийняття відповідного рішення Кабінетом Міністрів України, Урядом Автономної Республіки Крим, місцевими Радами чи їх виконавчими комітетами, судом та правоохоронними органами відповідно до законодавства;

3) обумовленості загальнодержавними екологічними інтересами.

Державна екологічна експертиза видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, проводиться після оголошення замовником через засоби масової інформації Заяви про екологічні наслідки діяльності і подання еколого-експертним органам комплексу документів з обґрунтуванням оцінки впливу на навколишнє природне середовище.

Порядок передачі документації на державну екологічну експертизу визначається Кабінетом Міністрів України.

Заява про екологічні наслідки діяльності повинна містити відомості про мету і засоби здійснення діяльності, суттєві фактори, що впливають чи можуть впливати на стан навколишнього природного середовища з урахуванням можливих екстремальних ситуацій, кількісні та якісні показники оцінки рівнів екологічного ризику такої діяльності, заходи, що гарантують здійснення діяльності відповідно до екологічних стандартів і нормативів, та зобов'язання замовника екологічної експертизи щодо забезпечення вимог екологічної безпеки при здійсненні діяльності.

В законі передбачаються і вимоги до матеріалів оцінки впливу на навколишнє природне середовище запланованої чи здійснюваної діяльності, обґрунтовуються її доцільність та способи реалізації, можливі альтернативні варіанти рішень, характеристика стану навколишнього природного середовища території, види та рівні впливу на нього в нормальних і екстремальних умовах, можливі зміни його якісного стану, еколого-економічні наслідки діяльності, заходи щодо зменшення рівня екологічного ризику і забезпечення вимог екологічної безпеки.

В законі вказується на конкретні шляхи проведення державної екологічної експертизи.

Державна екологічна експертиза проводиться шляхом;

- 1) аналізу оцінки об'єктів екологічної експертизи групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів чи спеціалізованих установ і організацій;
- 2) еколого-експертних досліджень і оцінки об'єктів екологічної експертизи – спеціально створюваними комісіями із залученням фахівців-практиків та науковців установ, організацій і підприємств;
- 3) створення міжгалузевих експертних комісій;
- 4) залучення на договірних засадах інших спеціалізованих організацій для попереднього експертного розгляду та підготовки відповідних пропозицій.

Важливим елементом дослідження є строки проведення державної екологічної експертизи.

Граничні строки проведення державної екологічної експертизи об'єктів:

- 1) групами спеціалістів еколого-експертних підрозділів, установ чи організацій Міністерства – до 45 календарних днів з продовженням у разі потреби до 60 днів, а у виняткових випадках, залежно від складності проблеми – до 120 днів;
- 2) спеціально створеними міжгалузевими еколого-експертними комісіями чи іншими спеціалізованими організаціями – до 90 календарних днів;
- 3) за доопрацьованими матеріалами відповідно до висновків попередньої екологічної експертизи – до 30 календарних днів.

Початком державної екологічної експертизи вважається день подання еколого-експертному органу комплекту необхідних матеріалів і документів, а у разі необхідності – і додаткової науково-дослідної інформації з тих питань, що виникли під час проведення експертизи.

Підсумком дослідження є висновки державної екологічної експертизи.

Висновки державної екологічної експертизи повинні містити оцінку екологічної допустимості і можливості прийняття рішень щодо об'єкта екологічної експертизи та враховувати соціально-економічні наслідки.

Позитивні висновки державної екологічної експертизи після затвердження їх Міністерством чи його органами на місцях є підставою для відкриття фінансування проектів і програм чи діяльності.

Реалізація проектів і програм або діяльності без позитивних висновків державної екологічної експертизи забороняється.

В разі негативної оцінки об'єктів державної екологічної експертизи замовник зобов'язаний забезпечити їх доопрацювання відповідно до вимог еколого-експертного висновку і своєчасну передачу матеріалів на додаткову державну екологічну експертизу.

В законі передбачається строк дії висновків державної екологічної експертизи.

Позитивний висновок державної екологічної експертизи є дійсним протягом трьох років від дня його видачі.

Якщо за цей час не розпочато реалізацію рішення щодо об'єкта державної екологічної експертизи, то він підлягає новій державній екологічній експертизі.

Важливим елементом в період підготовки дослідження є оголошення Заяви про проведення громадської екологічної експертизи.

З метою інформування населення та узгодження дій з іншими об'єднаннями громадян суб'єкти громадської екологічної експертизи оголошують через засоби масової інформації Заяву про проведення громадської екологічної експертизи, в якій зазначаються відомості про склад громадського еколого-експертного формування, перелік спеціалістів, залучених до участі в експертизі, об'єкт екологічної експертизи, строки її проведення.

Заява про проведення громадської, екологічної експертизи подається до відповідних місцевих Рад, органів державної виконавчої влади та державної екологічної експертизи. Кінцевим результатом дослідження є висновки громадської екологічної експертизи. Висновки громадської екологічної експертизи можуть бути висвітлені у засобах масової інформації і надіслані відповідним Радам, органам виконавчої влади на місцях, органам державної екологічної експертизи, іншим заінтересованим органам і особам та замовникам об'єктів екологічної експертизи, стосовно яких вона проводилася.

Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися при проведенні державної екологічної експертизи, а також органами, що приймають рішення про реалізацію об'єкта експертизи.

Важливим є зміст висновків екологічної експертизи, які складаються зі вступної (протокольної), констатуючої (описової) та заключної (оціночно-узагальнюючої) частин.

У вступній частині містяться дані про орган, що проводив екологічну експертизу, склад експертів, час проведення, найменування об'єкта екологічної експертизи, його кількісні та якісні показники, відомості про виконавців і замовників екологічної експертизи та про орган, який приймає рішення щодо реалізації об'єкта екологічної експертизи.

У констатуючій частині надається коротка характеристика видів запланованої чи здійснюваної діяльності, її впливу на стан навколишнього природного середовища, здоров'я людей, ступеня екологічного ризику відповідних заходів, спрямованих на нейтралізацію і запобігання цьому впливові, забезпечення вимог екологічної безпеки, охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

У *заключній частині* містяться узагальнена оцінка об'єкта екологічної експертизи, зауваження і пропозиції щодо вдосконалення обґрунтування його екологічного впливу, висновки щодо схвалення, повернення на доопрацювання чи відхилення його від подальшого еколого-експертного розгляду з посиланням на відповідні нормативні документи та, щодо можливості прийняття рішення про подальшу реалізацію об'єкта, екологічної експертизи.

В процесі діяльності важливою гарантією є *оскарження висновків державної екологічної експертизи*. Юридичні особи, заінтересовані в спростуванні висновків державної екологічної експертизи або їх окремих положень, подають обґрунтовану заяву до відповідних Рад, органів державної виконавчої влади, державної екологічної експертизи та інших органів, які приймали рішення про проведення такої експертизи. В разі відмови у розгляді заяви вони мають право звернутися до суду.

Відповідні Ради, органи державної екологічної експертизи, інші органи, які приймали рішення про проведення державної екологічної експертизи, зобов'язані в місячний строк розглянути подану заяву і за наявності підстав призначити проведення додаткової державної екологічної експертизи із залученням незалежних експертів. Оскарження висновків державної екологічної експертизи не припиняє їх дії.

Висновки додаткової державної екологічної експертизи є остаточними для прийняття відповідним органом рішення щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

В ст. 45 Закону України «Про екологічну експертизу» передбачений порядок визначення висновків державної, екологічної експертизи недійсними.

Висновки державної, екологічної експертизи можуть бути визнані недійсними в судовому порядку в разі:

1) порушення вимог законодавства про проведення державної екологічної експертизи;

2) недотримання державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів, будівельних норм і правил вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;

3) неврахування важливих достовірних відомостей про стан екологічної ситуації, що склалася в районі (місці) реалізації об'єкта екологічної експертизи, який може негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, природних ресурсів, здоров'я людей;

4) порушення прав учасників еколого-експертного процесу, якщо це призвело до неправдивого висновку екологічної експертизи.

Крім того законодавством передбачається і порядок оскарження рішень, прийнятих на підставі висновків державної екологічної експертизи.

Рішення, прийняті, відповідними органами на підставі висновків державної екологічної експертизи, можуть бути оскаржені заінтересованими юридичними особами до відповідних вищих органів протягом місяця від дня їх прийняття, а в разі незгоди з рішеннями цих органів – в судовому порядку відповідно до законодавства України.

10. Фінансування екологічної експертизи

Фінансування державної екологічної експертизи здійснюється її замовником.

Державні екологічні експертизи об'єктів, що реалізуються за рахунок державних капіталовкладень, фінансуються за рахунок державного бюджету.

Фінансування державної екологічної експертизи екологічних ситуацій та екологічно небезпечних діючих об'єктів і комплексів, що здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих Рад чи їх виконавчих комітетів, здійснюється відповідно за рахунок коштів державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Кошти на проведення державної екологічної експертизи об'єктів, які фінансуються за рахунок її замовників чи державних капіталовкладень, виділяються в межах лімітів проектно-кошторисної документації згідно з нормативами, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Замовники інших екологічних експертиз, особи, заінтересовані в проведенні додаткових експертиз, а також підприємства, установи та організації, що експлуатують екологічно небезпечні об'єкти, які негативно впливають на стан навколишнього природного середовища і здоров'я людей, проводять екологічні експертизи за свій рахунок згідно з договорами.

Фінансування громадської екологічної експертизи здійснюється за рахунок коштів об'єднань громадян, громадських природоохоронних та інших фондів, а також цільових добровільних грошових внесків громадян, підприємств, установ і організацій.

11. Відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу

Правопорушеннями в галузі екологічної експертизи є:

1) порушення встановленого законодавством порядку проведення екологічної експертизи;

2) надання завідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності, об'єкта екологічної експертизи;

3) надання дозволів на спеціальне природокористування, фінансування та реалізацію проектів і програм чи діяльності, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, без позитивного висновку екологічної експертизи;

4) здійснення екологічної експертизи підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян та іншими формуваннями, які не мають на це права;

5) недотримання під час реалізації об'єкта експертизи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки відповідно до висновку державної екологічної експертизи;

6) незаконне втручання будь-кого у проведення екологічної експертизи;

7) ухилення від надання на законну вимогу державних еколого-експертних органів і формувань необхідних відомостей і матеріалів;

8) підготовка завідомо неправдивого висновку державної екологічної експертизи.

Особи, винні в порушенні законодавства, в галузі екологічної експертизи, притягаються відповідно до дисциплінарної, адміністративної, цивільної чи кримінальної відповідальності. Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші правопорушення в галузі екологічної експертизи.

Питання до семінарського заняття:

1. Назвіть завдання і принципи екологічної експертизи.
2. Які ви знаєте об'єкти і суб'єкти екологічної експертизи?
3. Які є форми екологічної експертизи?
4. Які об'єкти підлягають державній екологічній експертизі?
5. Поясніть, що слід розуміти під громадською екологічною експертизою?
6. Процедура проведення громадської екологічної експертизи.
7. Охарактеризуйте спеціальні екологічні експертизи.
8. Назвіть права та обов'язки експерта державної екологічної експертизи.
9. Які Ви знаєте права та обов'язки замовників екологічної експертизи?
10. Який порядок проведення екологічної експертизи?
11. Відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу.

Рекомендована література:

1. Закон України «Про екологічну експертизу»
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища».
3. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

ТЕМА 13. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

ПЛАН

1. Поняття та принципи міжнародного екологічного права.
2. Багатостороннє співробітництво та міжнародна діяльність.
3. Нормативні акти як джерела міжнародного екологічного права

1. Поняття та принципи міжнародного екологічного права

Міжнародне право представляє собою сукупність юридичних норм, які створюються спільно державами з метою регулювання їх взаємних відношень та інших відношень у сфері їх загальних інтересів.

Розвиток законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища обумовлено проблемами екологічної кризи, яка наростає, а саме:

- посилюється парниковий ефект;
- слабкий розвиток технологічної переробки відходів;
- виснаження озонового шару;
- забруднення світового океану.

Міжнародно-правові норми охорони навколишнього природного середовища чітко виділилися зараз у загальній системі міжнародного права як самостійна, специфічна сфера регулювання.

Виникнення нових сфер взаємодії людини та навколишнього природного середовища розширює предмет міжнародно-правового регулювання по захисту навколишнього природного середовища.

Міжнародне екологічне право – це сукупність міжнародно-правових принципів та норм, які регулюють на загальноприйнятих принципах та нормах міжнародні права, міждержавні суспільні відношення по збереженню, раціональному використанню міжнародних екологічних ресурсів, навколишнього природного середовища та його раціонального використання та відновлення з метою забезпечення сприятливих для життя людини якостей екосистеми.

Принципи міжнародного екологічного права

Кожна держава, здійснюючи право на проведення по відношенню до національної системи охорони середовища, виконує загальнопризнані принципи та норми сучасного міжнародного права:

Основні принципи:

- повага державного суверенітету, суверенна рівність держав;
- територіальна недоторканність та цілісність, співробітництво;
- мирне рішення міжнародних спорів;
- міжнародно-правова відповідальність.

Спеціальні принципи:

- неприпустимість заподіяння трансграничної шкоди;
- екологічно обґрунтоване раціональне використання природних ресурсів;

Міжнародні екологічні правовідносини характеризують такі елементи:

а) раціональне планування та керівництво відтворюваними та невідтворюваними ресурсами землі в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь;

б) довгострокове планування екологічної діяльності із забезпеченням екологічної перспективи;

в) оцінка можливих наслідків діяльності держави в межах своєї території;

г) підтримання природних ресурсів, що використовуються, на оптимально допустимому рівні тощо. недопущення радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища;

- захист екологічних систем Світового океану;
- заборона військового або іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище в концентрованому вигляді;
- забезпечення екологічної безпеки;
- міжнародно-правова відповідальність.

2. Багатостороннє співробітництво та міжнародна діяльність

До Міжнародних природоохоронні організації належать:

- ЮНЕСКО (1948р.);
- ВООС (1946р.);
- МАГАТЕ (1957р.);
- МСОП (Міжнародна спілка **охорони** природи **ті** природних ресурсів, 1948 р.);
- ФАО (сільськогосподарський та продовольчий орган ООН, 1945 р.);
- ММО (Міжнародна морська організація, 1948 р.);

- ВМО (Всесвітня метеорологічна організація, 1947 р.);
- ЮНДРО (бюро ООН по наданню допомоги у випадку стихійного лиха).

На виконання зобов'язань України як члена Ради Європи підготовлені відповідні законопроекти та виконані всі процедури по ратифікації Верховною Радою України Конвенції про охорону дикої фауни, флори та природного середовища їх перебування в Європі (Бернська Конвенція). Закон про приєднання до Бернської Конвенції був прийнятий Верховною Радою 29 жовтня 1996р.

У 1997 р. набула чинності для України Рамкова Конвенція ООН про зміну клімату. На 3-й Конференції Сторін Конвенції (Кіото) делегація України брала участь як делегація повноправної Сторони Конвенції, що дало можливість представити інтереси України й забезпечити ухвалення винятково позитивних для України рішень.

У 1997 р. також набула чинності для України Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р.).

На сьогодні Україна є Стороною 18 природоохоронних конвенцій глобального та регіонального характеру та 4 протоколів до них.

У галузі ядерної та радіаційної безпеки основна увага приділялась проблемам подолання наслідків аварії на ЧАЕС, закриття станції та підвищення рівня безпеки на ядерних об'єктах. Проведено кілька раундів переговорів з лідерами країн «Великої Сімки» та Комісії Європейських Співтовариств щодо виконання зобов'язань у рамках Меморандуму порозуміння між Урядом України та Урядами «Великої Сімки» щодо закриття ЧАЕС.

Україна підписала:

- Конвенцію про радіоактивні відходи (підписано 01.10.97р.)
- Конвенцію про поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим ядерним паливом (29.09.97 р.)
- Конвенцію про додаткову компенсацію за ядерну шкоду (29.09.97 р.) та ратифікувала
- Конвенцію про ядерну безпеку (17.12.97р.)

Верховна Рада України ухвалила зміни до національного законодавства в зв'язку з приєднанням до Конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду; Конвенції ЄЕК ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті; Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення.

Тривав процес реалізації проекту створення нових регіональних екологічних центрів (НРЕЦ) в нових незалежних державах (ННД). Проект фінансувався Урядом США та підтримувався західними донорами, зокрема

програмою ТАСІS. Проведено низку консультативних зустрічей та робочих нарад Міжнародної Наглядової Ради проекту (Москва, Київ, Кишинів). Відкрито координаційний офіс НРЕЦ в Україні та проведено необхідну роботу по забезпеченню його юридичного статусу.

Розвивалося співробітництво з Європейським Союзом, зокрема в рамках Програми ТАСІS.

Україна є одним з засновників Міжнародного Агентства з атомної енергії (МАГАТЕ). Наша країна брала участь у 24 регіональних проектах МАГАТЕ. Важливою є також діяльність Агентства по підвищенню кваліфікації кадрового потенціалу. Українські фахівці з науково-дослідних установ та структур системи Адміністрації ядерного регулювання пройшли навчання з різних питань ядерної безпеки та організації технічної підтримки, а також брали участь у роботі технічних комітетів МАГАТЕ, діяльність яких спрямована на підвищення безпеки ядерних та радіаційних установок.

Головними результатами міжнародного природоохоронного співробітництва України є:

- відображення національних інтересів та позиції України в директивних документах та рішеннях форумів міжнародних міжурядових організацій;

- розширення сфери міжнародного співробітництва за рахунок укладання нових угод, договорів та програм, приєднання до діючих багатосторонніх угод у галузі охорони довкілля, ядерної та радіаційної безпеки, що посилює політичний авторитет України та зміцнює національну правову базу;

- отримання технічної допомоги у вигляді спільних проектів, грантів, робочих програм;

Підвищення кваліфікації українських спеціалістів та управлінців, освоєння нової природоохоронної методології управління, техніки та технологій, що сприяє покращанню екологічної ситуації в Україні.

3. Нормативні акти як джерела міжнародного екологічного права

Розрізняють акти двосторонні та багатосторонні. До багатосторонніх відносяться:

- *конвенції;*
- *договори;*
- *угоди;*
- *резольюції Міжнародних організацій.*

Наприклад, Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (17 вересня 1979 р. м. Берн), Україна

приєдналася до Конвенції Законом України від 29 жовтня 1996 р. чим підтвердила своє прагнення до співробітництва з іншими державами в галузі охорони природи.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення прийнята 21 квітня 1992 р. (м. Бухарест). Ратифікована Постановою Верховної Ради України від 4 лютого 1994 р., де крім загальних положень і зобов'язань були прийняті ст. 6 – Забруднення небезпечними речовинами; ст. 7 – Забруднення з джерел, що перебувають на суші; ст. 8 – Забруднення з суден; ст. 9 – Співробітництво у боротьбі з забрудненням у надзвичайних ситуаціях; ст. 10 – Забруднення, викликане похованням; ст. 11 – Забруднення, викликане діяльністю на континентальному шельфі; ст. 12 – Забруднення з атмосфери або через неї; ст. 13 – Захист живих морських ресурсів; ст. 14 – Забруднення небезпечними відходами під час їх транскордонного переміщення. Що дозволить максимально забезпечити охорону і захист Чорного моря в цілому.

Конвенція про біологічне різноманіття (5 червня 1992 р. м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 р. Мета цієї Конвенції – збереження біологічного різноманіття, стале (невиснажливе) використання його компонентів, які у перспективі не призведуть до вичерпання біологічного різноманіття та збережуть, тим самим, його здатність задовольняти потреби нинішніх і майбутніх поколінь.

Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовища існування водоплавних птахів (2 лютого 1971 р. м. Рамсар, Іран; Із поправками згідно з Паризьким протоколом 1982 р. і Ріджинськими поправками 1987 р.).

Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату (11 червня 1992 р. м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія). Ратифікована Законом України від 29 жовтня 1996р. На Конвенції відзначалось занепокоєння людства зміною клімату на Землі, що може несприятливо вплинути на природні екосистеми і людство. В зв'язку з цим Сторони зобов'язались «... захищати кліматичну систему на благо нинішнього і майбутніх поколінь людства на основі справедливості і у відповідності з їх спільною, але диференційованою відповідальністю і можливостями».

Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Женева, 1997 р.), – Україна приєдналася 19.03.1999р.

Конвенція про захист та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Гельсінкі 1997р.).

Об'єднана конвенція про безпеку з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами (Відень, 1997 р.).

Базельська конвенція про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.) – ратифікована Україною 01.07.1999р.

Угода про збереження кажанів у Європі (1991 р.), Україна приєдналася 14.05.1999 р.

Двосторонні угоди:

Угода про взаємодію держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав на випадок евакуації їх громадян з третіх країн у разі виникнення надзвичайних ситуацій від 12.04.1996 р. Ратифікована Законом України від 05.11.1998р.

Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі попередження аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків (23.04.1997 р.). Ратифікована Законом України від 01.07.1999р.

Угода між Кабінетом Міністрів та Виконавчою владою Грузії про співробітництво у галузі попередження промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків від (07.12.1998 р.) – ратифікована 13.07.1999р.

Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво та надання взаємної допомоги в галузі попередження надзвичайних ситуацій та ліквідації їхніх наслідків (27.10.1998 р.) ратифікована 19.10.1999р.

Питання до семінарського заняття:

1. Визначте місце норм міжнародного екологічного права в загальній системі міжнародного права.
2. Сформулюйте поняття міжнародного екологічного права.
3. Назвіть принципи міжнародного екологічного права.
4. Держави як суб'єкти міжнародного екологічного права.,
5. Найважливіші джерела міжнародного екологічного права.
6. Які Ви знаєте міжнародні природоохоронні організації?

Рекомендована література:

1. Андрейцев В. 1. Екологічне право (Загальна частина). – К., 2006.
2. Дмитренко /; А. Екологічне право України: Навч. посіб- К., 1996.
3. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

Підписано до друку 23.11.11 . Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 10,1.
Вид. № 08/11.

Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94

